

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Навчально-науковий інститут права

Кафедра теорії та історії права та держави

Асоціація українських правників

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи

**ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ПЕРСОНАЛЯХ
ЙОГО ВИКЛАДАЧІВ ТА ВЧЕНИХ**

Збірник матеріалів

щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції

*«Творча спадщина професора Олександра Кістяківського
(1833-1885): історико-теоретичні та сучасні проблеми розвитку
юридичної науки»*

м. Київ, 22 листопада 2024 року

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут права
Кафедра теорії та історії права та держави
Асоціація українських правників
Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи

**ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ПЕРСОНАЛЯХ
ЙОГО ВИКЛАДАЧІВ ТА ВЧЕНИХ**

Збірник матеріалів

щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції

***«Творча спадщина професора Олександра Кістяківського
(1833-1885): історико-теоретичні та сучасні проблеми розвитку
юридичної науки»***

Київ

2024

Рекомендовано до друку
Кафедрою теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 8 від 20 січня 2025 року)

Редакційна колегія випуску:

Костицький В. В., доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Захарченко П. П., доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та історії права та держави Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мірошниченко М. І., доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та історії права та держави Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка в персоналіях його викладачів та вчених: збірник матеріалів щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 22 листопада 2024 року. К, 2024. – 207 с.

У збірнику містяться матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції «Юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка в персоналіях його викладачів та вчених», присвяченої творчій спадщині професора Олександра Кістяківського (1833-1885): історико-теоретичним та сучасним проблемам розвитку юридичної науки.

Для науковців, викладачів, юристів, аспірантів, студентів, а також усіх, хто цікавиться історією Київського національного університету імені Тараса Шевченка та науковою спадщиною його викладачів та вчених.

Тексти статей, тез, інших матеріалів подано у авторській редакції. Відповідальність за зміст публікації, точність наведених фактів, цитат, власних імен, інших відомостей покладено на авторів.

ЗМІСТ

Вітальне слово ректора	6
Василь Костицький. <i>«Про соціолого-правову складову творчості О. Кістяківського»</i>	8
Марія Братасюк. <i>«Філософсько-правові дослідження Богдана Кістяківського: методологічний плюралізм vs юридичний позитивізм»</i>	10
Володимир Сергійчук. <i>Микола Міхновський як завідувач Першого всеросійського українського педагогічного технікуму в станиці Полтавській на Кубані</i>	14
Марія Мірошниченко. <i>«Дисертація сучасного вченого Олександра Ковальчука, як джерело пізнання розвитку теорії права у Київському університеті в ХІХ – на початку ХХ століття»</i>	27
Петро Захарченко. <i>«Олександр Кістяківський про становище залежного селянства у Речі Посполитій та Російській імперії»</i>	31
Олександр Ковальчук. <i>«Історико-соціологічна теорія права у працях О. Ф. Кістяківського»</i>	35
Ніна Теремцова. <i>«Категорія «політичні погляди» в науковому дискурсі Олександра Кістяківського»</i>	40
Вікторія Швачка. <i>«Прогресивний характер методів викладання професора Київського університету Св. Володимира О. Ф. Кістяківського»</i>	43
Григорій Трофанчук. <i>««Історія українського права та держави»: інноваційний проєкт, вистребуваний національною правничою освітою»</i>	47
Євген Зозуля. <i>«Громадсько-політична і військова діяльність Андрія Долуда під час Української революції 1917-1921 років та її значення для розбудови Збройних сил України»</i>	51
В'ячеслав Іванов. <i>«Академік М. П. Василенко і сучасна юридична освіта»</i>	55
Олександр Іванов. <i>«Володимир Винниченко – вихованець юридичного факультету Університету Святого Володимира: просопографічні замальовки»</i>	59
Юрій Сокур. <i>«Багатогранність та науково-педагогічна спадщина одного з випускників університету імені Тараса Шевченка»</i>	62
Володимир Щербатюк. <i>Публікація досліджень з історії України на сторінках «Університетських известий»</i>	67
Наталія Кабанець. <i>Викладацькі династії на юридичному факультеті Київського університету святого Володимира: Кістяківські</i>	76
Данило Антоненко. <i>«Про ухилення від карної відповідальності на підставі наукових праць Кістяківського»</i>	85
Ангеліна Барвинська. <i>«О. Кістяківський та його внесок у дослідження смертної кари»</i> .	89

Ігор Гавришкевич. «Застосування «доктрини еволюціонізму» у дослідженнях О. Ф. Кістяківського»	92
Ангеліна Гінцяк. «Проблеми смертної кари в роботі «Дослідження про смертну кару» 1867 р. О. Кістяківського»	95
Анастасія Горбач. «Теорія прогресивного конституціоналізму О. Кістяківського»	99
Анна Кравцова. «Вплив О. Кістяківського на становлення та розвиток судочинства»	103
Владислав Луганський. «Дослідження О. Кістяківського та їхній вплив на розвиток адвокатури»	106
Максим Панця. «О. Кістяківський про ознаки злочину»	110
Андрій Саміленко. «Внесок О. Кістяківського у розроблення теоретичних питань кримінального права»	113
Олександра Шпитальна. «Внесок О. Кістяківського у дослідження українського звичаєвого права»	117
Аріна Алпєєва. «Литовські статuti та їх застосування в Україні»	120
Ігор Банний. «Конституційно-правові засади припинення діяльності і заборони політичних партій в Україні»	124
Єва Гнатишена. «Внесок Олександра Федоровича Кістяківського в удосконалення принципів кримінального права»	127
Тетяна Доброскок. «Дослідження М. Ф. Владимирським-Будановим та Ф. І. Леонтовичем звичаєвого права»	131
Олег Зубко. «Вивчення українськими істориками права історії магдебурзького права і його запровадження в Києві»	134
Юлія Козлова. «Науковий внесок О. Ф. Кістяківського в дослідження історико-правової пам'ятки «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.»	138
Олександр Кравченко. «Ідеї правової держави у творчій спадщині Богдана Кістяківського та їх відображення в Конституції України 1996 року»	142
Дмитро Кучер. «Вплив «Зеркала саксонів» або права сакського і магдебурзького на розвиток суспільних відносин у середньовічній Україні»	147
Олександра Лещенко. «Зміни в судоустрої та судочинстві у Великому князівстві Литовському після судово-адміністративної реформи 1564-1566 рр.»	151
Софія Литвиненко. «Литовський статут у трьох редакціях – пам'ятка українського права: за результатами дослідження Ростислава Лащенка»	155
Вероніка Шевчик. «Історико-правова спадщина Володимира Антоновича: дослідження козацтва та звичаєвого права»	159
Анна Березовська. «Суверенітет в епоху глобалізації: трансформація традиційних уявлень»	162

Руслан Вишневський. «Візія Михайла Грушевського на формування Руської держави (України-Руси)»	166
Нікіта Дзюба. «Захист прав і свобод людини в Зводі «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.)»	170
Арсеній Лобач. «Історико-правові перспективи Української гетьманської держави (Війська Запорозького) за Гадяцькою угодою 1658 року»	174
Вікторія Кириленко. «Філософсько-правова спадщина Б. Кістяківського»	178
Нікіта Моміт. «Політична діяльність Миколи Міхновського як члена Української Центральної Ради»	186
Богдан Пашківський. «Зарубіжний досвід декомунізації та денацифікації: його значення для України»	190
Артем Сафонов. «Спадкове право у «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.»	193
Марія Стефанова. «Дослідження ідентичності української нації за працями Михайла Максимовича»	196
Юрій Багрій. «Ідея єдності права та мораль в творчості українських мислителів кінця XIX – поч. XX ст.»	201
Резолюція	204

Вітальне слово

ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Бугрова Володимира Анатолійовича

Шановні учасники конференції!

Прийміть найщиріші вітання з нагоди відкриття щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції «Юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка в персоналіях його викладачів та вчених», присвяченій вивченню творчої спадщини професора Олександра Федоровича Кістяківського, вихованця юридичного факультету Київського університету святого Володимира, в стінах якого він продовжував свою науково-педагогічну діяльність приват-доцентом та професором кафедри кримінального права і судочинства. Залишив по собі вагомий науковий спадок, що збагатив юридичну науку у частині дослідження об'єктивної природи правових інститутів та запропонував ефективні правові механізми їх використання на благо суспільства, відстоював ідеали добра, правди, справедливості.

Прізвище Кістяківських є знаковим для нашого Університету. Велику наукову та педагогічну спадщину залишив у його стінах родоначальник династії вчених, батько Олександра, професор Федор Кістяківський та син Богдан, що у травні 1917 р. обраний ординарним професором Київського університету, а з березня 1919 р. очолив юридичний факультет.

Науково-педагогічний і студентський колектив Навчально-наукового інституту права, створеного на базі юридичного факультету, гідно продовжує академічні традиції Університету, успішно здійснює зв'язок науки і навчання, демонструє інноваційність, педагогічний такт у вихованні національно-центричної правової еліти. Залучення здобувачів вищої освіти до наукових досліджень – є одним із пріоритетних напрямків у його діяльності, про що свідчить сьогоднішня конференція, в якій беруть участь не тільки ті студенти, що навчаються в нашому університеті, а й інших закладів вищої освіти України.

Основним завданням сьогоднішньої конференції, яке стоїть перед нами – це не лише пробудження у молоді інтересу до нових наукових пошуків, що виходять за рамки основних освітніх програм, а й, що важливо, – становлення їх як дослідників юридичної науки і гідних громадян нашої країни.

Користуючись нагодою, хочу сердечно подякувати всім, хто своєю фаховою працею береже неповторний дух академізму і творить новітню історію

Навчально-наукового інституту права в цілому і кафедри теорії та історії права та держави зокрема. Низький уклін і глибока шана студентам, працівникам, викладачам, випускникам Університету, які боронять нашу державу та незалежність в Збройних Силах України.

Бажаю учасникам конференції плідних та конструктивних дискусій, цікавих ідей та нових наукових здобутків, які, без сумніву, будуть упроваджені в освітній процес!

Василь Костицький,

доктор юридичних наук, професор,

академік Національної академії правових наук України,

професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Про соціолого-правову складову творчості Олександра Кістяківського

Творчість видатного українського вченого-юриста, професора кримінального права Київського університету професора Олександра Кістяківського (1833 – 1885 рр.) справила великий вплив на розвиток філософії права України другої половини ХІХ ст. Наукові ідеї і програми цього вченого дійшли до нас у понад 70 наукових працях, щоденниках, листуванні тощо високо оцінюються сучасними дослідниками його творчої спадщини. Беззаперечним залишається помітний вплив його ідей та наукових розробок на розвиток юридичної освіти, історії права, кримінального права. Важливим здобутком ученого є формування методологічного інструментарію науки кримінального права. Цей доробок не втратив своєї актуальності та наукової цінності і сьогодні.

Значною заслугою вченого було започаткування у вітчизняній науці кримінального права соціологічного підходу. У багатьох своїх роботах він використовував соціологічні характеристики, наголошуючи на необхідності вивчення кримінального права і закону саме як суспільних явищ. Соціологічна тенденція розвитку поглядів ученого одержала відображення і в концепції походження та функціонування кримінального права, його співвідношенні з кримінальним законом і судовою практикою. Зокрема, у праці «Елементарний підручник загального кримінального права з докладним викладом начал російського кримінального законодавства» він наголошував: *«Процес розвитку і видозмін кримінального права ... не є самостійним у тому сенсі, щоб кримінальне право розвивалося і видозмінювалося саме із себе і саме для себе, але підпорядкований, оскільки розвиток і видозмінювання кримінального права є результатом розвитку і видозміни різноманітних суспільних і приватних відносин, а разом з тим і світогляду людини як істоти суспільної»* [1, с. 11-14].

Також варто звернути увагу на його концепцію співвідношення кримінального права і закону. Значний вплив на формування правової свідомості тогочасного українського суспільства справили його послідовна боротьба за скасування смертної кари та піонерські дослідження в галузі звичаєвого права України, зокрема запровадження до наукового обігу славнозвісної української юридичної пам'ятки «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.

Вагома заслуга вченого полягає також в антропологізації феномену права загалом і кримінального права зокрема, а також у з'ясуванні значення історичних подій і фактів у розвитку права. Підкреслюючи історичну й соціальну обумовленість поняття покарання, учений особливо акцентував увагу на його виправній ролі, відстоював принцип гуманізму режиму та вимагав організації системи патронату після звільнення з в'язниці; О. Кістяківський посідав також одне з чільних місць серед діячів українського ліберально-національного руху 1860–1880-х рр. і доклав чимало зусиль до поширення серед українського загалу національної ідеї, яка, на його думку, «є переважно демократична, загальнонародна. В ній, як в насініні, містяться зародки всіх удосконалень нового суспільства» [1, с. 11].

Визначальною рисою творчості О. Кістяківського було прагнення до з'ясування природи правових інститутів і визначення ефективних механізмів їх використання на користь суспільства. Безперечною його заслугою вважається те, що він одним із перших у вітчизняній науці став вивчати право як соціальне явище, послідовно впроваджував у правові дослідження історико-соціологічний підхід. Він відстоював, зокрема, демократичні погляди на завдання кримінального покарання, одним з перших у вітчизняній правовій науці порушив питання про необхідність скасування смертної кари [2, с. 337].

У дослідженні теоретичних проблем права О. Кістяківський використовував низку нових на той час, наукових підходів і методів: історико-логічного, історико-соціологічного, філософсько-історичного, історичного, соціологічного та порівняльного. Зокрема, філософсько-історичний підхід він застосував вперше не лише серед учених Російської імперії, а й серед сучасних йому європейських науковців [1, с. 11-14].

Література:

1. Музика І. В. Професор Олександр Федорович Кістяківський – віхи життя і творчості. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 11-18.
2. Усенко І. Б. Кістяківський Олександр Федорович. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України*. Київ: Наукова думка, 2007. Т. 4 : Ка–Ком. С. 337.

Марія Братасюк,

доктор філософських наук, професор,

професор кафедри філософії

Львівського національного університету імені Івана Франка

Філософсько-правові дослідження Богдана Кістяківського: методологічний плюралізм vs юридичний позитивізм

1. Б. Кістяківський – один із фундаторів української філософсько-правової науки. Він належав до науковців, які добре усвідомлювали важливість для становлення науки методологічних засад. Маючи базову філософську освіту, він кваліфіковано проаналізував методологічну ситуацію в тогочасному правознавстві і запропонував методологію пізнання права, яка є актуальною нині. Українські правники формують нині нову, порівняно із попередньою нормативістсько-догматичною теорією, що успішно працювала в тоталітарну епоху, теорію права, тому потреба підведення під цю теорію тих методологічних засад, які дадуть можливість показати право як гуманістичний, загальнолюдський, невід’ємний від людини духовно-культурний феномен, особливо нагальна. Цілком слушно харківський філософ права Л. Петрова акцентує на такій особливості філософсько – теоретичного правового пізнання, як «необхідність розпізнавати філософський і науково-позитивний підхід до права» і мислити «право як елемент людського буття у його цілості і граничності» [1, с. 9]. Тому звернення нині до ідей Б. Кістяківського – це шлях отримати в результаті сучасну науку про право. Бо, якщо немає такої сучасної теорії права, то як можуть осучаснитися галузеві правові науки?

Б. Кістяківський творив у період, коли тогочасне правознавство переживало кризову ситуацію. Розвивалися різні напрями та школи з їх специфічними методологічними особливостями дослідження права: позитивістська юриспруденція, соціологічна, психологічна, антропологічна тощо. Кожний із цих підходів бачив право під своїм кутом зору, проте розкрити сутність права жодний із них не був здатний. Дуже популярна в той період психологічна школа на чолі з Л. Петражицьким розчиняла право в психічному. Соціологічний напрям з таким популяризатором ідеї «живого права» як Є. Ерліх наголошував на соціальному вимірі права. Позитивістська теорія права зводила право до політико-владного трактування. Б. Кістяківський зауважував, що наукове розширення знань не повинно розмивати право і змішувати його з іншими явищами («Соціальні науки і право»). Він усвідомлював, що необхідні не часткові зміни в поглядах на право, але, найперше, оновлення світоглядних та методологічних засад науки про

право, оновлення фундаментальних наукових понять, аксіологічних та ідеологічних принципів.

2. Особливі претензії у науковця були до позитивістської юриспруденції, яка була доволі розвиненою і популярною. Він зазначав, що саме занепад філософії усередині XIX ст. зумовив розвиток позитивної юриспруденції. Філософією та спеціальними науками було створено умови для формування правознавства як самостійної галузі знання. Домінуючу роль у формуванні головних принципів правознавства відводили юридичним дисциплінам і загальній теорії права. Позитивна філософія завоювала собі популярність як методологічна засада правознавчого знання, оскільки основним її завданням було узагальнення результатів позитивних наук. Тогочасні науковці віддавали перевагу використанню методу позитивної юриспруденції для успішного становлення справжньої науки. Тобто, теорія права виникла внаслідок узагальнення окремих частин позитивної юриспруденції. Б. Кістяківський в роботі «Соціальні науки і право» ставився критично до цього підходу, оскільки узагальнені знання про право, на його думку, – це лише абстракції, «пусті місця». Недолік цього підходу полягає в тому, що знання про емпіричні явища, які формуються позитивною юриспруденцією, будучи очищеними від метафізичного, духовного, ціннісно-сміслового вимірів, не пояснюють і не розкривають змісту науки про право.

Б. Кістяківський, який виношував ідею правової держави, в якій реально здійснювалися б права людини, помітив небезпеку легістської теорії права, а правильніше теорії закону, для демократичних перетворень, її несумісність з демократичними цінностями, її негуманістичну суть. Він розумів, що позитивістська юриспруденція має справу не з сутностями, а лише з правовими явищами, з тим, що є ззовні, а те, що стоїть за ними, ніколи не стане надбанням науки. Дослідження метафізичних першопричин правових явищ, пізнання сутнісних характеристик права не могло стати предметом позитивістської юриспруденції. Позитивістське обмеження теорії права розробкою догми права, дослідження лише формального його боку було, по суті, підміною власне наукового дослідження права формально-технічним описуванням. Ця позиція юридичного позитивізму веде фактично до ототожнення права і закону, ніяких істотних відмінностей в такому випадку між ними виявити неможливо. Принцип тотожності права та закону, що лежить в основі легістської теорії не дозволяє відрізнити правові явища від не правових, свавільних: неправову норму від правової, не правовий закон від не правового, неправову, тоталітарну державу від правової тощо. Мабуть не випадково позитивістська теорія права, тобто, закону, успішно використовувалася і в епоху радянського тоталітаризму, і нині використовується недемократичними політичними режимами. Л. Петрова цілком підставно зацентувала, що «

... в галузі юриспруденції позитивізм досить скоро переріс у нормативістські теорії типу кельзівства» [3, с. 180].

Б. Кістяківський наголошував, що метод юридичної догматики не здатний висвітлити та пояснити головну проблему загальної теорії права, а саме – що таке право? [2]. Догматичній юриспруденції властиво займатися описуванням, застосовувати такі описові методи формальної логіки як: узагальнення, зведення норм до понять, класифікація норм, виведення із понять наслідкових суджень, які формуються шляхом формально-логічних узагальнень тощо. Ці методи важливі для догматичної юриспруденції, але їх не просто мало, а зовсім недостатньо для загальної теорії права. Вчений слушно зазначав в роботі «Соціальні науки і право», що «догматична юриспруденція – наука описово-класифікаційна, а загальна теорія права – теоретико-пояснююча».

Б. Кістяківський усвідомлював небезпеку відриву права від культури. Важлива вимога юридичного позитивізму - очищення права від аксіологічного виміру, ціннісних сенсів, як наслідок, таке очищене від ціннісно-ідеалістичного виміру право перетворюється в суто матеріальне, емпіричне, об'єктивне явище, що не має нічого спільного із загальнолюдуською духовно-культурною творчістю, із загальнолюдуськими цінностями, які є ідеальними смислами права. «Очищення від цінностей», по суті, знищує право, підміняє його свавіллям влади, насильством, втіленим у законі.

3. Вчений наголошував також, що методологічно неправильно орієнтувати науку про право на якусь одну спеціальну галузь гуманітарного знання, оскільки наслідком цього будуть часткові наукові результати. Тому Б. Кістяківський акцентував, «що науку про право потрібно орієнтувати на всій сукупності гуманітарних наук» [2]. Методологічно коректно буде враховувати, що право не відноситься лише до однієї якоїсь сфери соціокультурного життя, воно в однаковій мірі пов'язане і з державно-політичним виміром, і з персоналістичним буттям, і з суспільними відносинами, і з психічними переживаннями. Мислити всю сукупність гуманітарно-наукового знання в якості методологічних засад науки про право необхідно, але здійснити це важко, бо можна отримати лише «еклектичний збірний результат» [2].

Орієнтувати науку про право на всю сукупність гуманітарних наук можливо лише за допомогою «аналітичної та критичної перевірки і синтезу, який би об'єднав різноманітне наукове знання, яке дає філософія загалом і філософія культури зокрема», - про що ми читаємо в роботі «Соціальні науки і право». Науковці зазначають, що Б. Кістяківський виокремив метод доповнюваності, а не додатковості, він не вживав їх як синоніми.

Він особливо акцентував на тому, що коли відсутня загальна філософська підготовка, то такі пошуки можуть привести до поглиблення кризи

юриспруденції. Філософський підхід загалом і філософсько-культурологічний зокрема дали вченому можливість вийти в науковому пошукові на національну правову культуру, невід'ємною складовою якої є право як втілення духовно-культурного досвіду народу, форма буття загальнолюдських цінностей; на природні невід'ємні права людини, витoki яких в людській природі і духовно-культурній суті її; на ідею розмежування права та закону; на вчення про позитивне право як наслідок природних прав людини і народу; на вчення про правову державу, в якій стверджено реальну справедливість та спільне благо; на ідеї змістовного наповнення верховенства права тощо.

Всі ці, зазначені вище ідеї та вчення Б. Кістяківського, мають для сучасних українців науково-теоретичну та практичну цінність, бо докорінного реформування правової сфери поки що не здійснено, а камуфляжні зміни, що робилися після Революції Гідності жодного ефекту не дали, як і було задумано «реформаторами».

Література:

1. Петрова Л. В. Фундаментальні проблеми методології права. Автореф. дис...д.ю.н.: 12.00.12. Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого. Харків, 1998. 38 с.
2. Кістяківський Б. Соціальні науки і право. Б. Кістяківський. Антологія лібералізму. Політико-правові вчення та верховенство права. К., 2008. 992 с.
3. Петрова Л. В. Нариси з філософії права: навч. посібн. Харків, 1995. 260 с.

Володимир Сергійчук,

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри історії світового українства

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Микола Міхновський як завідувач Першого всеросійського українського педагогічного технікуму в станиці Полтавській на Кубані

Постать видатного випускника юридичного факультету Київського університету св. Володимира Миколи Міхновського лише після відродження української державності в 1991 році стала популяризуватися на Батьківщині. Чи не найбільше до цього доклав зусиль відомий історик Федір Турченко із Запоріжжя, котрий не тільки видав дві монографії на цю тему, а й уклав спомини соратника Міхновського Івана Марченка, котрий працював з ним на Кубані (Турченко Ф. Г. Микола Міхновський: життя і слово. Київ: Генеза, 2006. 318 с.; Турченко Ф. Г. Микола Міхновський: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна...». НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. К.: Парлам вид-во, 2020. 432 с.; Марченко І. Корені мого патріотично-національного самовизначення. Київ: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2012. 115 с.).

Зі спогадів останнього справді можна багато довідатися про діяльність Миколи Міхновського на Кубані. Але важливим доповненням до них слугують документи, з якими автор цих рядків знайомився 2008 року в Державному архіві Краснодарського краю, зокрема, що стосуються подій навколо Першого всеросійського українського технікуму в станиці Полтавській.

Цей український чотирирічний технікум утворився на основі телеграми з Наркомпросу РСФРР про перетворення існуючих там педагогічних курсів [1, арк. 76]. Сюди й прибився восени 1921 року Микола Міхновський, який змушений був покинути рідну землю з огляду на можливі переслідування більшовицькою владою після окупацією нею України. В архіві технікуму зберігся документ від 20 січня 1922 року, яким перший завідувач технікумом Безсонов просив раднацмен відділу освіти Кубано-Чорноморської області дозволити викладати студентам 2 і 3 курсів «Історію й теорію кооперації», який читатиме Микола Міхновський, «старий працівник кооперації» [1, арк. 20].

Висунення Міхновського на посаду керівника технікуму була для нього самого несподіванкою – телеграма про його призначення завідувачем Полтавським технікумом з 1 вересня 1922 року була підписана завідувачем Українського центрального бюро Наркомату освіт РСФРР Володимиром Гадзинським. У цьому документі також додавалося про підтвердження статуту технікуму й гарантії щодо перерахування грошей на паливо для технікуму – необхідно було забезпечити дровами 23 пічки для опалення навчальних і технічних приміщень, у тому числі класних [1, арк. 76-78].

Зрозуміло, що взявши на себе таке навантаження, Міхновський мав насамперед займатися спрямуванням навчального процесу трьох відділень. Скажімо, навчальний план сільськогосподарського складався з таких дисциплін: математика, хімія, креслення, кооперація, землеробство, ґрунтознавство, тваринництво, городництво, садівництво [1, арк. 1].

Однак зайнятість чисто організаційними справами не відсунула в бік той гарячий запал Міхновського до боротьби за майбутнє рідного народу, яким він відзначався ще з студентських років, своєю участю в Братстві тарасівців, зрештою, як автор «Самостійної України». А опинившись на Кубані, там, під більшовицькою окупацією, продовжує напівлегально провадити свою самостійницьку працю.

Той, кого з початку ХХ ст. називали батьком українського націоналізму, вчителюючи в станиці Полтавській, «чулим і одночасно твердим, переконливим і одночасно наказуючим голосом закликав... студентів віддати всі сили ідеї національного відродження... Затаївши віддих, з напруженою увагою слухали студенти ці віщі слова, які падали, немов життєдайна волога, на засохлий родючий ґрунт» [2, с. 81].

Михайло Садиленко згадував: *«Коли мені прийшлося провадити курси учителів українських шкіл в ст. Полтавській у 1925 р., то серед слухачів було багато учнів Миколи Івановича (Міхновського – Ред.), які із захопленням розповідали про його працю в технікумі. (Він навіть місцеву церкву українізував за допомогою своїх учнів)»* [3].

Маючи підтримку з москви, Микола Міхновський справді уміло розгорнув велику роботу по перетворенню технікуму не центр українського відродження на Кубані. Тим паче, що згадуваний уже Володимир Гадзинський час від часу давав знати місцевому керівництву про його обіцянки сприяти розвитку українства Кубані. Наприклад, 16 січня 1923 року завідувач Українського центрального бюро при Наркоматі освіти РФСРР звертався до завідувача відділом освіти Кубано-Чорноморської області Алексинського з нагадуванням про його обіцянки сприяти

розвиткові освіти рідною мовою для 58-процентного населення цього регіону. Московський чиновник при цьому писав: «Якби справа стосувалася мене особисто, то я не вважав би за можливе розмовляти з вами навіть як з хорошим товаришем комуністом. Але з огляду на те, що партійна і радянська дійсність змушує нас мати необхідні відносини, я вважаю своїм обов'язком відкинути інші погляди і, не звертаючи уваги на ці обставини, діловим тоном. Технікум працює прекрасно, і в найбільш важких умовах не припиняв ні на один день своєї роботи. Так викладацький персонал, як і студентство працювали з найповнішим узгодженням своїх обов'язків протягом трьох років існування. Не треба ускладнювати його становище постійним відкладанням розв'язання питання його положення.

Українське Центральне Бюро звертає Вашу увагу на те, що не зважаючи на всі затруднення й неможливе матеріальне становище, яке останнім часом до деякої міри поліпшилось. **УСІ ТРИ ВІДДІЛЕННЯ ПРАЦЮЮТЬ ТА РОЗВИВАЮТЬСЯ.**

Вважаю своїм обов'язком вказати на необхідність ретельного розгляду і підходу до наміченої Вами ліквідації сільськогосподарського і геодезичного відділень технікуму. Перш ніж буде ухвалено остаточне рішення.

Одночасно вважаю потрібно наголосити, що не можна із державної і революційної точки зору убивати створену революцією справу, яка працює для неї, яка має велике загальнополітичне та культурне значення.

Українське Центральне Бюро одержало відомості, що технікум одержав від облВНО Кубано-Чорноморської області пропозицію повідомити, на якій підставі відкриті три відділення і яким чином тов. Міхновський є завідуючим технікумом.

З огляду на те Українське Центральне Бюро повідомляє, що ще під час роботи тов. Безсоннова на посаді зав. технікумом з дозволу облВНО були відкриті ці відділення і запропоновано на розгляд облВНО вище вказане положення (проект).

Зав. тов. Міхновський призначений на цю посаду Педагогічним Відділом Головного управління освіти на пропозицію тов. Безсонова і також зі згоди облВНО. (це було повідомлено облВНО і з його боку жодного відводу не надійшло. Відношення відділення Педагогічної Освіти за номером 1999 від 2 / II 22 р.).

З огляду на це Українське центральне Бюро просить найбільш ретельним чином розглянути питання затвердження положення про технікум в станиці Полтавській з трьома відділеннями: 1) педагогічним, 2) сільськогосподарським і 3) геодезичним, поцікавившись думкою влади і місцевого населення.

Українське центральне Бюро має сподівання, що це найжиттєвіше питання для 58-процентного українського населення Кубанської Чорноморської області буде вирішено позитивно, тим паче, що цей технікум є єдиною установою (зразковою) в галузі просвіти українців не тільки Кубано-Чорноморської області, і

Росії, яких за останніми даними стат. органів республіки розраховується більше 7 мільйонів [1, арк. 116-116 зв.].

Такі листи з москви на деякий час пригальмовували ту настороженість, яка виникла в місцевих більшовиків з огляду на активну діяльність Миколи Міхновського. Тим паче, що своє завдання Микола Міхновський здійснював через використання конституційних гарантій російського законодавства. Як правник він розумів, що саме такий підхід даватиме йому можливість обстоювати свою позицію в боротьбі з імперськими шовіністами, багато яких перейшли до більшовиків з табору єдиноділимців царського самодержавства. На цьому він наполягав у контактах з офіційною владою, про що свідчить один з його власноручно писаних документів як відповідь на один із закидів влади: «У Конституції РСФРР є дві великі ідеї: знищення гніту класового та гніту расово-національного є вираженням мого світоспоглядання. Вважаю, що країна наша потребує працівників найсамовідданіших освіти, тому віддаю від усієї душі моєї сили, всі сили і скромні знання справі освіти.

Життя в станиці, де несучи обов'язки викладача українського технікуму, серед безкінечно темного українського населення, в якому ще живі традиції романовсько-денікінського режиму, підкріпило моє переконання, що велике завдання досягнення рівності всіх людей вимагає для свого здійснення перемоги над косністю селянського землеробського населення. Цю роботу здійснюю, наскільки умію і в ній знаходжу задоволення. Освітній ценз – закінчив Київський університет. Педагогічний стаж – 8-річний. Викладав літературу в гімназіях (в старших класах) і українську мову й українську літературу на педкурсах при педтехнікумі.

Мною написано одну наукову працю: «Історико-юридичний нарис старозайманного землеволодіння на Слобідській Україні» і одну невелику статтю «Про подвійне число в українській мові». Міхновський» [1, арк. 45].

Звичайно, тут не міг називатися найвидатніший твір його життя – «Самостійна Україна». Але закладені в ньому ідеї Микола Міхновський непомітно втілював у навчальні плани. У пояснювальній записці до плану Полтавського українського педтехнікуму на II триместр 1922-1923 навчального року вказується, що «збільшено години з географії й кубанознавства, оскільки ці предмети довго взагалі не викладалися. Відведено години окремо для української мови, історії української літератури й історії української культури, зменшивши кількість уроків російської мови, російської літератури й культури» [1, арк. 42].

У комплексі українознавчих предметів була навіть і така дисципліна, як «Українська мова в зв'язку із загальним мовознавством». А для слухачів сільськогосподарського відділення було введено «Енциклопедію сільського господарства» [1, арк. 43].

Будучи завідувачим педтехнікумом у станиці Полтавській, Міхновський

послідовно проводив курс на повну українізацію цього навчального закладу, чим до краю загострив свої відносини з місцевими російськими шовіністами, що були свого часу завбачливо завезені сюди з російських регіонів ще за режиму царського самодержавства. А тепер, перефарбувавшись у червоних, наполегливо добивалися припинити українізацію, якої вимагали нащадки запорозьких козаків. А йому необхідно було намагатися пом'якшити ситуацію, щоб не викликати підозру до своєї особи.

Тож 5 лютого 1923 року Микола Міхновський як завідувач змушений був доповідати на об'єднаному засіданні «ком'ячейки» й комсомолу технікуму про ситуацію в навчальному закладі в присутності працівників райкому РКП (б) і райкому робітничо-селянської інспекції. Зокрема, він наголошував, що «технікум має виховати учителя і сільського господаря. Принцип школи – це ведення трудових процесів наряду з теоретичними заняттями. В школі трудові процеси проявляються не тільки в роботі на городах і в садах. Учням не нав'язуються якісь особливі думки, а вселяються поступово систематичною роботою ті чи інші переконання. Трудова школа старається виховувати в слухачів волю і характер, у той час як стара школа вбивала їх зазубренням. Між учнями й викладачами існують товариські відносини. В школі є секції, в яких розвинена самодіяльність учнів. Школа існує стільки часу, скільки й радянська влада. Всіх наявних книг у розпорядженні технікуму недостатньо, відчувається потреба в них, особливо найновіших, які необхідні для трудової школи.

Партійні органи повинні нам допомогти в придбанні їх. У школі є ряд наук, які розширюють світогляд слухачів. Не дивлячись на те, що школа існує тільки 1 ½ роки, в ній є III курси. Для того, щоб заповнити пробіли учнів, які вчилися в старій школі, доводиться поліпшувати якість лекцій. У розпорядженні технікуму є сад, земля, виноградник і ферма, яка обробляється руками слухачів» [1, арк. 34].

Треба сказати, що діяльність технікуму була схвалена за участю районної влади. Тоді ж вирішили найближчим часом розв'язати саме такі проблеми: «1) Поповнити бібліотеку технікуму книгами останніх видань. 2) Поклопотатися про оплату праці вчителю ліплення й малювання. 3) Поклопотатися перед облпрофосом про кілька стипендій для найбільш бідніших учнів. 4) Допомогти технікуму добитися від виконкому землі в кількості 65 десятин. 5) Вітати начальника педтехнікуму й посприяти йому в підтримці перед вищими органами про відкриття при технікумі робітничого факультету» [1, арк. 34].

Засідання педради, як правило, велися українською мовою. Лише в присутності спеціально відряджених до станиці Полтавської різних посадовців з центру, їх запитували про мову спілкування, якщо вони слабо розуміють українську. Наприклад, коли 1 березня 1923 року до технікуму завітали члени ревізійної комісії Кубано-Чорноморського обласного відділу народної освіти: «Зав. технікумом

освідомлюється в комісії якою мовою бажає комісія, щоб велося засідання: українською чи російською, якщо українська мова комісії мало зрозуміла. Члени комісії пропонують вести засідання російською мовою» [1, арк. 48].

Ця комісія мала велике значення для майбутнього технікуму, оскільки мала завдання в'яснити, що «насправді представляє з себе Полтавський український технікум. Центр хоче всіляко розвинути його діяльність, але неясно уявляє його справжню фізіономію і становище. Завданням комісії є встановити кількість платіжних одиниць, визначити навчальний план і кошторис технікуму. На думку ОблВНО, Полтавський Український технікум повинен розвиватися в двох напрямках: педагогічному і сільськогосподарському, але остаточно необхідність сільськогосподарського відділення комісія повинна була встановити тут на місці. Щодо необхідності топографічного відділення було багато сумнівів і комісія на місці побачила, що воно вже фактично закрилось, то остаточно це питання мало вирішитись на цьому засіданні педради. Головне вже в'яснено, що технікум має складатися з двох відділень – педагогічного й сільськогосподарського.

Друге питання, яке комісія повинна була в'яснити, чи дійсно технікум відповідає своєму призначенню як український технікум. На підставі того, що комісія бачила і чула, вона вже має в цьому сенсі певну позитивну відповідь. Але якби виявилось, що значний процент молоді не може навчатися в технікумі, тому що викладання українською мовою для неї важко засвоюється, то над цим необхідно задуматися, і педрада повинна з цього приводу сказати своє авторитетне слово.

Т. Арсен'єв роз'яснює, що звернення учнів за матеріальною допомогою технікуму носили лише тимчасовий характер, щоб допомогти технікуму пережити важкий період матеріальної необхідності, але цей період уже минув і технікум забезпечений матеріально добре. Тепер необхідно особливо звернути увагу на способи викладання і переходи від лекційної системи до лабораторної. В цьому відношенні в роботі педагогів технікуму комісія констатує багато позитивного цінного. Повинна бути широко поставлена гурткова робота для призвичаювання слухачів до самостійної роботи і підготовки їх до більш впевненої роботи на старших курсах у дослідній школі, для чого і дослідна школа повинна бути поставлена зразково. На жаль, перешкодою до цього є відсутність необхідних засобів – землі і грошових засобів, оскільки дослідна школа утримується на жалюгідні засоби.

Кабінети також повинні бути добре поставлені, на що можливо будуть відпущені засоби і формується відповідний навчальний план з приділенням великої уваги з учнями і самих учнів у кабінетах.

Голова комісії т. Арсен'єв пропонує на обговорення педради питання: наскільки Український технікум відповідає своєму і відповідно тим запитам, які

пред'явлені йому як технікуму українському...».

А тут, звичайно, треба було відповісти на питання, наскільки можливим є акумулювати кошти місцевого населення і Центру для викладання в ньому українською мовою: «Зав. технікумом Міхновський просить роз'яснення від комісії, чи має він право поставити питання про викладання в технікумі українською мовою на обговорення педради, оскільки це питання вже розв'язане остаточно Статутом технікуму при самому заснуванні Українського технікуму й організації т. Безсоновим, причому навіть викладання російською мовою допускається лише у виняткових випадках з дозволу облвню.

Голова комісії т. Арсеньєв роз'ясняє, що це питання з формального боку може бути поставлене.

З питання висловлюються члени педради. Від слухачів т. Усміх. Заявляє, що одностайне бажання всіх слухачів, аби викладання в технікумі велося рідною українською мовою. Т. Ванжа вказує, що всі теперішні слухачі технікуму вчилися раніше в російських школах і добре пам'ятають, що вчитися тоді було значно важче, що тоді була чужа атмосфера; в школі вчилися по-російськи, а вдома всерівно розмовляли по-українськи. Наука тільки розбивала голову. А тепер усе, що викладається, засвоюється всім серцем.

Завідуючий навчальною частиною т. Марченко відзначає, що однодушність бажання старших слухачів технікуму, що викладання українською мовою для них легше й доступніше, вказує, що при вступі в технікум нових слухачів, які всі раніше вчилися в російській школі, деяка незручність викликається незнайомством їх з деякими термінами й словами літературної української мови. Практика показує, що ця незручність у величезній більшості випадків остаточно згладжується протягом одного – двох тижнів. За весь час було тільки два випадки, коли слухачі технікуму, не постійні місцеві жителі, перейшли в російські школи, не бажаючи вчитися українською мовою, хоч у той же час 40 – 50 осіб перейшли в технікум з російських шкіл.

Троїцький вказує, що він сам ще не настільки знає українську літературну мову, щоб вільно вести викладання по-українськи, повідомляє, що слухачі вже багато разів просили його перейти на викладання на українській мові.

Зав. технікумом т. Міхновський як викладач української мови засвідчує, що слухачі багато років навчалися російською мовою і цілком не вивчали української мови, освоюються з ним, тим не менш, надзвичайно швидко, занурившись у рідну стихію, рідний дух, який спав в чужій незвичній обстановці, пробуджується в них з надзвичайною силою.

Т. Кравченко, теж як викладач української мови, підтверджує заяву т. Міхновського, що це пробудження творчих сил молоді, що потрапила в рідну сферу, впливає нові сили і в душі викладачів.

Голова комісії т. Арсен'єв пропонує в'яснити питання який процент місцевого населення складають українці.

Зав. технікумом т. Міхновський вказує, що офіційна довідка в цьому відношенні нічого не дає і для в'яснення питання необхідно запитати представників місцевого населення.

Голова виконкому ст. Полтавської т. Дорошенко вказує, що в ст. Полтавській українського населення не менше 80 процентів, а взагалі в районах Чорномор'я, тобто у відділах Слов'янського, Тимашівського, Єйського, частково Кавказького і Краснодарського – районі, який обслуговується Полтавським педтехнікумом, українське населення складає переважаючу більшість.

Завідуючий сільськогосподарським відділенням т. Радченко повідомляє, що йому довелося по кілька годин вести бесіди з простими місцевими хліборобами на сільськогосподарські теми українською мовою і ніколи ні одне слово не викликало недопоняття й нерозуміння.

Член ревізійної комісії т. Коблянський оголошує наступну заяву:

Причиною, яка спонукала облнаросвіти організувати в ст. Полтавській Український педтехнікум, була необхідність підготувати учителів для українських шкіл Кубані. Та увага, яку комісія приділила в'ясненню національного складу технікуму, є частиною тієї уваги, яку в даний час приділяє облвно питанню українізації шкіл. Поліпшення матеріального становища шкіл дає можливість будуватися в бажаному напрямку, в тому числі і в переведенні шкіл на рідну мову викладання. Через те, що питання про переведення на українську мову викладання стосується значної кількості шкіл Кубчоробласті, облВНО вважає необхідним остаточно в'яснити питання про те, якою мовою розмовляє населення К. Ч. області й поставило питання про організацію особливої комісії з широкими завданнями. Ті враження, які нинішня комісія одержала при ознайомленні як з самим технікумом, так і з школами ст. Полтавської, говорять про необхідність і життєздатність Української школи, а тому постановка питання в засіданні педради технікуму, на мій погляд, мала чисто формальний характер.

Педрада I Всеросійського українського технікуму в ст. Полтавській Кубчоробласті констатує, що одностайні заяви представників слухачів, педагогів технікуму, представників місцевого населення і представників місцевої влади ще раз підтверджують правильність ідеї Центру про необхідність заснування в районі Чорномор'я українського технікуму в ст. Полтавській – вповні задовольняє потреби вказаному призначенню, задовольняє інтереси превалюючої більшості населення району і що викладання має вестись українською мовою» [1, арк. 51].

Така одностайність членів педради викликала занепокоєння в тамтешніх шовіністів. Наприклад, 18 квітня 1923 року інспектор Слов'янського районного відділу національних меншин Чекуров у виступі перед викладачами й

студентським активом заявив, що Кубань не належить Україні, а Росії, а українська освіта «викличе національну свідомість українських мас, а вона у свою чергу підніме їх на боротьбу, а та приведе до крові. Тому краще відмовитися від української освіти й злитися з російською культурою, а українську мову закинути» [4, с. 103].

Незважаючи на обурення присутніх викладачів і студентів виступом Чекурова, той наступного дня поставив питання про припинення українізації шкіл на засідання місцевої станичної ради. Її голова Жадков ось так змальовував жахливу перспективу, яка чекає прихильників українізації: «1) Буде поданий поїзд і всіх викладачів-українців вивезуть туди, куди раніше возили нас; 2) Українізація призведе до того, що привезуть гармати для розгрому Полтавської станиці; 3) Може, я й піду, але я зроблю все, щоб врятувати країну від небезпечної українізації» [4, с. 103-104].

І такий похід проти українізації розгортався саме в ті дні, коли XII з'їзд РКП (б) ухвалив постанову про коренізацію. 3 травня 1923 року Микола Міхновський у доповнення до усної доповіді письмово пояснював завідувачому раднацменом Кубано-Чорноморської області Коблянському: «З приводу відвідування двома слухачами технікуму, під час християнської пасхи, церкви і читання там Євангелія чи діяній, повідомляю, що як тільки цей факт став мені відомим, я негайно вжив наступних заходів: 1) Виставив у технікумі об'яву, яка категорично забороняла такі виступи, об'яву цю читав і схвалив секретар ком'ючейки т. Сергеев, 2) письмово запропонував викладачу політграмоти посилити заняття в гуртку політграмоти раціоналістично й затаврувати образ дій двох згаданих слухачів, і 3) викликав обох слухачів до себе для пояснень. Обидва вони наївно пояснили, що вони мали намір читанням діянь простою розмовною мовою довести, що релігія справа не божественна, а людська видумка, яка підтримується читанням на незрозумілою народу церковно-слов'янською мовою. Прихована в незрозумілих поняттях і словах містика, як вони думали, розсіється при читанні розмовною зрозумілою мовою. Обом слухачам мною роз'яснено, що хід дій їхній невдалий і може бути неправильно сприйнятий і що їм треба діяти в усьому відповідно з діями ком'ючейки. Більше подібні явища не повторялися.

Необхідно зазначити, що учні місцевої російської гімназії беруть участь у церковному хорі і це не викликає занепокоєння. Тому нам приємно вислуховувати невдоволення від темної й косної селянської маси, мовляв, яке право має технікум забороняти відправлення свободи совісті. Ми однак твердо стоїмо на своїй позиції. Зав. технікумом Міхновський» [1, арк. 110-110 зв.].

Однак підозри щодо діяльності Міхновського та його однодумців посилювалися. На початку травня Слов'янський відділок народної освіти забрав послужні списки всіх співробітників технікуму й затримав їх у себе. Було вилучено з угідь

технікуму урочище «Попелівщина», не передано худоби для навчального господарства. І хоч обласні освітяни називали це «крайне вредным головотяпством», але Жадькову все зійшло з рук.

У зв'язку з цим, 6 травня 1923 року Микола Міхновський пише листа завідувачу Українським центральним бюро при Наркоматі освіти РСФРР Володимиру Гадзинському, де, зокрема, зазначає: «Існування наше стає щодня все гіршим і не безпечним. Постанова XII з'їзду ще сильніше розізлила ворожі елементи. Нападки стають усе енергійнішими... Власне, в Полтавській розігрується перший епізод боротьби проти постанов XII з'їзду ком. партії... Факти, які характеризують наше важке становище, передані тов. Коблянському. Вважаю своїм громадянським обов'язком повідомити, що справа занадто серйозна й має тенденцію бути ще серйознішою» [1, арк. 125].

Водночас у таємному донесенні до обласних властей голова Слов'янського відділку Проскурін пише: «Треба однозначно сказати, що справа українізації перебуває в ненадійних руках. Публіка, якій довірена така важлива й відповідальна робота, в більшій частині належить до крайніх самостійників петлюрівського толку, або (що також шкідливо) будучи надзвичайно наполегливими, енергійними, підприємливими, прекрасно використовуючи на свою користь як Конституцію РСФРР, так і постанови всеросійських з'їздів РКП(б) з національного питання, вони нерідко вміють прекрасно втирати очі тим товаришам-комуністам, які очолюють відповідальні обласні, губернські і навіть загальнореспубліканські авторитетні органи, і під виглядом директив з Центру ведуть певну контрреволюційну роботу...

Полтавская – одна з найбільш куркульських і контрреволюційних станиць у Словвідділку (а може, і в Кубчоробласті). Ідея українізації як засобу боротьби з Радянською владою і самостійництва серед тамтешніх куркулів зустрічає найгаражчіший відгук. Вони знають, цим вони користуються. Ви ніколи не почувете, що українська національність придушувалася царським урядом, але завжди російським, що особливо наголошується. З метою особливого засвоєння української мови читають не тільки класиків української літератури, але і євангеліє українською мовою в церкві. Інспектору Доброскоку нічого не вартувало прислати в Полтавську в середині навчального року й наказати українізувати всі школи, порушивши тим самим план, затверджений СтВНО (станичним відділом освіти. - В. С.), і зовсім не рахуючись ні з наявністю великої кількості чисто російського населення, ні з повною відсутністю і вчителів і букварів українських...

Завідувач школою Міхновський – штука більш тонка й політична, діє обережно, з оглядкою, але непохитно проводить туж лінію. Цих двох суб'єктів безумовно треба прибрати, хорошо було б прибрати в «места не столь отдаленные».

Над ними витає дух «батька» Петлюри, а може бути навіть самого «благочестивейшого» Павла Скоропадського.

Склад учнів – винятково куркульський. Початок поклав відомий контрреволюціонер і самостійник Омельченко (зараз за кордоном), продовжив Левицький, зараз Міхновський.

Генеральна чистка необхідна. Треба дати комуністичний склад працівників, інакше справа буде все більше і більше погіршуватися...» [1, арк. 111-114 зв.].

У відповідь на звернення Міхновського, з москви починають атакувати керівні установи Кубані, звідки відписуються, намагаються замовчати факти негідних дій своїх місцевих виконавців. А бюро Кубчорпарткому РКП (б) в червні 1923 року ухвалює рішення про переведення Полтавського технікуму до станиці Слов'янської, не повідомивши про це навіть облВНО, «з метою створення комуністичного впливу на цей технікум» [1, арк. 126].

Перебуваючи в Краснодарі, Микола Міхновський 20 червня пише доповідну завідувачу облВНО Алексинському, в якій пробує ще раз запропонувати своє бачення майбутнього українського технікуму в станиці Полтавській: «На виконання Вашої словесної пропозиції доповідаю, що викладацька колегія технікуму тримається в питанні про існування сільськогосподарського відділення при технікумі поглядів, які можна сформулювати таким чином: якщо взагалі справедливе твердження, що чим освіченіша країна, тим вище стоїть народне господарство, то тим більш стосується воно до сільського населення (козачого й селянського) Кубчоробласті. Це населення позитивно відсталість у невігластві. Проживаючи в ст. Полтавській і спостерігаючи сільське життя, доводиться прийти до висновку, що уклади цього життя й способи ведення господарства мало чим відрізняються від тих форм культури, яка характеризує Українську культуру середини 17-го сторіччя. І говорити серйозно про дальше просування до соціалізму в цій переважно селянській області до розв'язання питання про радянського вчителя, агронома й кооператора уявляється надзвичайно важким.

Необхідно здійснити цілу революцію в середовищі нашого малограмотного населення, необхідно здійснити переворот у самому його господарстві, змінивши форми землеустрою, землекористування і техніку сільського господарства. Безумовно, це завдання вимагає для свого вирішення доволі значного періоду часу, вимагає терпіння й витримки, планомірності й послідовності. Але підготуватися до цього й почасти розпочати втілення цих завдань у життя необхідно вже тепер.

Підготовку необхідно розпочати з тих, хто повинен ці завдання виконувати, тобто, радянського вчителя, агронома й кооператора. І учитель, і агроном і

кооператор дореволюційного періоду страждали скаліченим світоглядом, виробленим у буржуазно-поміщицькій атмосфері куркульського клерикального середовища. В кращому випадку старий учитель, агроном і кооператор наївно вірили в досягнення соціалізму шляхом кооперації, яка, мовляв, буде поступово стирати класовий антагонізм. Усім цим особам, навіть при повній щирості важко зрозуміти основні завдання нашого часу й нові шляхи їх досягнення. Тому створення й виховання нового вчителя, агронома й кооператора, носія й провідника ідей радянської влади у відсталому сільському середовищі, є наполегливо необхідним.

Без сумніву, при нашій бідності інтелігентними силами і через необхідність економії цих сил, персоніфікація вчителя, агронома й кооператора в одній особі була б найбільш бажаною. Однак така ж персоніфікація носила б у собі небезпеку дилетантизму, особливо через тенденцію сільського життя до диференціації. Кожний із вказаних родів діяльності спроможний поглинути з головою всю особу вчителя, агронома й кооператора й суміщення всіх трьох видів діяльності в одній особі було б на шкоду кожній з них. Одночасна ж діяльність радянського вчителя, агронома й кооператора, їхні спільні зусилля, їхня взаємна підтримка, їхній загальний авторитет, заснований на солідних знаннях і глибокій відданості будівництву нового життя, все це було б величезним двигуном життя в селі.

Ось чому Полтавський Український технікум, призначення якого обслуговувати інтереси української частини Кубчоробласті, тобто, населення малокультурного, малограмотного й позбавленого інтелігентних сил, повинен би бути, на нашу думку, при доцільній і гармонійній побудові, мати три відділення: педагогічне, сільськогосподарське й кооперативне, щоб випускати вчителів, агрономів і кооператорів, свідомих громадян Республіки, здатних вести суспільну роботу в селі й прилучити селянські маси до практичного застосування ідей соціалізму, бо селянин, перш за все, сухий практик.

Нам представляється більш доцільним єдиний технікум з 3 відділеннями, ніж три технікуми з спеціальним призначенням, тому що спільне навчання в одній школі майбутніх педагогів, агрономів і кооператорів приучило б їх до свідомості солідарності їхньої мети, завдань і методів роботи, виробило б у них навик до координації діяльності й сприяло б глибині й різнобічності їхнього світогляду. Поділ технікуму на 3 окремих навчальних заклади, навпаки, не тільки усунув би ці можливості, а й, так би мовити, відірвав би від громадськості й ідей колективної творчої роботи.

Так уявляється нам справа народної української культури на Кубані, і ми були б щасливі, якби ці думки зустріли радушний прийом і допомогу в їхньому

втіленні. При такій організації, крім того, досягається велика економія сил і засобів.

У даний час на педагогічному й сільськогосподарському відділеннях Полтавського Українського технікуму кооперації відведено гідне місце.

Завідувач Полтавським Українським технікумом. Міхновський. 20.VI. 23.Кр – дар» [1, арк. 150].

З усього видно, що полтавець Коблянський, можливо, маючи більше інформації про зацікавлення особою Міхновського чекістами, порадив ще раніше своєму земляку написати заяву на звільнення й негайно зникнути з Кубані. Тож 18 вересня 1923 року Микола Міхновський підписав акт передачі майна і справ Українського технікуму в ст. Полтавській [1, арк. 176-176 зв.].

А 24 вересня Микола Міхновський приїхав до Краснодару, де написав заяву завідувачу раднацмену облвно про звільнення з посади зав. технікумом. Просив також видати йому довідку про те, що з 5 вересня 1921 року він був викладачем, а з 1 вересня 1922 року – завідуючим і викладачем [1, арк. 175-175 зв.].

Після цього він негайно виїхав до Грозного, де мав знайомих.

Література:

1. Державний архів Краснодарського краю (РФ). Ф. 365. Оп. 1. Спр. 399.
2. Визначні постаті Визвольної боротьби України (Найновіша доба). Стрий, 1992. 174 с.
3. Юзич Ю. Міхновський – борець за Православну Церкву України.
<https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/03/31/162532/>.
4. Турченко Ф. Микола Міхновський на Кубані. Пам'ятки України. 2005. Ч. 3 - 4

Марія Мірошниченко,

доктор юридичних наук, професор

професор кафедри теорії та історії права та держави

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Дисертація сучасного вченого Олександра Ковальчука, як джерело пізнання розвитку теорії права у Київському університеті в XIX – на початку XX століття

Нинішня конференція присвячена історії юридичного факультету, а нині, Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка в персоналіях його викладачів і вчених, особливо тих, що розвивали і продовжують розвивати юридичну науку, змінюючи простір правового життя українського народу на краще.

Сьогоднішнє поважне наукове зібрання разом зі студентами, як і попередні міжнародні і всеукраїнські конференції, організовані науково-педагогічним колективом теоретиків та істориків права і держави у вшанування відомих вчених-правників Євгена Спекторського (1875-1951 рр.), Петра Ткача (1924-1990 рр.), Олександра Шевченка (1937-2016 рр.), присвячене не менш відомому українському ученому-криміналісту, історичу права, археографу і громадському діячу другої половини XIX століття професору Київського університету, Олександрові Федоровичу Кістяківському (1833-1885 рр.).

Зацитую слова відомого юриста Миколи Коркунова який, звертаючись до сучасників-юристів, підкреслював: «Соромно не знати своїх попередників. Багато чи мало вони зробили, ми повинні це знати. До того ж ми можемо поскаржитися хіба що на невелику кількість людей, що присвятили себе науковому вивченню права, але ж не на їхню якість». Цитату цю я навела з автореферату дисертації свого колеги по ремеслу Олександра Михайловича Ковальчука, кандидата юридичних наук, доцента, який значну частину свого наукового доробку присвятив дослідженню творчості плеяди вчених-юристів, котрі розробляли теорію права на юридичному факультеті Університету [1], у тому числі і творчості Олександра Кістяківського [2]. Олександр Ковальчук справедливо зауважує, що «У Київському університеті з моменту його заснування з'явилася і почала розвиватися школа видатних вчених-правознавців, які розробляли важливі загальнотеоретичні проблеми права. Предметом їхніх досліджень були питання виникнення права, його історичного розвитку, особливості права, ... межі правового регулювання суспільних відносин, кодифікація законодавства,

співвідношення права і справедливості тощо. Переважно вони закладали фундамент, на якому будується теоретико-правова аргументація багатьох досліджень і понині» [1, с. 3]. Додам, що Олександр Михайлович разом з моїми колегами по цеху продовжує цю титанічну працю і сьогодні.

Дисертація Олександра Ковальчука є джерелом пізнання розвитку теорії права у Київському університеті в XIX – на початку XX століття з наступних причин:

- *вперше* на підставі архівних матеріалів і праць вчених юридичного факультету Київського університету він дослідив і проаналізував розвиток теорії права за вказаний період і довів, що найбільше її піднесення тісно пов'язане з університетськими статутами 1833 і 1863 років;

- *встановив* що на формування поглядів вчених-юристів Київського університету мала вплив як російська юридична наука, так і правові теорії зарубіжних країн, тим більше, що багато з цих вчених навчались або проходили стажування в західноєвропейських університетах, зокрема Берлінському, Віденському, Гейдельберзькому, Геттінгенському, Неаполітанському, Паризькому;

- *виявив* що при дослідженні теоретико-правових проблем науковцями юридичного факультету широко застосовувались різні методологічні підходи, що дозволило їм поглибити розуміння права, а тому в деяких питаннях мати перевагу в порівнянні із західноєвропейськими вченими;

- *довів*, що вчені-правознавці Київського університету своїми дослідженнями прагнули внести нові дані і аргументи у вирішення найбільш складних і спірних теоретико-правових питань. Водночас, наголосив, що враховуючи особливості їх ідей і поглядів, можна стверджувати, що багато з них відрізнялись від відомих західноєвропейських шкіл і течій. До таких вчених-правознавців належать:

а) К. О. Неволін – фундатор юридичної науки і особливо теорії права у Київському університеті, який у своїх наукових розробках застосовував ідеї історичного розвитку права, ідеї природного права та філософії права Гегеля, а також елементи соціологічного підходу, намагаючись об'єднати їх і знайти новий напрям в теорії права, який можна назвати історико-філософським;

б) Г. М. Данилович – перший декан юридичного факультету Київського університету, який в основу своїх досліджень поклав природно-правовий підхід і вважав, що право повинно ґрунтуватися на правді, розумі і справедливості;

в) М. Д. Іванішев і М. Ф. Владимирський-Буданов, які широко використовували історико-порівняльний метод, соціологічний підхід, концентруючись на дослідженні як слов'янського законодавства, так і законодавства багатьох зарубіжних країн. Вони дали оригінальне трактування праворозуміння, вказуючи на загальні закономірності його розвитку і національні особливості

урахуванням економічних, політичних і соціальних факторів. Беручи до уваги особливості їх методів, засобів у дослідженні теоретико-правових проблем, цих вчених можна вважати засновниками історико-соціологічної школи права в Україні;

г) О. Ф. Кістяківський, який у своїх наукових розробках застосовував історичний і соціологічний підходи, що відрізнялись від широковідомих на той час історичної школи права Німеччини та західних соціологічних шкіл, які склалися пізніше. Вченого слід віднести до одного з перших засновників соціологічної школи в галузі кримінального права, яка почала формуватись у ХІХ – на початку ХХ століття в Україні;

д) М. К. Ренненкампф, який у дослідженні теоретико-правових питань переважно стояв на позиціях юридичного позитивізму, намагаючись застосовувати позитивні елементи цього напрямку. Вченому були властиві й інші підходи та методи до вивчення права, які відрізнялись від поглядів українських і європейських теоретиків. Свої думки він розвивав, враховуючи попередні досягнення правової науки та історичного розвитку суспільних відносин;

е) Є. В. Спекторський, який, на відміну від прихильників юридичного позитивізму, намагався удосконалити формально-догматичний підхід, тому значну увагу звертав на застосування соціологічного підходу в розумінні права;

ж) Є. М. Трубецької, аналіз правових поглядів якого дає підстави віднести його до прихильників школи «відродженого природного права». У своїй теорії вчений виходячи з пріоритету прав і свобод людини ставив на перше місце загальнолюдські цінності;

- *показав*, що правові погляди вчених-юристів Київського університету мають велике історичне значення для розвитку юридичної науки України, своїми науковими розробками вони заклали підґрунтя для подальшого розвитку і вдосконалення права.

Поряд з Олександром Ковальчуком працює над розвитком теорії, філософії права, історії права та держави, історії українського права та держави увесь науково-педагогічний колектив кафедри теорії та історії права та держави. Із-за обмеженого ресурсу доповіді, відмічу, лише, титанічний науковий доробок доктора юридичних наук, професора, академіка Національної академії правових наук України Василя Костицького, відомого в Україні та Європі вченого. Його наукова діяльність – є прямим продовженням наукових пошуків Олександра Кістяківського, зокрема, у частині розвитку юридичної соціології як науки. Василь Костицький є автором 20 монографій, понад 200 наукових праць, книг і брошур з юридичної, екологічної, економічної та соціальної тематики, новітніх поглядів на сучасну державу. Він не тільки вчений-теоретик, але й відомий фахівцем у сфері нормотворчої діяльності: співавтор Конституції України та

більше 150 законопроектів з питань захисту суспільної моралі, судово-правової реформи, власності, захисту прав особи, охорони здоров'я, вільності віросповідання, з проблем охорони довкілля (Проект Екологічного Кодексу, концепція проекту Аграрного Кодексу України, Закони «Про захист суспільної моралі і психіки населення від негативного впливу кіно-, відео-, телепродукції» (1996); «Про власність» та «Про захист прав власності» (1996), тощо), а також ряду Законів України щодо реформування судової системи, зокрема «Про Вищу раду юстиції», «Про кваліфікаційні комісії суддів», «Про Конституційний суд», «Про суддівське самоврядування», «Про судовий устрій». Більшість законопроектів, підготовлених за його участю, прийняті Верховною Радою України.

У підсумку слід зазначити, що дисертація Олександра Ковальчука про досягнення плеяди вчених Київського університету, які розробляли теорію права та наведений приклад творчих досягнень Василя Костицького і, безумовно, науковий доробок членів науково-педагогічного колективу кафедри теорії та історії права та держави Навчально-наукового інституту права Університету свідчать, що незалежно від часу їх виникнення, ці досягнення є одним із вагомих засобів забезпечення системного розвитку юридичної науки.

Література:

1. Ковальчук О.М. Розвиток теорії права у Київському університеті в ХІХ – на початку ХХ ст. Автореф. дис. к.ю.н.: Спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Київ, 2002. 16 с. <<https://mydisser.com/ua/avtoref/view/kovalchuk-o-m-rozvitok-teorii-prava-u-kiivskomu-universiteti-v-hih-na-pochatku-hh-stolittya.html>>
2. Ковальчук О. М. Історико-соціологічна теорія права у працях О. Ф. Кістяківського / Історія розвитку правової думки у Київському університеті у рамках святкування 165-ї річниці Київського університету імені Тараса Шевченка: [Матеріали наук.-теорет. конф.]. *Вісник Київ. ун-ту. Юрид. науки*. 2000. № 39. С. 23-29.

Петро Захарченко,

*доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та
історії права та держави*

*Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Олександр Кістяківський про становище залежного селянства у Речі Посполитій та Російській імперії

Відповідно до імператорського Маніфесту про скасування кріпосного права від 19 лютого 1961 р. у Російській імперії була проведена реформа, яка з одного боку визволила поміщицьких (приватновласницьких) селян із кріпосницької залежності, а з іншого – відкрила можливості для їх наділення земельними посілками. У Росії вона мала настільки масштабний характер, докорінно змінивши багатовіковий уклад приватновласницьких, а згодом і інших категорій селянства, що в імперській історіографії небезпідставно отримала назву «Великої» [1, с. 269].

З огляду на значущість події, власну активну громадянську позицію, сповідання гуманістичного ставлення до людей «безсильних перед свавіллям» професор О. Кістяківський підготував актуальну статтю для журналу «Основа» під назвою «Характеристика русского и польского законодательства о крепостном праве по отношению к Малороссии», яку редакція отримала 30 травня 1861 р., тобто через три місяці після впровадження реформи. Публікація молодого автора стала чи не першою роботою майбутнього вченого, яку один із близьких друзів, професор університету святого Володимира І. Лучицький охарактеризував як «наполовину публіцистичною, наполовину серйозною науковою працею» [2, с. 66]. У своїй основі публікація охоплює проблематику нормативного забезпечення функціонування кріпосного права на українських територіях Речі Посполитої і Російської імперії.

Автор статті, аналізуючи законодавство Польщі та Росії, що регулювало правовий статус приватновласницького селянства, не ставить собі за мету продемонструвати увесь комплекс причин феодальної залежності, але визнає причетними до юридичного закріпачення сільського населення окремі стани та державні інституції, а саме дворянство, феодальну урядову систему і, неочікувано, саме селянство. О. Кістяківський дорікає дворянам, що вони свого часу

застосовували насильство як матеріального, так і морального характеру до «братів своїх менших», не вживали жодних заходів для покращення їхнього становища, що природним шляхом, без застосування законодавчих і урядових заходів могло би привести до «улаштування правильних економічних відносин, заснованих на взаємній користі хліборобів і землевласників» [3, с. 8].

Інститути «феодально-урядової системи» із запровадженням кріпосного права сподівалися, що зможуть адміністративними заходами підпорядкувати сотні і тисячі людей одній особі – землевласнику, істотно обмеживши права селянства. На думку автора, влада помилково вважала, що в умовах безправ'я селяни будуть «розсудливими та енергійними, керуючись рештою прав, котрі в них залишилися» [3, с. 8].

І, нарешті, вина селянства у потраплянні до кріпосної залежності зводиться до «моральних вад, без яких кріпосне право не змогло би знайти місця у юридичній сфері нашого суспільства» [3, с. 8], щоправда, їхній зміст автор не розкриває. Ймовірно, йому це й не потрібно, бо для читача-сучасника у тому не було ніяких секретів, проте для знайомства з поглядом історичної перспективи, виявити і продемонструвати моральні вади селян на сьогоднішній день є справою нездійсненною.

О. Кістяківський, маючи статус підданого російського абсолютного монарха, був людиною своєї епохи. Його міркування про процес становлення феодальної залежності привели до висновку, що Указ Катерини II про запровадження кріпацтва в Україні є завершенням її природного шляху до законодавчої легалізації того стану, в якому малоросійський (український) селянин опинився: «Якби не було указу від 3 травня 1783 р. про заборону посполитим переходу, кріпосне право, хоч і не мало б публічного характеру, але за безмежності свавілля з одного боку, – в умовах злиденного життя, речовому і моральному безсиллі, – з другого, відносини пригноблених і гнобителів, і під іншим, будь-яким іменем, все ж таки були би нелюдськими ...» [3, с. 10]. Мовляв, всією своєю попередньою діяльністю очільники «Малоросії» (українські гетьмани, – *авт.*) власноруч створювати умови для поширення де-факто кріпосницьких порядків на територію Лівобережної України. Для обґрунтування цієї думки вчений наводить низку фактів, які, попри відміну феодальної залежності у ході Національно-визвольної революції під проводом Б. Хмельницького, коли «рушилися всі обмеження свободи українського хлібороба, і йому відкрився вільний доступ тих особистих і майнових прав, якими користувалися козаки і шляхта», [3, с. 4] спадкоємці гетьманської булави намагалися запровадити кріпосні порядки в Україні. За доби гетьмана Б. Хмельницького, який, на думку О. Кістяківського, здійснив «політичний переворот»,

залежність посполитого населення була запроваджена звичаєвими нормами і стала результатом «корисливого устремління малоросійських старшин до набуття» [3, с. 8]. Спадкоємці Б. Хмельницького стали видавати універсали як ось Д. Апостола та І. Мазепи, якими обмежувалися права посполитих на землеволодіння.

Вважаємо такий погляд майбутнього вченого дещо поспішним, необґрунтованим і безпідставним, адже кріпосне право не могло впроваджуватися нормами звичаю, якого в такій інтерпретації в середовищі української людности ніколи не існувало: ні в Україні-Руси, де про кріпосницькі порядки не могло бути й мови (тут існували інші форми тимчасової залежності селянства, – *авт.*) [4, с. 128-131]; ні у Великому князівстві Литовському, де лише III Литовським статутом за магнатами та шляхтою було закріплене монопольне право володіння (а не власності, – *авт.*) землею, але редакція II статуту 1588 р. у Брацлавському, Київському та Волинському воєводствах не діяла [5, с. 68-71]; ні у Польщі та Речі Посполитої, де залежність селян від феодалів мала іншу модель, ніж у Московському царстві та Російській імперії. На території держав, названих першими, існувала інша форма експлуатації селянства, що називалася «*ranszczyzna*», тобто форма земельної ренти, примусова праця залежного селянина, що працював з власним інвентарем у господарстві феодала. Запровадження панщини на рівні писаного права було зафіксовано в Польщі лише на початку XVI ст. Так, одним із найвідоміших рішень Торунського привілею від 7 січня 1520 р., що королем Сигізмундом Старим був затверджений лише за рік на сеймі в Бидгощі, запроваджувалася обов'язкова панщина з розрахунку один день на тиждень. До цього часу розмір панщини для селян становив від 2 до 4 днів на рік. Відсутність обмежень влади дворянства і духовенства над селянами призвела з часом до багаторазового її збільшення, що в багатьох випадках провокувало їхню втечу від експлуататорів [6, с. 99]. Панщина і кріпосне право, на нашу думку, мають істотні відмінності між собою, про що ми принципово висловилися в одній із своїх останніх праць [7, с. 309-310].

Отже, на зорі своєї наукової кар'єри О. Кістяківський одним із перших серед дослідників зробив спробу проаналізувати законодавче закріплення процесу залежності українського селянства як у Речі Посполитій, так і Російській імперії. Робота не стала взірцевою для наступних поколінь дослідників, адже автор змалював лише загальну канву процесу, ухилившись назвати економічні та політичні причини появи такого ганебного явища як кріпосне право. Не вдалося О. Кістяківському фахово порівняти фактичні і юридичні обставини переходу селянства із стану вільних обивателів до стану залежного, що перебуває на в умовах кріпосного права. Щоправда, тому були й об'єктивні причини,

насамперед, значний брак документальних матеріалів, адже джерела Речі Посполитої мали незначну презентацію в російському та українському дослідницькому середовищі. О. Кістяківський повністю реалізував себе як вчений і педагог в іншій сфері юридичних знань, напрацювавши великий масив навчально-наукової літератури у сфері карного (кримінального), українського та звичаєвого права як у теорії, так і на практиці.

Література:

1. Захарченко Петро. Право власності на землю в Україні : правове забезпечення та особливості реалізації (середина ХІХ – поч. ХХ ст.). Монографія: Атіка, 2010. 327 с.
2. Лучицкий И. Труды А. Кистяковского в области истории и обычного права. *Киевская старина*. 1895. Кн. 1. 1895. Январь. С. 64-87.
3. Кистяковский А. Характеристика русского и польского законодательства о крепостном праве по отношению к Малороссии. *Основа. Южно-русский литературно-ученый вестник*. 1862. Январь (січень). С. 1-27.
4. Захарченко П. До питання зародження кріпосного права на Русі : історико-правовий аспект. *Право України*. 2006. № 3. С. 128-131.
5. Старченко Н. Українські світи Речі Посполитої. Історії про історію, повторне видання. К. : Laurus, 614 с.
6. Tatomir Adam. Tysiąc lat dziejów Polski. Warszawa, 1962.
7. Захарченко П., Мірошніченко М. Історія українського права і держави : від витоків до кінця ХVІІІ ст. : монографія. К.: ВПЦ «Київський університет», 2024. 639 с.

Олександр Ковальчук,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії
та історії права та держави*

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Історико-соціологічна теорія права у працях О.Ф. Кістяківського

Застосування соціологічних підходів до праворозуміння і розвиток соціологічної теорії права було характерним і для представників галузевих наук у Київському університеті у другій половині XIX століття. Це був період, коли юридичні науки отримали свій швидкий розвиток у зв'язку з реформами 60-х років.

У Київському університеті розвиток науки кримінального права і кримінального процесу тісно пов'язаний з ім'ям професора юридичного факультету О. Ф. Кістяківського та розробленою ним правовою теорією, яку дослідники, звичайно, відносять до історико-соціологічної.

О. Ф. Кістяківський понад 20 років очолював кафедру кримінального права у Київському університеті. З вересня 1871 по квітень 1873 року навчався за кордоном, де слухав лекції професорів Віденського, Гейдельберзького, Берлінського, Неаполітанського та Римського університетів.

О. Ф. Кістяківський написав близько 70 наукових праць. Він був видатним фахівцем в багатьох галузях права: кримінальному праві, кримінальному процесі, кримінології. Разом з цим він виявляв особливий інтерес до історії і теорії права. За допомогою застосування наукових прийомів він намагався з'ясувати історичні і теоретичні питання права як України, так і західних країн, поєднуючи їх з суспільними явищами.

Великою заслугою вченого було вивчення архівних матеріалів, на підставі яких він намагався з'ясувати особливості розвитку історії законодавства в Україні. Результатом його ретельних досліджень стала праця «Права, за якими судиться малоросійський народ». В ній вчений показав, що магдебурзьке право було діючим і застосовувалося в судах України.

О. Ф. Кістяківський брав також активну участь і в суспільній діяльності. Він був один з перших, хто виступав за впровадження української мови в школах. Більш зріла наукова діяльність О. Ф. Кістяківського припадає на початок 60-х років, що і визначило напрям його наукової діяльності.

Важливість наукових розробок О. Ф. Кістяківського позначилася на досліджуваних ним історико-правових проблемах. До них належить магістерська дисертація «Дослідження про смертну кару» (1864), докторська

дисертація «Історико-догматичне дослідження про припинення обвинуваченому способів ухилятися від слідства і суду» (1867). В 1875 році О. Ф. Кістяківський написав «Елементарний підручник загального кримінального права... Частина загальна». Цей підручник став цінним внеском не тільки до вітчизняної, але й іноземної юридичної літератури, яка на той час не була представлена такою фундаментальною працею. Вченим написано ряд робіт із звичаєвого права.

Вчений володів трьома мовами – німецькою, французькою, італійською, що давало йому можливість знайомитися із фундаментальними працями зарубіжних авторів з кримінального права і написати самостійні роботи, які не поступалися рівнем кращим західноєвропейським дослідженням.

У своїх розробках О. Ф. Кістяківський звертався до історії для того, щоб краще зрозуміти сьогодення, оскільки між ними завжди існував тісний зв'язок. У дослідженнях він застосовував наукові методи, підкріплюючи їх масою архівних фактів, і в першу чергу намагався вивчати такі аспекти історії і теорії права, які в юридичній науці залишалися нерозробленими.

О. Ф. Кістяківський у дослідженні теоретико-правових проблем використовував ряд наукових методів з метою розширення своїх висновків. Так, застосування історико-логічного підходу до досліджень правових явищ дало можливість О. Ф. Кістяківському розкрити історичну спадкоємність і логічну послідовність їх розвитку.

Критичне осмислення поглядів і підходів як попередників так і сучасних йому вчених, дало можливість О. Ф. Кістяківському започаткувати створення нового прогресивного методу в науці кримінального права.

Його філософсько-історичний підхід, який він, за словами В. Науменко, застосовував «вперше не тільки серед російських вчених, але і європейських» [1, с. 31], чітко вимальовувався в «Дослідження про смертну кару».

Використовуючи в багатьох своїх роботах історичний підхід до вивчення виникнення і розвитку права, О. Ф. Кістяківський підкреслював: «Лише історія може дати пояснення причин як сучасного стану кримінального права, так і стану його в попередній період» [2, с. 38].

Потрібно звернути увагу на погляд вченого на еволюцію розвитку суспільства, а також на поступовий розвиток форм правового життя. Це була доктрина своєрідного еволюціонізму. О. Ф. Кістяківський був одним з перших представників її в Україні і, зокрема в Київському університеті. Як бачимо, використовуючи свій методологічний підхід, вчений довів, що з розвитком суспільних відносин виникає необхідність вдосконалення права, яке тісно пов'язано з економікою, політикою, культурою, релігією, має спадкоємність в історичному розвитку з національними особливостями певної держави. Тому він писав: «Якщо

народ виростає із відомих відносин, то він безумовно виростає із даного закону» [3, с. 1].

Також О. Ф. Кістяківський використовував історико-порівняльний метод при дослідженні норм права інших країн, а також найбільш прогресивних тоді західно-європейських правових теорій. Таке знайомство зі світовим досвідом законодавчого розвитку дало можливість виявити загальний характер розвитку законодавства і показати його національні особливості.

Однак, вчений вважав за необхідне звертатися до законодавства інших країн тільки за порадою, а не для сліпого копіювання. Такий підхід О. Ф. Кістяківського сприяв створенню прогресивної на той час кримінально-правової концепції.

Вчений вважав, якщо буде виявлено і розглянуто кримінальне право всіх формацій, усіх періодів і всіх народів, тоді можливо створити науку кримінального права в її істинному філософському значенні. Але для цього, на його думку, вивчення лише історії кримінального права недостатньо, необхідно звертатися до загального розвитку людства з його «культурою, релігією, історією звичаїв, історією етичних ідей і світогляду». За допомогою порівняльного вивчення права різних народів вчений виявив спільні моменти в розвитку їх законодавства. Разом з тим це привело вченого до думки, що право одного народу є часткою права загальнолюдського.

Потрібно підкреслити, що О. Ф. Кістяківський був одним з перших, хто розробляв соціологічний підхід в науці кримінального права. Вже в ранніх своїх дослідженнях він намагався розглядати інститут покарання в історико-соціологічному аспекті. Це дає нам підставу віднести його до перших прихильників історико-соціологічного напрямку в науці кримінального права.

Про запровадження соціологічного підходу в Україні влучно зазначив син О. Ф. Кістяківського професор Київського університету Б. О. Кістяківський, який писав, що «науковий світ може пишатися тим, що саме у вітчизняній науково-юридичній літературі раніше за інші було висунуто вимогу вивчати право як соціальне явище» [4, с. 103].

Для дослідження процесів розвитку загальної теорії права в Київському університеті велике значення мають ті обставини, що правова концепція О. Ф. Кістяківського охоплювала і інші правові проблеми, а саме: питання про походження і розвиток права, його співвідношення з законом і судовою практикою, вчення про злочин і покарання.

Аналізуючи роботи О. Ф. Кістяківського, слід зазначити, що вчений вказував на роль науки, «яка повинна йти попереду народної свідомості і є його керівною силою» [2, с. 12],

На його думку, наука кримінального права тісно пов'язана з усіма іншими юридичними і політичними науками та суспільними відносинами загалом.

Правова концепція О. Ф. Кістяківського охоплювала й інші правові проблеми, такі як співвідношення права і закону з позиції кримінального права і кримінального закону, що також мало важливе значення для загальної теорії права. Право і закон вчений розглядав як два різні, але разом з тим взаємопов'язані явища.

Прогресивною була думка О. Ф. Кістяківського щодо скасування застарілих законів, які гальмували розвиток суспільних відносин. Він виступав за те, щоб закони і всі інші правові акти максимально сприяли прогресивному розвитку суспільства. Не може існувати свобода в тій державі, де людина може бути без суду і слідства заслана у тюрму. Тому він висував принцип, згідно з яким ніхто «не може і не повинен бути покараний інакше, як за рішенням суду».

О. Ф. Кістяківський вирішував питання про силу і дію старого і нового закону у часі, виходячи з формули, що закон зворотної сили не має, але існує виняток: у випадку, якщо він пом'якшує або скасовує відповідальність, то має зворотну силу.

Розглядаючи питання аналогії, вчений розрізняв аналогію закону, що впливає із змісту даного закону, і аналогію права, що впливає з духу цілого кодексу. Він не допускав аналогії в кримінальному праві, оскільки це відкриває можливість для зловживань і порушення законності.

Історико-соціологічний підхід вченого рельєфно виявився і у визначенні ним поняття кримінального покарання: його мети, системи і видів призначення. О. Ф. Кістяківський вважав, що головною метою покарання злочинця стане його виправлення, а не акт помсти. Саме такий підхід і відрізняв соціологічну школу кримінального права України від інших шкіл. Він стояв на позиції того, що покарання повинно бути індивідуальне, однаково рівне для всіх класів суспільства, не заподіювати фізичних мук тощо [2, с. 701].

О. Ф. Кістяківський завжди визнавав цінність людини, яку необхідно виправити прийняттям доцільних заходів, а не карати, оскільки навіть найтяжчі злочинці, як вважав вчений, здібні до виправлення.

Ідеї О. Ф. Кістяківського сприяли реформаторським процесам в юридичній науці, особливо в галузі кримінального права. За основу були взяті принципи свободи, гуманності та інтереси людини.

Таким чином, виходячи з аналізу робіт О. Ф. Кістяківського, можна зробити висновок, що в деяких його роботах простежується застосування історичного підходу, а в інших – соціологічного. Ці два підходи вченим застосовувалися як два спеціальні напрями, доповнюючи один одного. Але важливо зазначити той факт, що вчення О. Ф. Кістяківського за своїми теоретико-правовими аспектами

не збігалося з жодною з існуючих на той час західних теорій: ні соціологічною, ні історичною. Таким чином він розвивав ідеї, які були висунуті в першій половині XIX століття його попередниками, такими як К. О. Неволін, Г. М. Данилович, М. Д. Іванішев, М. Ф. Владимирський-Буданов. Проте його теорія не була звичайним повтором і може бути охарактеризована за двома її головними особливостями як історико-соціологічна, оскільки вона відрізнялася і від історичної та соціологічної, що почали зароджуватись на заході в середині XIX століття. У соціологічному підході О. Ф. Кістяківський звертав увагу на суспільні явища, які тісно пов'язані з правом, а в історичному – на їх історичний розвиток. Саме це дає підстави віднести О. Ф. Кістяківського до перших прихильників формування історико-соціологічної школи права в Україні в галузі кримінального права.

Література:

1. Науменко В. Олександр Федорович Кістяківський. *Київська старина*. 1895. січень. С. 1-38
2. Кістяківський О. Ф. Елементарний підручник загального кримінального права. К., 1891. 850 с.
3. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського: інститут рукопису. Ф. 61. №62. Л.1
4. Кістяківський Б. А. Право як соціальне явище. Питання права. 1911. Арк. 8 287 с.

Ніна Теремцова,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії права та держави

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Категорія «політичні погляди» в науковому дискурсі Олександра Кістяківського

Олександр Кістяківський (1833-1885), відомий юрист, криміналіст та громадський діяч, професор Київського університету св. Володимира, займав чільне місце серед діячів українського національного руху 1860-1880-х років. Свої українські симпатії він виявив, за участю в журналі «Основа» (перший український журнал (1861-1862 рр.)), та виданням великої збірки «Прав, за якими судиться малоросійський народ» (1879 р.).

Протягом 1874-1885 років О. Кістяківський вів щоденник, оприлюднити який дозволив лише через 80 чи 50 років після смерті. «Щоденник» був виданий у середині 1990-х років. Сила думки сильніша, ніж сила зброї. Проте, радикальні течії викликали в нього різке несприйняття.

Переконаний прибічник судової реформи 1864 року, О. Кістяківський помер із захистом на вустах її найважливішого інституту присяжних засідателів. За свідченням професора В. Б. Антоновича, який знаходився поруч в останні години життя О. Кістяківського, майже за годину до останнього подиху, в розмові з одним із друзів, він із великою увагою розпитував про перебіг справ у поточній сесії окружного суду. Почувши характеристику по деяким справам і ставлення до них присяжних, він востаннє пожвавився, підвівся на ліжку й голосно промовив, що він завжди стверджував, щодо інституту присяжних – то є святою справою в нашій вітчизні...

Магістерська дисертація автора «Дослідження про смертну кару», яку він захистив у 1867 р. Жодне питання кримінального права не має такої популярності й такої властивості привертати до себе увагу дослідників, як смертна кара. Розпочавши вивчення теми, О. Кістяківський опрацював історичну складову предмету та зв'язок смертної кари з розумовим і громадським розвитком людини. Автор намагався висвітлити погляди різних народів на цей вид покарання.

В праці «Дослідження про смертну кару» [1], вчений писав, що ... очевидно, немає нічого жахливого, простішого й очевиднішого, як залякування смертною карою. Людина відчуває жах при одній думці цього покарання. Спостереження

над засудженими, за небагатьма винятками, також підтверджують, що ця кара робить страх і страх на душу людини. І, однак, ця очевидність схожа на ту, яка засвідчує нас, що сонце ходить навколо землі: первісна віра в страхітливність смертної кари така ж достовірною, як переконання простої людини, що сонце йде зі сходу на захід. З минулого століття стало спостерігатись, що різноманітні види страти ніяк не сприяють зменшенню тяжких злочинів. І справді, не можна було не засумніватися в силі страти, якщо після стількох століть її застосування в найжахливіших і вишуканих формах, злочин зі свого боку нічого не втратив ні в кількісному, ні в якісному відношенні. Але висновок цей на той час мав недостатні та односторонні докази. Злочини не зменшуються, коли злочинців карають найжорстокішими стратами: але хто доручиться, що їх не збільшиться, коли скасують ці страти? Це питання було вирішено наступними змінами в сфері кримінального законодавства. Знищення в усіх європейських кодексах кваліфікованої смертної кари, скасування її за більшу частину злочинів, рідкість виконання смертних вироків, і, нарешті, повне видалення її з кодексів деяких держав, – усі ці важливі зміни аж ніяк не супроводжувалися ні збільшенням тяжких злочинів, ні зменшенням суспільної та приватної безпеки.

Ще одна з основних праць Олександра Кістяківського, яка заслуговує на увагу – це «Елементарний підручник загального кримінального права», що витримав три видання (1877р.; 1882р., із значними доповненнями в 1891р.) [2, с. 1].

Ця праця залишилась незакінченою, зупиняючись на загальній частині, але для останньої, ідеї автора є зрозумілими. Це програма догматичної розробки світового (загального) кримінального права на ґрунті історико – порівняльного методу, виявилась програмою блискучою та грандіозною розробкою, але лише програма, що залишилась здебільшого невиконаною, внаслідок нестачі необхідного матеріалу та його наукової обробки.

Олександр Кістяківський виступає переконаним проповідником еволюціонізму й розписує епохи розвитку кримінального права, стверджуючи, що «не закон творить кримінальне право, а навпаки», що «у створенні кримінального закону не залишається місця свавілля законодавця, якому доводиться лише закріплювати поняття, що вже утворилися або викликані потребами побуту правом і не правом, створені відносинами, що утворилися або мають утворитися». Тільки деякі вчення загальної частини (наприклад, вчення про смертну кару), розроблені О. Кістяківським більш-менш радикально; до інших, йому виявилось можливим, проявити лише критичне ставлення, а багатьох учень панівної доктрини він навіть зовсім не міг торкнутися. Але як спроба, праця О. Кістяківського має високе значення для історії української та світової науки в галузі кримінального права.

На думку О. Кістяківського, його ідеї не належали до ідей із задалегідь готовими на все відповідями; він бажав не висловлювати своїх поглядів, негативно ставлячись до значення особистих думок у науці.

Йому також належить одна з найперших програм для зібрання звичаїв за кримінальним правом, яка разом із програмою графа Єфименка прийнята в основу географічним суспільством при виробленні спільної програми для зібрання юридичних звичаїв. [3, с. 28-33]

Як висновок зазначимо, що Олександр Кістяківський за своїми вченнями був одним із засновників за втілення саме української ідеї. Його ідеї стають притаманними для широкого кола вивчення серед науковців. Наукові праці О. Кістяківського, його ідеї є надзвичайно слухними і актуальними для розвитку сучасної науки.

Література:

1. Изслѣдованіе о смертной казни. 1867. Кістяківський Олександр. Київ: Университетская типографія. IV с., [2] с., 282 с., [2] с.; 25,8 x 17,2 x 2 см.
2. Елементарний підручник загального кримінального права. Загальна частина. Репринтне видання. Кістяковський А. Ф. Паливода А. В., 2009.
3. Гримич Марина. Звичаєве право у дослідженнях Олександра Кістяківського. *Етнічна історія народів Європи*. № 9. С. 28-33. URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2001/9/articles/4.pdf>.

Вікторія Швачка,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії права та держави

юридичного факультету

Київського авіаційного інституту

Прогресивний характер методів викладання професора Київського університету св. Володимира О. Ф. Кістяківського

Освіта є фундаментальним елементом у духовному, науковому, політичному та економічному розвитку суспільства, основними цінностями якого є права та свободи людини.

Забезпечення високого рівня якості освіти є основним завданням сучасної системи освіти країн Європи.

Якість освіти – комплекс характеристик освітнього процесу, що визначають послідовне та практично ефективне формування компетентності та професійної свідомості. Це певний рівень знань і вмінь, розумового, фізичного й морального розвитку, якого досягли випускники освітнього закладу відповідно до запланованих цілей навчання і виховання [5].

Юридична освіта, як і будь-яка професійна освіта, має на меті забезпечення здобувача інструментарієм, необхідним для якісної практичної діяльності, зокрема вмінням застосовувати набуті теоретичні знання до конкретних життєвих ситуацій та здатністю ясно, грамотно і зрозуміло висловлювати свої думки (як у письмовій формі, так і усно) [4].

Після отримання Україною статусу кандидата на членство в Європейському Союзі особливого значення набуває дотримання принципу верховенства права у всіх сферах суспільного життя, забезпеченням гарантій захисту прав людини і основоположних свобод.

У звіті Єврокомісії у межах Пакета розширення ЄС, опублікованого у листопаді 2023 р., серед невирішених проблем і відповідно завдань для України у сфері юридичної освіти зазначається, зокрема і модернізація освітніх програм зі спеціальності “Право” з акцентом на правничу етику, практичну підготовку, вивчення права ЄС, забезпечення міжнародної академічної мобільності, впровадження єдиного державного кваліфікаційного іспиту, а також посилення боротьби з корупцією та плагіатом [2].

Забезпечення практичної підготовки здобувачів вищої юридичної освіти та формування у них практичних навичок є одним з основних пріоритетів реформування вищої юридичної освіти в Україні.

Водночас слід зазначити, що впровадження практично орієнтованих занять для підготовки юристів було започатковано ще у XIX столітті професорсько-викладацьким складом юридичного факультету Київського університету св. Володимира.

Значна роль у впровадженні практичних занять при підготовці юристів в Київському університеті св. Володимира належить Олександру Федоровичу Кістяківському, відомому вченому-криміналісту, історику права та громадському діячу другої половини XIX ст.

З 1864 року і до кінця свого життя Кістяківський О. Ф. викладав на юридичному факультеті Київського університету св. Володимира спочатку як приват-доцент, а потім в якості доцента та професора кафедри кримінального права і судочинства.

Як зазначає Музика І. В., багато уваги приділив О. Ф. Кістяківський методиці та якості викладання предмета кримінального права. Його широко відомий підручник «Елементарного підручника загального кримінального права» видавався тричі у 1875 (у продажу – з 1877 р.), 1882 і 1891 роках [3, с.13].

Після повернення із закордонного відрядження, під час якого з вересня 1871 по квітень 1873 він відвідав провідні університети Відня, Гейдельберга, Берліна, Неаполя та Риму, Кістяківський О. Ф. змінює свій підхід до викладацької діяльності та вперше запроваджує проведення практичних занять та приватних бесід зі студентами.

Як зазначає Ворожбит І. В., за роки професорської кар'єри О. Кістяківського, максимальне навантаження в тиждень складало 7 годин, а мінімальне – 4. Навчальна програма О. Кістяківського полягала у взаємному доповненні двох видів робіт: теоретичної та практичної [1, с. 22].

Протягом своєї викладацької діяльності О. Кістяківський постійно змінював методику викладання з метою встановлення контакту з кожним студентом та виявлення його індивідуальності.

Цікавим є той факт, що О. Кістяківський один із перших ще у 1875 році розпочав використовувати сучасні методи поєднання теорії і практики у викладацькій діяльності.

За результатами дослідження звітів про практичні заняття студентів юридичного факультету кафедри кримінального права Ворожбит І. В. стверджує, що система методики викладання практичних занять О. Кістяківським налічувала три форми робіт: 1. Вивчення історії права, шляхом класичного семінару-бесіди; 2. Розгляд окремих випадків судової практики у спосіб розігрування ролей

прокурора та адвоката, коли один із студентів бере роль сторони обвинувачення, а інший захисту; 3. Студенти опрацьовують певний розділ підручника, після чого О. Кістяківський пропонує для вирішення відомий судовий випадок, який є типовою формою такого виду злочинів [1, с. 23].

Професор О. Кістяківський у своїй освітній діяльності не обмежувався лише запровадженням практичних занять та пошуку різних методик їх проведення, що є актуальними і на сьогоднішній день. Він також активно впроваджував метод приватних консультацій, які дуже часто проводив поза межами університету, під час яких активно застосовував набуті ним практичні навички в процесі своєї адвокатської та громадської діяльності.

Спілкування Олександра Федоровича зі студентством не обмежувалося лише аудиторними заняттями, часові рамки яких регламентувалися факультетським розкладом. Кістяківський віддавав своїм вихованцям значну частину свого приватного часу. Варто зазначити, що консультації були складовою навчально-виховного процесу загалом. Проте, якщо в більшості, професори для них відводили конкретні години дня та тижня, то Олександр Федорович цього не робив, що й демонструє відповідне відношення вченого до своїх професійних обов'язків [1, с.24].

Саме під час приватних консультацій професор О. Кістяківський мав можливість встановити особистий контакт зі студентом, визначити його індивідуальні здібності та вподобання, розкрити його таланти та зорієнтувати на вибір подальшої спеціалізації та наукової діяльності.

Таким чином, ще у ХІХ столітті професор О. Кістяківський під час викладання навчального курсу кримінального права як професор Київського університету св. Володимира використовував значну частину актуальних і на сьогоднішній день методів проведення практичних занять, зокрема бесіди, аналіз історій і ситуацій, дискусії, дебати, полеміки, ігрове перевтілення.

Особливо цінним є також досвід запровадження у Київському університеті св. Володимира приватних консультацій як складової навчально-виховного процесу, а також кількість аудиторного навантаження на тиждень, що виконував професор кафедри О. Кістяківський. Максимальна кількість аудиторного навантаження у розмірі 7 годин на тиждень давала можливість професору проводити приватні консультації що забезпечували визначення індивідуального підходу у підготовці майбутніх юристів.

Сучасні тенденції реформування методів викладання юридичних дисциплін супроводжується поєднанням теоретичної та практичної складової. Поряд із такими класичними формами навчального процесу, як лекція та семінар, слід застосовувати форми організації навчального заняття більш практичного спрямування. Навчання майбутніх юристів сьогодні уже не

може носити суто теоретичний характер, а потребує посилення практичної, прикладної спрямованості правової підготовки, що в свою чергу свідчить про прогресивний характер методів та методик викладання, започаткованих О. Ф. Кістяківським на юридичному факультеті Київського університету св. Володимира.

Література:

1. Ворожбит І. В. Викладацька діяльність О.Ф. Кістяківського – професора кримінального права та судочинства Університету св. Володимира. *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка*. Серія: Педагогіка. 2015. Вип. 5. 18–28 с.
2. Звіт Європейської комісії щодо України за 2023 рік. URL: http://22506-SWD_2023_699-Ukraine-report_ENG-UKR.pdf
3. Музика І. Професор Олександр Федорович Кістяківський: віхи життя і творчості. Часопис Київського університету права, 2019 № 1. С. 11-18
4. Удосконалення викладання галузевих юридичних дисциплін : науково-практичний посібник / Н. С. Кузнєцова, М. М. Хоменко, А. Б. Гриняк та інші. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2021. 248 с.
5. Сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/tag/yakist-osviti?&type=all&tag=yakist-osviti>

Григорій Трофанчук,

кандидат історичних наук, доцент,

професор кафедри судоустрою, прокуратури та адвокатури

Львівського університету бізнесу та права

**«Історія українського права та держави»: інноваційний
проєкт, витребуваний національною правничою освітою**

Нещодавно світ побачила робота Петра Захарченка та Марії Мірошніченко «Історія українського права та держави»: від витоків до кінця XVIII ст.», яка, попри статус монографії, має усі підстави називатися підручником, адже її формат повністю відповідає «Методичним рекомендаціям щодо структури, змісту та обсягів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів» Міністерства освіти та науки України, ухваленим у 2005 р. [1]. Тому у подальшому я буду називати творіння моїх колег підручником, адже саме так про нього йшлося в моїй рецензії на його рукопис.

Я також є автором кількох видань підручників з «Історії держави та права зарубіжних країн», «Історії держави та права України», третє видання останнього щойно зійшло з друкарського верстата. Якщо у проблематиці державності України мої пізнання з професорами П. Захарченком і М. Мірошніченко мають приблизний паритет, то в українському праві, скажу відверто, вони мене значно перевершують.

А тепер детальніше про інноваційність проєкту «Історія українського права та держави»: від витоків до кінця XVIII ст.».

Отож основними критеріями майстерності педагога вищої школи є ефективність, оригінальність, творчість та науковість, прагнення впроваджувати результати своєї наукової діяльності в освітній процес. Наукова репутація вченого-правника залежить від його світоглядної орієнтації та правильного вибору форм і напрямків власної науково-педагогічної діяльності, спрямованої на реалізацію основних принципів навчання: науковості, систематичності, послідовності й доступності викладу, наочності, зв'язку матеріалу з професійною діяльністю. Підручник Петра Захарченка і Марії Мірошніченко повністю відповідає вимогам цих принципів. У ньому відображені тісні міждисциплінарні зв'язки та проблемний підхід до засвоєння знань, орієнтація здобувача вищої освіти на самостійний пошук інформації та навчально-творчу діяльність.

Змістове наповнення роботи вирізняється об'єктивністю, науковістю в рамках обраної авторами концепції синтезу історії М. Грушевського та чіткою логічною послідовністю відповідно до юридичного концепту «право історично і логічно передує державі». Рівень історико-правових узагальнень вирізняється елементами прогностичності та актуалізації історичного досвіду українського народу у вирішенні сучасних проблем державотворення в Україні та реформування національної правової системи.

Композиція роботи, прийоми введення до тексту юридичних понять в історико-правовій інтерпретації та загальнонаукових термінів направлені на те, щоб передати здобувачеві вищої освіти певну інформацію, навчити його самостійно користуватися книгою, захопити, викликати інтерес до предмету історії українського права і держави. Робота містить словник термінів, понять, термінопонять з розширеним їх тлумаченням, що засвідчує відповідність мовленого оформлення тексту підручника нормам юридичної мови з відповідними стилістичними та структурно-жанровими рисами, зумовленими специфікою правової сфери та її комунікативно-професійними потребами.

Представлений у навчально-науковій роботі матеріал пов'язаний з практичними завданнями, вирішення яких полегшується завдяки висновкам, які наведені до кожного окремо тематичного підрозділу та посиланням на літературу, список якої включає підручники, навчальні посібники, монографії хрестоматії, збірники документів, інтернет-ресурс. Серед відомих вітчизняних і зарубіжних особистостей, праці яких залучають автори, бачимо прізвища науковців дорядянської, радянської доби, доби незалежної України та науковців з діаспори, які всебічно досліджували і досліджують різні аспекти історії українського права і держави. Саме така площина представлення матеріалу зацікавлює та є найбільш актуальною, бо дозволяє аналізувати інформацію у просторово-часовій динаміці історії розвитку самої науки історії держави і права України. Це об'єктивно сприяє подоланню політико-правових стереотипів та ідеологічних рудиментів радянської доби.

Варто підкреслити, авторам вдалося дотриматися методики викладу матеріалу саме в рамках об'єкта юридичної науки. Історичні події та політико-ідеологічний контекст поданої інформації використовується лише як тло для поглибленого висвітлення проблем і уроків історії українського права і держави у юридичному плані, оскільки робота спрямована на узагальнення, систематизацію і використання знань про державно-правову дійсність, її особливістю є спільне дослідження права і держави в їхній єдності, взаємозв'язку і взаємовпливові. Особливо це простежується в тих тематичних розділах, які стосуються питань систематизації права, застосування видів і принципів систематизації; інституалізації та інституціоналізації судової влади в історичних умовах розвитку

судочинства і судоустрою; аналізу діалектика відношення понять «правотворчості», «правотворення» і «правоутворення», «звичаєве право» і «закон». Досить цікавою є авторська інтерпретація законів природного права (право приватної власності на життя, право на реалізацію потреби свободи, право на супротив будь-якому деспотичному режиму, право на безпеку), а звичаєве право розглядається як своєрідний транслятор дії законів природного права на соціокультурний пласт правового життя. Висловлюється застереження щодо правильного вживання юридичного терміну «кодіфікація права», в умовах відсутності об'єктивних умов для кодифікації тощо.

Погоджуємося з твердженням авторів, про те, що власне в умовах середньовіччя закладалися підвалини національних держав і національних правових систем в європейському просторі правового життя, особливо в період формування станово-представницької монархії, а вже в ході перших буржуазних революцій середини XVII ст. в Європі і в Україні, зокрема, була матеріалізована ідея національної держави, розпочався процес розбудови інтегрованої національної правової системи.

Як і будь-яка творча праця, на нашу суб'єктивну оцінку, має перспективу до удосконалення, особливо у тій частині, яка має навчальну мету. Так, для більш ефективного опрацювання студентом навчального матеріалу у процесі самостійної роботи запитання, тести, завдання слід розмістити не в додатку, а після кожного тематичного розділу. Не зайвим було б доповнити роботу предметним та іменним покажчиками. До предметного покажчика включити основні терміни і поняття, що зустрічаються у книзі, а до іменного – прізвища та ініціали тих осіб, відомості про яких можна знайти в книзі. Оскільки робота має виразний навчально-науковий характер, слід було б розробити тематику індивідуально-наукових завдань, які одночасно спрямовують на поглиблене вивчення навчального матеріалу, формують навички наукової роботи, а при їх захисті, уміння захищати свою думку у відкритій дискусії на семінарі.

Узагальнюючи висловлене, зробимо наступний висновок: підручник професорів Захарченка Петра і Мірошниченко Марії є вдалим прикладом того, як інтегрувати наукові здобутки не одного покоління вчених, які трудяться на ниві юридичної історико-правової науки, в освітній процес вищої школи правничого спрямування, а оновлене знання минулого дозволяє долати деформації радянського світогляду та протистояти одному із варіантів розв'язаної росією масштабної війни проти України – війни інформаційної, яка, на жаль не втратить актуальності і після перемоги України над агресором. Саме це дає підстави об'єктивно стверджувати, що підготовлений авторами підручник, не ідеалізуючи історію українського державотворення в просторі правового життя українського народу, демонструє усвідомлення потреби працювати і надалі

в напрямку протистояння агресорові в царині інформаційній. У цьому напрямку величезним ресурсом володіє історичний досвід українського народу у царині державотворення. Засвоєння цього досвіду студентами – це не безкорисні знання. Він несе в собі ресурс прецедентів, які можна використовувати для вирішення актуальних проблем юриспруденції, бо сучасне українського народу дуже схоже на його минуле, особливо у частині боротьби і уроків збереження своєї ідентичності, захисту своєї державності та права на самовизначення в кордонах своєї незалежної національної держави.

Література:

1. «Методичні рекомендації щодо структури, змісту та обсягів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів» від 29.07.2005. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0006290-05#Text>.

Євген Зозуля,

доктор юридичних наук, професор,

Криворізький навчально-науковий інститут

Донецького державного університету внутрішніх справ

Громадсько-політична і військова діяльність Андрія Долуда під час Української революції 1917-1921 років та її значення для розбудови Збройних сил України

В історії діяльності юридичного факультету Університету святого Володимира (далі Університету) чимало прикладів участі його викладачів, вчених і випускників у формуванні та реалізації державно-правових традицій українського народу. І це наочно проглядається в часи переломних історичних подій, коли це потребувало відданого служіння ідеалам свободи та відродження суверенної соборної Української держави.

Зокрема, в буремних подіях Української революції 1917-1921 рр., десятки викладачів і сотні випускників юридичного факультету Університету святого Володимира відзначились безпосередньою участю у державно-правових процесах по відродженню та реалізації української національної державної ідеї.

В сучасних умовах, в часи, коли Україна вже третій рік веде героїчну боротьбу з російським агресором за свою свободу і незалежність, на нашу думку, особливої уваги заслуговують історичні постаті тих випускників Університету, які у зазначений історичний період приймали безпосередню участь у розбудові Збройних Сил Української Народної Республіки. Серед них, зокрема, український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, начальник штабу Армії УНР Першого зимового походу, командир 5-ї Херсонської стрілецької дивізії Армії УНР, організатор Українського визвольного війська (УВВ), Генеральний суддя Українського вільного козацтва (1957 р.), генерал-хорунжий Армії УНР (на еміграції) Андрій Данилович Долуд.

Як відомо, Андрій Долуд народився 15 жовтня 1893 року в с. Плетений Ташлик, Єлисаветградського повіту, Херсонської губернії, нині с. Плетений Ташлик, Маловишківського району, Кропивницької області. Його життєвий шлях – один з яскравих прикладів діяльності громадсько й політично активних українців у переломні моменти вітчизняної історії.

Свою українську ідентичність Андрій Долуд виявив уже під час навчання в учительській семінарії в Олександрії, коли брав участь у діяльності місцевого українофільського гуртка та відзначенні роковин Тараса Шевченка. Згодом навчався на юридичному факультеті Університету святого Володимира. З

початком Першої світової війни зі студентської лави Андрій Долуд на військовій службі в російській імператорській армії. Спочатку він навчається в Одеському піхотному училищі, закінчує школу прапорщиків. Потім воює на Тернопільщині у складі військ Південно-Західного фронту, дослужується до звання поручика [1].

З початком на теренах Російської імперії революційних подій 1917 року Андрій Долуд активно долучається до творення майбутньої української армії. Перебуваючи на той час в Туркестані приймає активну участь в українському піднесенні на цих територіях, зокрема, в створенні у березні 1917 р. в Ташкенті Туркестанської української громади (далі ТУГ). В момент утворення ТУГ в Ташкенті налічувала 250 членів. Серед інших заходів ТУГ організувала в червні два батальйони добровольців – один у Ташкенті під командуванням сотника Андрія Долуда, другий в Самарканді (сотника Івка); обидва відправилися до Києва на допомогу Центральній Раді [2, с. 64].

Надалі Андрій Долуд приймає активну участь у військово-політичних процесах діяльності Української Центральної Ради, спочатку як учасник III Всеукраїнського військового з'їзду на якому його обрали до складу Всеукраїнської ради військових депутатів, який перебував у розпорядженні Військового міністра Центральної Ради. Невдовзі, у грудні 1917 року, його, як офіцера і члена Центральної Ради, внесли до списку кандидатів до Українських Установчих Зборів по Поділлю від Української соціал-демократичної робітничої партії та Української селянської спілки [1].

Наступний етап служіння справі відродження національної державності у долі Андрія Долуда пов'язаний з безпосередньою його участю у розбудові національних збройних сил та участі у бойових діях на різних фронтах боротьби за незалежну українську державу. При цьому необхідно зазначити, що він пройшов сповнений випробуваннями нелегкий шлях українського військового діяча фактично на всіх фронтах боротьби за відновлення української державності протягом національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

Першим кроком на цьому шляху була участь Андрія Долуда з 13 листопада 1918 року у Листопадовому чині у Львові. Туди він прибув на допомогу галицьким військам на чолі сформованого з українців-добровольців Наддніпрянщини Козацького загону імені І. Гонти. Як відомо, Листопадовий чин (Листопадовий зрив) – відбувся 1 листопада 1918 року, метою якого було встановлення української влади на західноукраїнських землях і – як результат – проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Листопадовий чин, проголошення ЗУНР і подальша боротьба українців Західної України за національне визволення стали невід'ємною складовою Української революції 1917–1921 рр. В цих боях, за твердженням очевидців, виявив «безприкладне героїство і відвагу», здобувши

«прихильність і любов не тільки серед вояків, а й усього (українського) населення». Впродовж українсько-польської війни брав участь у боях під містами Львовом та Жовквою, неодноразово відзначався особистою хоробрістю, викликаючи паніку серед польського населення [3].

Надалі його військовий шлях продовжився у військових кампаніях польсько-української війни 1918-1919 рр. Зокрема, з кінця 1918 р. він командував Янівською (другою) бригадою Української Галицької Армії (далі УГА), яка відзначилась у боях з польськими частинами на підступах до Львова, в ході Вовчухівської операції 1919 р. та Чортківського наступу (офензиви) 1919 р. [4].

Від липня 1919 року, після переходу УГА через Збруч, Андрій Долуд перебуває на посадах в Армії УНР, зокрема, від кінця серпня 1919 року служив командиром 1-го Гайсинського пішого полку імені Симона Петлюри. Особливою сторінкою військового служіння на той час полковника Андрія Долуда стала його участь на посаді начальника штабу військових частин Армії УНР у Першому Зимовому поході, що тривав рівно п'ять місяців, від 6 грудня 1919 до 6 травня 1920 року. Як відомо, таку назву отримав партизанський рейд Армії УНР під проводом одного з найвідоміших українських військовиків, генерал-полковника Армії УНР, головнокомандувача УГА та Армії УНР Михайла Омеляновича-Павленка тилами Червоної та денікінської Добровольчої армій. В історії української державності та її Збройних Сил Перший Зимовий похід став однією з найбільш героїчних і успішних бойових операцій та воєнного мистецтва часів визвольних змагань в Україні 1917-1921 років. І в цій перемозі є і частина військового професіоналізму полковника Армії УНР Андрія Долуда. Підтвердженням цього є те, що як і усі учасники Першого Зимового походу, що повернулися, він був нагороджений орденом Залізного Хреста, який у системі відзначень українського війська посідав «безапеляційно перше місце». При цьому необхідно зазначити, що пам'ять про лицарів Першого Зимового походу повертається в суспільну свідомість сучасного українського суспільства та його Збройних Сил. Це ім'я з серпня 2019 року носить 28-а окрема механізована бригада Сухопутних військ ЗСУ.

Надалі Андрій Долуд продовжив свій військовий шлях у перебігу подій польсько-радянської війни 1920 року, під час якої з 22 травня 1920 року був командувачем 5-ї Херсонської стрілецької дивізії Армії УНР. Під його командуванням 5-та Херсонська дивізія билася проти частин 1-ї Кінної армії, відзначилася в оборонних боях на річках Збручі, Стрипі та Дністрі, в контрнаступі восени 1920 р. на станцію Вапнярку. У листопаді 1920 р., не бажаючи йти у польські табори, на чолі кінного відділу «подався на партизанку, прорвавшись через лінію большевицького фронту» [3]. Зрештою, у листопаді 1920 року був інтернований разом з дивізією поблизу Підволочиська.

Таким чином, дослідження військової діяльності одного з видатних випускників юридичного факультету Університету святого Володимира Андрія Даниловича Долуда дозволяє стверджувати про його значущий вклад у розбудову Армії УНР - збройних сили України періоду боротьби за відновлення національної державності 1917–1921 рр., яка заклала основи розбудови сучасних Збройних Сил України (далі ЗСУ). Крім того діяльність Андрія Долуда як талановитого військового діяча і патріота своєї держави має надзвичайно важливе значення для розбудови ЗСУ і національно-патріотичного виховання української молоді. Сучасні ЗСУ плекають традицію славних попередників, героїчно захищаючи нашу державу від нашествия російських агресорів.

Література:

1. Печерський Антон. Доля Андрія Долуда між боротьбою за українську незалежність і колаборацією. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/10/15/dolya-andriya-doluda-mizh-borotboyu-za-ukrayinsku-nezalezhnist-i-kolaboracziyeyu/>.
2. Романько І. І. Історія та культура української діаспори. Навчальний посібник. Частина друга. Кропивницький: Видавництво ЛА НАУ, 2020. 260 с.
3. Коваль Роман. Агенція інформації та аналітики «Гал-інфо». URL: https://galinfo.com.ua/news/tsogo_dnya_pomer_generalhorunzhyy_armii_unr_andriy_dolud_268667.html.
4. Генерал-хорунжий армії УНР Андрій Долуд. Національно-патріотичне виховання. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=2124751777649107&set>.

В'ячеслав Іванов,
*кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного та адміністративного права
юридичного факультету
Державного університету інфраструктури та технологій.*

Академік М. П. Василенко і сучасна юридична освіта

Один з головних фундаторів створення Української Академії наук та другий її президент, міністр, видатний історик і правознавець – такі стрижневі віхи, викарбовані на життєвому шляху академіка М. П. Василенка. Відданий науці, талановитий учений ніколи не стояв осторонь загальнодемократичного руху, поєднував наукову роботу з громадською діяльністю та участю у процесах національно-державного будівництва. Прикладом як для сучасної студентської молоді, так і для професорсько-викладацького складу, є його відданість науці, нестримне прагнення знань, потяг до освіти й самоосвіти, які виразно проявились вже в молоді роки і супроводжували все його життя.

Виходець з багатодітної родини дрібного службовця, він одержав ґрунтовну середню освіту у Глухівській, а потім Полтавській гімназіях, що дозволило йому поступити в престижний на той час Дерптський (нині Тартуський) університет. Після успішного закінчення історико-філологічного факультету університету Микола Василенко плідно продовжував самоосвіту – прагнув глибше проникнути в сутність тогочасного суспільного розвитку, пізнати особливості, притаманні українському історичному процесові. Його думки концентрувались навколо осмислення ролі і місця українського народу у розвитку світової цивілізації, визначення своїх позицій у лавах борців за ідеали й інтереси свого народу. З такими переконаннями і намірами восени 1890 р. він приїздить до Києва, де факультативно вдосконалює свої знання у Київському університеті, відвідує лекції В. Б. Антоновича, М. Ф. Владимирського-Буданова, О. М. Лазаревського та інших відомих професорів. Навіть переслідуваний царським урядом за революційні погляди, перебуваючи в ув'язненні в сумнозвісних петербурзьких «Хрестах», він наполегливо займався самоосвітою, вдосконалював свої знання, що дозволило невдовзі скласти екстерном іспити за юридичний факультет Новоросійського (Одеського) університету, а в Київському університеті – захистити ступінь магістра історії і отримати звання приват-доцента.

Микола Прокопович повною мірою пізнав і муки наукових пошуків, і радість творчості, торжество пізнання. Він запевняв своїх друзів, що вірність науці «збереже до могили». Нестримно приваблювала історія Гетьманщини,

якій він приділив велику кількість праць, серед них фундаментальну – «Нариси історії Західної Русі та України» (1916 р.).

М. П. Василенко розвивав і такий вид творчості, як історичні портрети. Цікаво виконані ним описи життя і діяльності Павла Полуботка, Богдана Хмельницького, Миколи Костомарова, Михайла Грушевського та багатьох інших визначних діячів, вчених, письменників України.

М. Василенко не мислив свого життя без активної участі в громадсько-політичних процесах, які на зламі століть відзначались все глибшим загостренням соціальних суперечностей, особливо в царині національно-визвольного руху в Україні. Він є активним учасником наукових, просвітницьких, історичних товариств, гуртків, громадських об'єднань.

Очолюючи високі державні установи в період української революції, у тому числі – міністра освіти і мистецтв України, заступника голови уряду Української держави (1918 р.), президента (голови) новоствореного вищого судового органу – Державного Сенату, М. П. Василенко сприяв відродженню і розвитку української науки, культури й освіти. За короткий час було засновано близько 150 україномовних гімназій, у середніх школах започатковувалося обов'язкове вивчення української мови і літератури, а також історії та географії України. Виважена та демократична політика в галузі освіти проводилася й стосовно представників інших національностей, що проживали на території України: з травня по вересень 1918 р. було відкрито 12 польських і 20 єврейських шкіл. В жовтні у Києві і Кам'янці-Подільському відкрилися українські університети. Було також засновано Український національний театр, Національну капелу, Національний музей, Національний архів та Національну бібліотеку. Багато в чому завдяки саме його зусиллям 14 листопада 1918 р. було ухвалено Закон про заснування Української академії наук (УАН). Згодом він був обраний академіком УАН, виконував обов'язки президента УАН, очолював її Соціально-економічний відділ, Комісію з вивчення українського права, Товариство правників, Історичне товариство Нестора-літописця, був членом Архівної ради, Археографічної комісії, входив до ряду інших комісій, наукових, культурно-освітніх товариств.

Великого значення набуло опублікування ним та його учнями в 1925-1929 рр. матеріалів з історії Лівобережної України та українського права XVII-XVIII ст. За його редакцією вийшло 7 випусків «Праць Комісії для виучування західноруського та українського права» (1925-1930) і 6 томів (у 4 кн.) «Записок соціально-економічного відділу» (1923-1930). Він дав глибокий науковий аналіз видатної пам'ятки українського права «Конституція Пилипа Орлика» та кодифікації «Права, за якими судиться малоросійський народ», в 1929 р. опублікував

грунтовну працю «Матеріали до історії українського права» ці та інші матеріали і нині зберігають свою велику наукову цінність.

Попри велику наукову і громадсько-політичну діяльність Микола Прокопович знаходив час і можливість для викладацької роботи в київських вищих навчальних закладах. У квітні 1918 р. він обирається екстраординарним професором кафедри історії західноруського та українського права Київського університету св. Володимира. Також він викладав і в інших навчальних закладах, зокрема, в Київському інституті соціально-економічних наук, реорганізованому в Інститут народного господарства, де на юридичному факультеті читав лекції з історії права та курс «Загальне вчення про право».

При всій своїй науковій фундаментальності, глибині та енциклопедичності, М. П. Василенко являв собою взірць справжнього професора-інтелігента. Йому була найвищою мірою притаманна та внутрішня інтелігентність, яка плекається в родинному колі і передбачає порядність, чесність, терпимість, доброту. Його служіння Батьківщині, убоління за долю свого народу, висока громадянська мужність і незалежність у пошуках істини – є неперевершеним орієнтиром для сучасної системи юридичної освіти.

Сьогодні підвищення рівня професійної підготовки майбутніх юристів тісно пов'язане з відновленням ґрунтовної історико-правової підготовки студентів вищих юридичних навчальних закладів. Реальна можливість звернення до наукового аналізу власної історії з'явилася багато в чому завдяки зусиллям академіка М. П. Василенка, який є фундатором української історично-правової науки. Тривалий час в періоди входження українських земель до складу сусідніх країн історія українського права розглядалася лише в межах історії держави і права цих країн. Не передбачала формування належного історично-правового мислення у юридичних кадрів і радянська освіта, що була побудована на догмах про створення докорінно відмінної від попереднього «буржуазного права» системи регуляції суспільних відносин та формування нової соціальної спільності – радянського народу.

Тому в умовах розбудови новітньої України, основу якої має становити верховенство права, актуальним є наукове переосмислення процесу вітчизняного державно-правового розвитку. Серцевиною професійної правової соціалізації майбутніх юристів має стати пізнання закономірностей національного державо- і правотворення, причин перервності державного будівництва при безперервності еволюції вітчизняного права, розуміння процесу розвитку українського права як цілісного, нерозривного природно-історичного вдосконалення правових форм, переважно на національному ґрунті.

Звернення до наукової і культурної спадщини академіка М. П. Василенка має допомогти студентам у глибокому вивченні й оволодінні знаннями історії

держави і права України, як основи історико-правової та професійної соціалізації майбутніх юристів, їхній участі у ствердженні верховенства права в демократичній державі, сприятиме патріотичному вихованню студентської молоді.

Гідним пошануванням академіка М. П. Василенка стали заснування премії Національної АН України імені М. П. Василенка, яка присуджується за видатні наукові праці у галузі держави і права України, а також публікація Інститутом держави і права ім. В. М. Корецького НАН України трьохтомника вибраних творів видатного вченого [1].

Ім'я Миколи Прокоповича Василенка назавжди вписано в історію вітчизняної науки і культури. Його патріотизм, безмежна відданість українському народу, непохитна віра в його життєві сили і його велику майбутність, самовідданість і закоханість в науку, висока культура наукової творчості, величезне працелюбство, прагнення до постійного творчого пошуку – взірць справжнього українського інтелігента для наших сучасників, особливо для студентської молоді.

Література:

1. Василенко М. П. Вибрані твори : у 3 т.; відп. ред. Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко. Київ: Юридична книга, 2006-2008.

Олександр Іванов,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Національної академії Служби безпеки України

Володимир Винниченко – вихованець юридичного факультету Університету Святого Володимира: просопографічні замальовки

Огляд закономірностей світових революцій після буржуазної доби засвідчує, що визначальну роль у формуванні ідеологічної платформи боротьби та її подальшій реалізації відігравали юристи. До прикладу, біля витоків Великої французької буржуазної революції 1789–1795 рр. стояла когорта правників, які виокремилися в потужний суспільний прошарок на тлі падіння впливовості ще вчора всесильного дворянства. Так, конституції революційної доби писали вже не придворні служителі з вузькоклановими інтересами, а Каміль Демулен – професійний адвокат і високоосвічена особистість. Відтак, той «новий лад», який став формуватися у Франції після падіння абсолютизму, ознаменувався появою таких добре відомих на сьогодні явищ, як народний суверенітет, права людини, обмеження свавілля чиновників та рівність усіх перед законом.

Не стала винятком із цієї загальної закономірності й Україна, де на тлі занепаду російської імперії в 1917 р. розпочалися революційні події, пов'язані зі становленням власної національної державності. Зокрема, серед відомих діячів Української революції 1917–1921 рр. чимало юристів – Володимир Винниченко, Сергій Єфремов, Микола Міхновський, Максим Синицький та багато інших. Серед зазначених особистостей чи не найпомітніший слід у національно-визвольній боротьбі залишив В. Винниченко, який посідав чи не найвищі державні посади й був автором багатьох значущих документів. Саме йому й буде присвячена пропонована розвідка.

Насамперед, слід зазначити, що, називаючи Володимира Кириловича Винниченка юристом, ми допускаємо деяку умовність. Так, відповідно до академічної довідки від 4 лютого 1902 р., наданої юридичним факультетом Університету святого Володимира «селянину православного віросповідання» Винниченку, йому зараховано прослуховування дисциплін перших трьох навчальних семестрів із чинного тоді навчального плану. Після цього, як зазначено в довідці, майбутній революціонер «був виключений зі складу студентів Університету святого Володимира ... за участь у безладах, спрямованих на насильне припинення лекцій» (себто за зрив навчальних занять; про справжні причини відрахування йтиметься нижче). Саме тому в більшості біографій Винниченка значиться, що він

не мав завершеної вищої освіти. Утім, дослідник його життя та творчості літератор В. Панченко вказує на те, що в жовтні 1905 р., скориставшись відносною лібералізацією ситуації в російській імперії на тлі післяреволюційної реакції, Володимир Кирилович відновився в статусі студента і склав іспити за повний курс юридичного факультету екстерном [1]. Це при тому, що згадана академічна довідка містила чітку заборону для її власника на вступ до будь-якого вищого навчального закладу імперії. Тому стверджувати про наявність у Винниченка диплому про юридичну освіту з усією впевненістю не можна.

Оцінюючи загалом університетський період у житті В. Винниченка, слід акцентувати увагу не лише на здобутті ним фахових знань, а й на формуванні його особистості як революціонера. Якраз у цьому, власне, і криється справжня причина відрахування цього «православного селянина» зі складу студентів. Слід зазначити, що подібні проблеми спіткали героя нашої розвідки і трьома роками раніше, ще за гімназійних часів. Тоді він був виключений з останнього класу гімназії, і лише за рік потому зумів скласти іспити на атестат зрілості, однак уже в іншій гімназії. Утім, сподівання імперських властей на «перевиховання» юнака були вкрай марними: щойно ставши студентом, В. Винниченко одразу ж розгорнув широку агітаційну діяльність у робітничому середовищі Києва. Саме в розвиткові робітничого руху він бачив підґрунтя для майбутньої національної революції. До того ж, системна криза пізніх імперських часів досить яскраво продемонструвала колапс у тому числі економічної системи держави. Відтак, у середовищі робітництва, яке перебувало на етапі становлення через суттєво запізнілий промисловий переворот у російській імперії, один із найяскравіших майбутніх лідерів Української революції 1917–1921 рр. вбачав благодатний ґрунт для поширення проукраїнських ідей.

Тривалий час В. Винниченку вдавалося уникати уваги з боку органів політичної поліції. Вочевидь, така лояльність була зумовлена покровительством, яке над ним здійснював відомий меценат С. Чикаленко. Так, будучи не лише революціонером, а й талановитим письменником-початківцем, учорашній гімназист викликав неабиякий інтерес у щирого болільника української справи, який опікувався становленням національної культури та літератури. Окрім того, що юним літераторам Євген Харлампійович платив щомісячну стипендію для стимулювання творчої діяльності, він ще й дбав про їх комплексний розвиток. Зокрема, за його особистими спогадами, по приїзді до Києва Винниченко не вмів писати українською мовою, однак стараннями мецената досить швидко набув цієї навички. Так само допомагав Чикаленко молодим письменникам обходити цензуру й посилену увагу з боку каральних органів. Тому і вдалося Володимирі Кириловичу протриматися півтора роки до перших контактів із жандармським апаратом самодержавства.

Із зазначеного вище стає очевидним, що справжня причина відрахування В. Винниченка з навчання полягала не в порушенні дисципліни чи тим більше зриві занять, а в його «політичній неблагонадійності». Попри перепони з боку імперської системи, подальший розвиток подій показав, що за 3 семестри він здобув досить ґрунтовні фахові знання. Так, саме перу Винниченка як голови Генерального Секретаріату належали тексти всіх універсалів Української Центральної Ради, природу яких він сам визначив як прояв «морально-правової влади» щодо народу. Наявність серйозної правової підготовки у Володимира Кириловича засвідчила і полеміка, яка розгорнулася після січня 1919 р. між ним і Директорією УНР під головуванням С. Петлюри. Зокрема, там він виявив глибокі знання в галузі державотворення та міжнародної легітимації державних режимів. Тому, безперечно, навчання на юридичному факультеті Університету святого Володимира відіграло ключову роль у становленні В. Винниченка як одного з провідних діячів Української революції 1917–1921 рр., тим самим підтвердивши сформовану європейську практику щодо провідної ролі юристів в організації та діяльності революційних інституцій.

Література:

1. Кульчицький С. Володимир Винниченко: перші етапи життєвого шляху.
URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/50685/01-Kulchytsky.pdf?sequence=1>.

Юрій Сокур,

кандидат юридичних наук, доцент

кафедри історії держави та права

Національної академії внутрішніх справ

Багатогранність та науково-педагогічна спадщина одного із випускників університету імені Тараса Шевченка

Прощальним стомленим крилом

Махну усім, кого лишаяю –

Не поминайте мене злом.

Я також всім усе прощаю

В. Сокур

В останні десятиріччя спостерігається активізація персоналістського напрямку в історико-правових дослідженнях. В них дається науково обґрунтована оцінка формування історико-правових поглядів, освітньої, наукової діяльності окремих персоналій, визначається роль особистості для становлення української юридичної науки. Науковці переважно обирають для дослідження персоналії за певними критеріями, а саме: вчених, юристів, педагогів із яскравим життєвим шляхом та масштабним творчим доробком. Добираючи персоналії, дослідники віддають перевагу тим представникам, які зробили значний, помітний внесок у юридичну науку, оскільки розгляд та інтерпретація їхньої юридичної спадщини є найбільш репрезентативним в розбудові демократичної та правової держави. Представлені тези про Василя Васильовича Сокура – видатного вченого, педагога, наставника, відомого діяча України – його історико-правова спадщина сприятиме узагальненню розбудови громадянського суспільства, народовладдя та втіленню національної ідеї.

29 грудня 2021 року на 77 році життя перестало битися серце патріота України, заступника головного редактора всеукраїнського науково-популярного журналу «Дивосвіт», науковця, письменника, поета, краєзнавця, громадського і культурного діяча, полковника міліції у відставці В. Сокура.

Він народився у 1944 році в селі Яцьки, Київської області. У той самий час по селу проходила лінія фронту. Батько, Сокур Василь Григорович (1928 – 1943) був призваний польовим військкоматом і невдовзі загинув тут на передовій 16-річним юнаком, не побачивши сина. Мати, Губрієнко (Власова) Галина Юріївна (1928 – 1990) працювала у Яцьках вчителькою. Виховувався у сім'ї діда, Губрієнка Юрія Івановича (1900 – 1964) інваліда війни І-ї групи.

Наполегливо вчився, самостійно стаючи на ноги. Закінчив 7 класів Яцьківської середньої школи; Київський індустріальний технікум (стаціонар); 11 класів Білоцерківської загальноосвітньої школи робітничої молоді № 8 (вечірня форма навчання).

В період з 1966 року по 1972 рік навчався в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка. У 1980 році рішенням № 42 Ради Київського університету ім. Т. Г. Шевченка йому була присуджена наукова ступінь кандидата історичних наук. Його дисертація про ефективність преси, радіо і телебачення була першою в Україні з цієї проблематики. У стінах Київської вищої школи МВС молодому викладачу у 1984 році присвоєно вчене звання доцента.

Свою трудову діяльність розпочав слюсарем 5-го розряду Білоцерківського комбінату «Будіндустрія» (після закінчення технікуму). У 1963 – 1966 роках – строкова служба в радянській армії (Харків, потім Оренбурзька область – командир радіолокаційної станції, старшина зенітної батареї в/ч 64050). Після служби в армії – старший механік, інженер відділу техінформації Київського конструкторського бюро «Головважбудмеханізація». У 1968-1980 роках – редактор газети «За Педагогічні кадри», аспірант, викладач у Київському педінституті. З 1981 по 2011-й рік доцент, професор кафедр – історії КПРС, політології, історії України, історії держави та права у Київській вищій школі МВС СРСР ім. Ф. Дзержинського, згодом – Національна академія внутрішніх справ.

Особисті якості В. Сокура можна охарактеризувати двома словами – багатогранність і новаторство. Про це, зокрема, свідчить й діапазон навчальних дисциплін, які він викладав у різних закладах вищої освіти Києва: «Історія КПРС», «Політологія», «Конституційне право», «Правознавство», «Історія України», «Історія держави та права України», «Культурологія», «Історія української культури», «Історія держави та права зарубіжних країн» тощо. Тож має Василь Васильович тисячі вихованців по всій Україні. Першим серед викладачів Академії ВС на початку 90-х років ХХ ст. почав читати лекції українською мовою (навчання велося російською), за що мав зауваження і профілактичні бесіди з боку керівництва. Започаткував в Академії видання газети і був на громадських засадах першим її редактором («Наша Академія», 2000 рік). З 2002 року і до останніх днів свого життя був заступником головного редактора всеукраїнського науково-популярного журналу «Дивосвіт». Опублікував на сторінках журналу й інших видань десятки резонансних статей.

Як знаний в Україні письменник і вчений В. Сокур вперше дослідив у Галузевому архіві МВС документальні матеріали кримінальних справ про канібалізм у голодні 1932-33-ті роки і опублікував сенсаційну статтю: «Такого масового людоедства не знав ни один народ» (газета «Независимость», 1999 рік) [1]. До

цього про людоїдство було відомо лише із спогадів очевидців. Офіційною владою голод, як геноцид тоді ще не визнавався.

Вперше у 2003-му році в журналі «Дивосвіт» і у виступах на радіо ініціював будівництво Хати-Мрії Т. Г. Шевченка [2]. У 2015 році перша в світі така Хата, за ескізами Великого Кобзаря, була реалізована Президентом В. Ющенком у Нових Безрадичах.

В. Сокур власноруч збудував у цій хаті-музеї велику «руську піч», два каміни і дві груби. У цьому вповні проявилась «мулярська грань» його багатогранності. А ще замолоду на будовах Тюмені, Якутії, Казахстану, у селах Київської, Житомирської та Чернігівської областей, без відриву від свого головного навчально-педагогічного і журналістського виробництва, як муляр власноруч збудував понад 100 цегляних хат (не рахуючи гаражів, сараїв, камінів, печей, труб тощо). Це давало можливість пристойно утримувати багатодітну сім'ю і збудувати власний двоповерховий будинок у м. Боярці.

Вагомі наукові здобутки В. Сокур має як вчений, історик, дослідник. Ним опубліковано понад 100 навчально-методичних посібників і статей з історії України, історії української культури, історії держави та права України, історії держави та права зарубіжних країн. Зокрема, науковець аргументовано довів, що Києву не 1500 років, як стверджують авторитетні академіки П. Толочко та інші, а, принаймні, на... 1000 років більше. Про це свідчить вік так званих Змієвих Валів на південних околицях Києва, в тому числі й у Васильківському, Обухівському, Фастівському та інших районах. Вчений-історик вперше в українській і російській історіографії показав велику роль і заслуги генерала А. Власова в початковий період війни, про що замовчується. А між тим, «зрадник Власов» героїчно тримав оборону Києва на лінії укріплених районів, був начальником Київського гарнізону і комендантом міста, успішно провів евакуацію і вийшов з оточення, у яке потрапив весь фронт на чолі з М. Кирпоносом.

Як письменник і поет він постійно радував новими творами. У 2015 році вийшла його збірка поезій «Дитя війни». Підготував до друку нову поетичну збірку: «Недописані вірші». Його віршоване відеозвернення «Путіну от старшого брата», розміщене в Інтернеті, набрало тисячі переглядів.

У 2014 році вийшла книга В. Сокура «Мій, твій, наш Шевченко», позитивно оцінена громадськістю і вченими-шевченкознавцями [3]. У 2017 році вийшла його книга «Голодомори мовою документів» (у співавторстві з сином, професором академії) [4]. У 2018-му вийшло друге доповнене видання цієї книги [5]. У 2018 році видав велику книгу своїх публіцистичних творів «Вибране для обраних» [6].

Написав книгу із історії рідного села «Село найкраще в Україні» [7]. Вона адресована насамперед молоді, і ставить за мету виховання любові до рідного краю, до своєї батьківщини – України.

Розгорнуту рецензію на рукопис цієї книги написав знаний письменник, головний редактор газети «Правда України», одного з найпопулярніших щоденних видань в Україні, Олександр Горобець, яка була оприлюднена в журналі «Диво-світ» за 2021 рік.

Уже після смерті В. Сокура книга «Село найкраще в Україні» вийшла у світ в 2022 році. Її видала родинна Сокура за власний кошт. Слід зазначити, що всі книги Василь Васильович видав власним коштом. Він із тих патріотів, які любили Україну не лише до глибини душі, а й до глибини власної кишені!

Ініціював разом із земляками села Яцьки закладення на пустирі парку вшанування жертв Голодомору.

Було б не справедливо, якби діяльність такої Людини була не поміченою. Василь Васильович Сокур нагороджений Грамотою Верховної Ради України «За заслуги перед українським народом». Грамотою ВР України «За особистий внесок у розвиток національного інформаційного простору». Отримав «Подяку Кабінету Міністрів України», «Почесну Грамоту Міністерства внутрішніх справ України», а також церковні нагороди від Православної церкви України Київського Патріархату – Орден Святих Кирила і Мефодія, Орден Святого Архистратига Михаїла.

У нашій пам'яті, у нашому серці, В. Сокур залишився як людина з якою дружили і який вмів дружити, багатогранна, принципова, чуйна, широкої ерудиції, готова була підставити плече тому, хто цього потребував. Всім хто з ним спілкувався імпонувала його громадська активність, людяність, життєва мудрість, безкорисливість і найвищий рівень відданості нашій Україні.

Література:

1. Кузьминець А., Сокур В. Такого масового людоедства не знав ні один народ: [публ. док.]. *Незалежність*. 1999. 3 дек. С. 4, 13.
2. Василь Сокур. Остання мрія і любов Шевченка. *Дивосвіт*. №1. 2003. С. 10-15.
3. Сокур В. Мій, твій, наш Шевченко. Київ. Видавництво «Фенікс». 2014. 248 с.
4. Сокур В. В., Сокур Ю. В. Голодомори мовою документів. Київ. Освіта України. 2017. 118 с.
5. Сокур В. В., Сокур Ю. В. Голодомори мовою документів і свідчень. 2-ге вид. доп. та перероб. Київ. ФОП Маслаков. 2018. 123 с.
6. Сокур В. Вибране для обраних. Київ. Видавництво «Фенікс». 2018. 572 с.
7. Сокур В. В. Село – найкраще в Україні. (Історико-краєзнавчі нариси про південне прикиївське довкілля і село Яцьки на цих теренах). Київ. Видавництво «Людмила». 2022. 524 с.

Володимир Щербатюк,
*доктор історичних наук,
професор кафедри історії та філософії
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ*

Публікація досліджень з історії України на сторінках «Університетских известий»

«Університетские известия» – один з найкращих універсальних науково-освітніх журналів Києва другої половини XIX – початку XX ст. Виходив щомісяця з вересня 1861 до 1919 рр. в друкарні університету святого Володимира (нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Періодичність випуску журналу становила 12 чисел на рік, а його наклад і обсяг сторінок щорічно збільшувалися. Часопис користувався великим авторитетом серед науковців, студентів, пересічних читачів та розповсюджувався практично в усіх навчальних і наукових закладах Європи», – знаходимо у електронній базі даних «Книжкові пам'ятки України». Проте, тут же читаємо: «Головними редакторами були професори В. Незабитовський (1863), С. Ходецький (1863–1873), В. Іконников (1873–1919)...» [1]. В цьому контексті доцільно зробити уточнення: останнім головним редактором видання у період 1914-1919 рр. працював професор А. Лобода.

Не значиться А. Лобода головним редактором журналу і в статті щодо означеного видання ґрунтовної багатотомної енциклопедичної праці з історії України [2, с. 234], хоча в біографії вченого в цій же праці все ж зазначено, що Андрій Митрофанович був головним редактором «Університетских известий» від 1915 року [3, с. 251]. Проте зміна редакторів відбулася в 1914 р. Так, в «Університетских известиях» за 1915 р. № 8 знаходимо: «У 1914 році, у зв'язку з призначенням заслуженого ординарного проф. В. С. Іконникова академіком Імператорської Академії Наук, на посаду головного редактора «Університетских известий» було обрано проф. Андрія Митрофановича Лободу, який очолював журнал до 1919 р.» [4, с. 11]. Тому, на нашу думку, авторам доцільно було б зазначити 1914 р. як початок роботи А. Лободи на посаді і не упускати 1919 р. – час завершення його діяльності головним редактором журналу.

До даних упущень й певних, хоч і незначних, неточностей причетні не лише автори публікацій. Певною мірою відповідальності в цьому ми не знімаємо й із себе. У свій час нами здійснене дисертаційне дослідження журналу

«Университетские известия» [5], проте до цього часу воно не вийшло у світ окремим монографічним виданням, що значною мірою забезпечило б популяризацію історії видання серед широкого загалу науковців і зацікавлених читачів. Водночас така книга детально знайомила б із публікаціями праць вчених Київського університету на його сторінках, зокрема з історії України. Цим і обумовлена актуальність даної статті, адже вона частково заповнює цю прогалину та доповнює наявні узагальнення з означеної теми з урахуванням новітніх досліджень, які тією чи іншою мірою торкаються нашої наукової проблеми.

Мета даної праці – розкрити процес публікацій історичних українознавчих досліджень на сторінках «Университетских известий». Досягненню мети підпорядковано розв’язання таких дослідницьких завдань: визначити роль «Университетских известий» як науково-дослідного осередку в Київському університеті та його вагу щодо розвитку українознавства і науки в Україні в цілому; показати українознавчі дослідження на сторінках «Университетских известий», зокрема з історії України, та визначити значення цих публікацій; висвітлити творчу співпрацю редакції журналу із науковими та іншими організаціями, вченими Київського університету; розкрити роль історичних українознавчих праць в «Университетских известиях» як важливого джерела у вивченні розвитку історичної науки другої половини XIX ст. – початку XX ст.

В основу методології дослідження покладені принципи історизму, всебічності, системності та ін. В ході наукового опрацювання матеріалів застосовані загальнонаукові методи: порівняльний, проблемно-хронологічний, метод типологізації, які дали змогу простежити процес публікації історичних українознавчих досліджень на сторінках «Университетских известий» та розкрити їх роль як важливого джерела в осягненні розвитку не лише історичної науки, а й історичних ідей та поглядів в українському суспільстві середини XIX – початку XX ст.

Із спеціальних наукових методів застосований метод історіографічного аналізу та синтезу, критики історіографічних джерел, які сприяли аналізу праць вчених Київського університету на сторінках журналу, визначенню їх наукової проблематики та хронологічної періодизації, динаміки публікацій за роками, що дало розуміння розвитку українознавства та науки в цілому в досліджуваній час.

Дослідження періодичних видань, в т. ч. й журналу Київського університету «Университетские известия», та їх ролі в розвитку науки на різних етапах еволюції суспільства залишається важливим завданням сучасної історичної науки в Україні. Важливим є з’ясування процесу становлення, формування й розвитку періодики та ґрунтовний аналіз наукових праць, які публікувалися на їх сторінках, визначення впливу досліджень на формування історичної думки і покоління молодих науковців.

Тривалий час єдиним найбільш повним в історіографії матеріалом з історії першого наукового періодичного видання Київського університету була надрукована 1884 р. до 50-річчя університету книга В. Іконникова «Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях Императорского университета св. Владимира 1834–1884» та вміщений в кінці покажчик до журналу, що був видрукований окремим виданням у 1913 р. [6]. Пізніше з'явилися праці, де певною мірою висвітлювались окремі сторони діяльності «Университетских известий» та публікацій праць в ньому. Часто це відбувалося одночасно з дослідженням інших наукових проблем [7]. В сучасних працях одні дослідники торкалися історії журналу в загальному контексті [8], в інших – мова йшла про окремі аспекти діяльності видання [9], ще інші являлися бібліографічними довідниками [10; 11]. Автори останніх продовжили справу В. Іконникова щодо висвітлення праць на сторінках журналу і заповнили прогалину за період 1913-1919 рр.

Незважаючи на вихід у світ ряду новітніх видань, у переважній більшості з яких йшлося про тип та структуру видання [12], постать головного редактора В. Іконникова [13; 14; 15], однак й нині, на наше переконання, найбільш повним дослідженням щодо означеного журналу та висвітлення праць на його сторінках залишається дисертаційна робота «“Университетские известия” (1861–1919) та їх роль у розгортанні наукових досліджень у галузі історії в Київському університеті» [5]. Проте всі дослідження разом сприяють відтворенню цілісної історії журналу.

Перше періодичне видання «Университетские известия» почало виходити з друку у вересні 1861 р., а протягом сторіччя кількість університетських періодичних видань сягала вже кількох десятків [16, с. 3].

Вихід з друку «Университетских известий» та публікація на їх сторінках найрізноманітніших наукових матеріалів заохочувало до співпраці не лише професорсько-викладацький склад і студентів університету, а й місцеву інтелігенцію, наукові товариства, благодійні фонди, журнали, газети та ін. При цьому на засіданні Ради університету було вирішено «полемічних статей в “Университетских известий” не друкувати взагалі, а критичні статті друкувати з умовою, щоб вони обов'язково зберігали наукову форму і мали науковий характер» [17, арк 1]. Водночас, маємо зазначити, що протягом усього періоду діяльності «Университетских известий» редакції доводилось дотримуватись загальних правил цензури і вдаватись, як зазначалось, до «устранения мест резких». На наше переконання у такий спосіб царизм намагався надійно забезпечувати збереження офіційної ідеології і всі зусилля спрямовував, щоб заборонені державою ідеї не проникали на сторінки наукових та інших видань [5, с. 50].

З 60-х років XIX ст. Київський університет стає важливим центром історичної науки в Україні, а роль значного науково-дослідного осередку в закладі упродовж другої пол. XIX ст. – поч. XX ст. виконували «Университетские известия» та демонстрували результати наукових розробок з історії: всесвітньої історії (у даній публікації вони залишаються поза нашою увагою, адже не є предметом дослідження) та історії України. Поява у світ останніх стала можливим здебільше в результаті протиріччя між політикою російської влади, спрямованої після польського повстання 1830–1831 рр. на перетворення Правобережної України на «істинно російську землю» та прагненням польських поміщиків поширити свій вплив на все правобережне населення. Безпідставність польських претензій на Київ і Правобережжя доводили вчені Київського університету. Тому в таких умовах російський уряд, шукаючи підтримки і виправдання своїй русифікаторській політиці та заходам, що їй відповідали, був змушений миритися з науковою розробкою української історії [18, с. 112]. І це мимоволі сприяло розвитку українознавства.

Публікаціям в журналі досліджень з історії належало особливе місце. Історичні праці становили близько 15 % з усіх опублікованих в «Университетских известиях» наукових праць з інших галузей наук [5, с. 208 (додаток З)]. Праці дослідників друкувалися у вигляді наукових досліджень, лекцій, історіографічних, тематичних, біографічних заміток та повідомлень, критичних оглядів і рецензій та ін. Поява в стінах університету молодого покоління вчених (В. Антоновича, М. Драгоманова, І. Лашнюкова, В. Іконникова, І. Каманіна, О. Левицького, І. Лучицького, М. Довнар-Запольського, М. Владимирського-Буданова, В. Модестова, Ф. Міщенко, Є. Тарле та ін.) сприяла науковій розробці найважливіших проблем історії України та інших проблем історичної науки. За час з 1861 по 1919 рр. «Университетские известия» опублікували понад 200 досліджень, дисертацій, статей з історії, з них близько 40 торкалися проблем української історії [5, с. 209 (додаток И)].

Найбільша кількість праць з історії України, які вмішувалися в «Университетских известиях» припала на період з 1871 по 1905 рр. і в 1881–1885 рр. рівень їх опублікування був найвищим – 15 робіт, що свідчило про зростаючий інтерес до історії України в суспільстві та серед науковців Київського університету. В цьому нас переконують матеріали діаграми додатку «К» означеної вище дисертації дослідження журналу [5, с. 210 (додаток К)]. В 1906-1910 рр. кількість таких праць зменшилась, а відсутність їх в 1911-1915 рр. – результат фінансових і економічних труднощів, політичної нестабільності, що посилювались з початком Першої світової війни в 1914 р. Це негативно вплинуло на розвиток науки в Україні.

Щоб надрукувати свою наукову працю в «Университетских известиях» автори подавали письмову заяву декану факультету. За дорученням останнього подана робота рецензувалася спеціалістами. За умови позитивного відгуку про неї, факультет рекомендував її до розгляду Радою університету. На підставі цього Рада вирішувала долю праці, зокрема, питання за чий рахунок її видавати [5, с. 74].

Роботи надруковані в «Университетских известиях», тематика яких стосувалася історії України, хронологічно (відповідно з викладеним у них матеріалом) об'єднуються періодом Русі та Галицько-Волинської держави, тобто часом до середини XIV ст. Це дослідження М. Довнар-Запольського, І. Лінніченка, Ю. Кулаковського, В. Данилевича, М. Грушевського, О. Андріяшева, І. Лашнюкова та ін. У працях В. Волк-Карачевського, В. Антоновича, І. Каманіна, С. Голубева, М. Істоміна, М. Стороженка, І. Лучицького, О. Левицького та інших йдеться про події періоду XIV–XVIII ст. Окремі наукові дослідження, зокрема П. Голубовського, М. Молчановського, В. Антоновича охоплюють періоди Русі, Галицько-Волинської держави та частково литовсько-польської доби. Значний історичний доробок на сторінках «Университетских известий» склали праці М. Дашкевича, присвячені проблемам джерелознавства, слов'янського фольклору, історії західноукраїнських земель. Праці означених авторів та інші дослідження з історії України ми вже детально аналізували у своїх студіях на сторінках «Українського історичного журналу» [19].

Важливо відзначити, що з метою ознайомити читачів з працями студентів, які вирізнялися оригінальністю дослідження того, редакція відкрила в «Университетских известиях» спеціальний відділ, в якому студенти мали змогу друкувати такі праці. Тому поряд з працями вже відомих учених на сторінках журналу друкувалися й твори студентів Михайла Грушевського, Миколи Гудзія, Ореста Левицького, Валеріана Шеффера, Василя Ляскоронського та ін. Їх праці поряд з дослідженням історичних подій мали на меті сприяти ствердженню методично принципових прийомів розробки вітчизняної історії шляхом ознайомлення з розробкою науки на Заході [19, с. 64].

Враховуючи тему наукової конференції в якій маю честь брати участь і яка присвячена видатному правознавцю, доктору кримінального права, професору та громадському діячеві Олександрю Кістяківському, відзначимо публікацію значної частини його досліджень на сторінках «Университетских известий» у 1864, 1873, 1874, 1876, 1878, 1979 та інших роках. З їх числа одна з перших – праця «О пресечении обвиняемому способов уклоняться от следствия и суда по действовавшему до судебной реформы уголовному судопроизводству, в особенности о предварительном тюремном заключении», після захисту якої у вересні 1864 р. він був допущений як приват-доцент до читання лекцій з кримінального права та

судочинства в Київському університеті св. Володимира [20, с. 12]. Як справедливо відзначає вітчизняний історик права І. Усенко, О. Кістяківський, захоплюючись історією, став одним з перших провідників ідей історичної школи права. Його кандидатська, магістерська і докторська дисертації мали виразний історичний характер [21, с. 337]. Така історичність, на наш погляд, має закономірний характер. Підтримуємо думку професора П. Захарченка та інших сучасних науковців, хто доводить, що право започатковується у додержавну епоху [22, с. 22] і маємо переконання, що воно еволюціонує в ході історичного розвитку суспільства [23, с. 53] і в історичній еволюції, тобто з виникненням держави набуває загальнообов'язкової форми, держава надалі й має забезпечувати функціонування права [24, с. 4].

Водночас в «Университетских известиях» у 1875–1878 рр. вперше для широкого загалу зусиллями О. Кістяківського публікувалась частинами українська пам'ятка права «Права, за якими судиться малоросійський народ» (згодом повністю – в 1879 р. в Києві) [21, с. 338] та за авторством вченого ґрунтовне її дослідження. До цих публікацій текст пам'ятки залишався невідомим, зустрічалися лише згадки про нього. Учений фактично здійснив наукове відкриття, віднайшовши редакції тексту та надавши наукове пояснення його змісту [20, с. 15].

У цьому контексті відзначимо, що для науки буде важливим висвітлення, аналіз і дослідження публікацій з правознавства майбутніми дослідниками на сторінках «Университетских известий», а також з інших наук – філософії, педагогіки, мовознавства, статистики, економіки, математики, фізики, механіки, астрономії, хімії, біології, географії, агрономії, медицини. Адже ми у своїх дослідженнях окрім історії заснування та діяльності журналу звернули увагу лише на аналізі історичних праць, висвітленні критичних оглядів і рецензій з історії [5].

Отже, роль значного науково-дослідного осередку в Київському університеті упродовж другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. виконували «Университетские известия». Журнал згуртував навколо себе помітні сили наукової інтелігенції – істориків, етнографів, правознавців, літературознавців, мовознавців та ін., що значною мірою визначило його одне з провідних місць в системі наукових інституцій України означеного часу, сприяло розвитку українознавства та науки в цілому.

Збільшення кількості історичних українознавчих публікацій на сторінках «Университетских известий» в 1871–1905 рр. відображало зростаючий інтерес до історії України в суспільстві та серед науковців Київського університету, що позитивно вплинуло на формування майбутнього покоління українських істориків. Різке зменшення таких публікацій в 1906–1910 рр. та відсутність їх в 1911–1915 рр. стало результатом фінансово-економічних труднощів і політичної нестабільності, що перешкоджало розвитку науки в Україні в цілому.

Незважаючи на вплив цензури, дотримання якої суворо вимагав від редакції видання царат, активна творча співпраця журналу із зарубіжними організаціями й науковцями, вченими Київського університету, публікації їх наукових студій, досліджень й інших матеріалів представників різних наукових товариств та місцевої інтелігенції – надавало можливість громадськості слідкувати за розвитком найрізноманітніших галузей науки в Київському університеті.

Переконані, що історичні дослідження надруковані в «Университетских известиях» продовжують й нині відігравати роль важливого джерела у вивченні розвитку не лише історичної науки в досліджуваний період, а й історичних ідей та поглядів у тогочасному суспільстві, зростання національної свідомості серед української інтелігенції.

Література:

1. Университетские известия. Бібліографічний запис. *Електронна база даних «Книжкові пам'ятки України»*. URL: <https://kp.nlu.org.ua/item/2637> (дата звернення: 02.12.2024).
2. Дзюба О.М. Университетские известия. *Енциклопедія історії України: у 10 т. Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Т. 10: Т–Я*. Київ: В-во «Наук. думка», 2013. С. 234.
3. Шандра В.С., Грузін Д.В. Лобода Андрій Митрофанович. *Енциклопедія історії України: у 10 т. Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Т. 6: Ла–Мі*. Київ: В-во «Наук. думка», 2009. С. 251.
4. Университетские известия. 1915. № 8.
5. Щербатюк В.М. «Университетские известия» (1861–1919) та їх роль у розгортанні наукових досліджень у галузі історії в Київському університеті: дис. ... канд. істор. наук: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Київський університет імені Тараса Шевченка. Київ, 1998. 215 с.
6. Систематичний покажчик до «Университетских известий» за 1861–1912 рр. за ред. В.С. Іконникова. Київ, 1913. 202 с.
7. Владимирский-Буданов М.Ф. История Императорского университета Св. Владимира. 1834–1884. Київ, 1884. Т. 1. 674 с.
8. Кочубей Л. «Университетские известия» університету Св. Володимира. *Вісник книжкової палати*. 1997. № 9. С. 33–35; №10. С. 31–33.
9. Катренко А.М., Щербатюк В.М. «Университетские известия» та видання праць вчених Київського університету. Київ, 1996. 46 с.
10. Мордвінцев В.М., Харькова Г. Праці з історії на сторінках журналу «Университетские известия» (1861–1919). Київ, 1996. 36 с.

11. Систематичний покажчик до «Університетских известий» за 1913–1919 рр. упорядн. В.М. Щербатюк. Київ, 1998. 26 с.
12. Тимошик М.С. «Университетские известия» (1861–1919): тип видання, структура, проблематика. *Наукові записки Інституту журналістики*. Т. 3. Київ, 2001. С. 31–37.
13. Короткий В.А., Ульяновський В.І. Іконніков Володимир Степанович (1841–1923). *Alma mater. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920: матеріали, документи, спогади*. упоряд: В.А. Короткий, В.І. Ульяновський; ред. кол.: Скопенко В.В., Слюсаренко А.Г., Андрейцев В.І. та ін. Київ: Прайм, 2000. С. 652–653.
14. Іконніков Володимир Степанович. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті*. авт.-упоряд.: О. Матвійчук, Н. Струк; ред. кол.: В.В. Скопенко, О.В. Третяк, Л.В. Губерський, О.К. Закусило, В.І. Андрейцев, В.Ф. Колесник, В.В. Різун та ін. Київ: Світ Успіху, 2005. С. 185–186.
15. Короткий В.А., Табенська Т.В., Цимбал Ю.В. Іконніков Володимир Степанович. *Почесні члени і доктори Університету Св. Володимира*. автори-упоряд.: В.А. Короткий, Т.В. Табенська, Ю.В. Цимбал. Київ: Либідь, 2005. С. 293.
16. Систематичний покажчик до періодичних видань Київського університету (1861–1960). Київ, 1963. Вип. 1–2. 376 с.
17. Інститут рукопису Національної бібліотеки (ІР НБ) імені В.І. Вернадського, ф. 46, спр. 608.
18. Тарасенко О.О. Становлення та розвиток історичної освіти і науки в Київському університеті в 1834–1884 рр.: дис. ... канд. істор. наук: 07.00.02; 07.00.09. Київський університет імені Тараса Шевченка. Київ, 1995. 273 с.
19. Щербатюк В.М. Історія України в публікаціях «Університетских известий». *Український історичний журнал*. 1997. № 3. С. 59–65.
20. Музика І.В. Професор Олександр Федорович Кістяківський: віхи життя і творчості. *Часопис Київського університету права*. 2019, № 1. С. 11–18.
21. Усенко І.Б. Кістяківський Олександр Федорович. *Енциклопедія історії України: у 10 т. Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Т. 4: Ка–Ком*. Київ: В-во «Наук. думка», 2007. С. 337, 338.
22. Захарченко П. Історія українського права: навч. посіб. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: ВД «Освіта України», 2019. 436 с.
23. Щербатюк В., Сокур Ю., Орищенко Ю. Козацьке право Запорозької Січі в контексті українського правотворення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 53–61.

24. Історія держави і права зарубіжних країн. Курс лекцій. В.М. Щербатюк (кер. авт. кол.), Ю.В. Сокур (відп. секр.), Є.С. Дурнов, О.А. Житков, Ю.В. Кривицький та ін.; за ред. В.М. Щербатюка. Київ: Видавництво «Фенікс», 2021. 536 с.

Наталія Кабанець,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії права та держави

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Викладацькі династії на юридичному факультеті Київського університету святого Володимира: Кістяківські

Київський університет з часів свого створення в має міцну і добру традицію наступництва поколінь викладачів, що склали наукову славу і гордість держави та народу. Юридичний факультет університету святого Володимира в цьому відношенні є яскравим прикладом такої традиції знаних і визнаних в науці та освіті викладацьких династій: Вернадські, Кістяківські.

Підтримка пам'яті про великі імена формує розуміння значення Київського університету і юридичного факультету в сьогоденному часі для теперішніх студентів і майбутніх науковців та громадян нашої держави. Доки ми пам'ятаємо і віддаємо належне гідним людям, доти живе традиція наступництва поколінь, а значить і невмирущий дух нашого народу.

Родина Кістяківських – яскравий приклад такої відданості науковій та освітній діяльності в університеті святого Володимира, а також служіння батьківщині та народу. Три покоління вчених, пов'язаних з історичною, філософською, юридичною, фізичною, хімічною, біологічною науками та роботою в університеті св. Володимира та інших всесвітньо відомих навчальних закладах належали до цієї родини. Деякі з них були громадськими і державними діячами палкими патріотами України.

Кістяківський Олександр Федорович (14 (26) березня 1833, Городище, Менський район – 13 (25) січня 1885, Київ) – український вчений-криміналіст та історик права, діяч українського національного відродження, батько Володимира, Богдана та Ігоря Кістяківських.

Народився 14 (26 березня) 1833 року у селі Городищі Сосницького повіту Чернігівської губернії (тепер Менського району Чернігівської області) в родині священика. Звідси мабуть покликання до високої місії служіння Богу та народу на освітній та науковій ниві, що перейшло до нащадків.

1864 року – приват-доцент кримінального права Київського університету св. Володимира. Його монографія «Историко-догматическое исследование по русскому праву о недопущении обвиняемому способов уклоняться от следствия

и суда» (С.-Петербург, 1868), була захищена як докторська дисертація у грудні 1868 р. На початку 1869 обирається екстраординарним, а в лютому 1870 – ординарним професором кафедри кримінального права і судочинства Київського університету. Поглиблював свої знання, вивчаючи досвід викладання юридичних дисциплін в європейських університетах Відня, Гейдельберга, Берліна, Неаполя та Риму). Науково-дослідницьку і педагогічну роботу поєднував з адвокатською практикою та громадською діяльністю. Був, зокрема, присяжним повіреним, гласним Київської думи, головою Київського юридичного товариства (з 1879), директором Київського тюремного комітету (1865-70).

Захоплювався історією, зокрема, історією права. В дослідженні права його цікавив підхід історичної школи права. Опублікував низку статей з історії кримінального права.

«Визначальною рисою творчості К. було прагнення до встановлення природи існуючих правових інститутів і визначення ефективних механізмів їх використання на користь суспільства. Безперечною його заслугою вважається те, що він одним з перших у вітчизн. науці став вивчати право як соціальне явище, послідовно впроваджував у правові дослідження історико-соціологічний підхід. У центрі уваги Кістяківського були проблеми кримінального права і процесу, судустрою, діяльності адвокатури, пенітенціарної практики. Він відстоював, зокрема, демократичні погляди на завдання кримінального покарання, одним з перших у вітчизняній науці поставив питання про необхідність скасування смертної кари» [1].

Цікавився збиранням матеріалів звичаєвого права. Активно сприяв організації під керівництвом П. Чубинського етнографічної експедиції Російського географічного товариства. Був одним з ініціаторів заснування 1873 Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, яке мало виконувати функції неформальної української АН.

Опублікував близько 70 наукових статей у журналах «Киевская Старина» і «Киевские Университетские Известия».

Досліджував українське звичаєве право, історію права та судовий устрій Гетьманщини. Зібрав і видав збірник законів «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1879).

Кістяківський Володимир Олександрович (1865-1952) – старший брат Богдана та Ігоря Кістяківських. Займався природничими науками. Хімік, член Академії наук – української і всесоюдної. 31 рік був професором петербурзького Політехнічного інституту. Мав особливі заслуги в організації фізико-хімічних наукових дослідів у Ленінграді.

Народився 12 жовтня 1965 р. в Києві. Навчався в Університеті св. Володимира у Києві (1883-85), потім в С.-Петербурзькому університеті (1889).

Учителював і навчався та працював приват-доцентом в університеті Петербурга. Удосконалював знання в Лейпцигу. З 1903 року (до 1934 р.) – професор Ленінградського політехнічного університету.

У 1918 році повернувся до Києва і в 1919 був обраний академіком УАН. Пізніше був пов'язаний з радянською владою. Обіймав посаду голови Хімічного комітету з виконання завдань Червоної армії.

Член-кореспондент ряду фізичних наук (хімія) Відділення фізико-математичних наук – з 6 грудня 1924 р., академік Відділення фізико-математичних наук (фізична хімія) – з 12 січня 1929 р.

«Наукові дослідження у галузях електрохімії, колоїдної хімії, корозії металів і теорії рідин. Висунув ідею об'єднання хімічної теорії розчинів Д. Менделєєва і фізичної теорії електролітичної дисоціації С.-А. Арреніуса (1888); відкрив правило залежності висоти капілярного підняття рідини при температурі кипіння від молекулярної маси (1904, правило К.); склав і теоретично обґрунтував таблицю електродних потенціалів (1910); заснував новий науковий напрям – колоїдну електрохімію; дослідив явище корозії при поліфезійному контакті» [2].

Богдан (Федір) Олександрович Кістяківський (4 (16) листопада 1868, Київ – 16 квітня 1920, Катеринодар (нині Краснодар), Російська СФРР) – український правознавець, громадський діяч, філософ права і соціолог неокантіанської орієнтації, один з організаторів Академії наук України. «Завзятий драгоманівець». За гетьманської держави член юридичної комісії для громадянства.

Народився 4 (16) листопада 1868 у Києві. Навчався у другій київській гімназії. У 1888 році вступив до Університету св. Володимира у Києві на історико-філософський факультет. За політичну діяльність виключався з університетів – Київського і Харківського. Навчався в Дерптському університеті на юридичному факультеті, де підтримував зв'язок з марксистами.

Навчався в Берлінському університеті на філософському факультеті, де перейшов на позиції критичної моральної філософії неокантіанського напрямку.

Повернувшись до Петербургу, співробітничав у журналах «Жизнь», «Мир божий», виступаючи з аналізом основних категорій моральної оцінки суспільних явищ.

У 1903-1904 роках бере участь в установчому з'їзді «Союза Освобождения», очолює його київський відділок. Член партії кадетів від дня її заснування.

У Гейдельберзі, займається виданням творів М. Драгоманова. Повернувшись до Росії співробітничав в різних журналах ліберального спрямування.

Від січня 1914 року – приватний доцент Московського комерційного інституту. У лютому 1917 року захистив у Харківському університеті дисертацію на ступінь доктора державного права.

«Численні наукові праці принесли Богдану Олександровичу визнання як серед правознавців, так і серед філософів. У лютому 1917 р. він, оминаючи ступінь магістра, захистив у Харківському університеті дисертацію на ступінь доктора державного права під назвою «Соціальні науки і право» і став деканом юридичного факультету Київського університету» [3].

Викладав у Київському університеті та в приватному Київському юридичному інституті, а також у новоствореному Українському народному університеті в Києві: з березня 1918 року – професор, з березня 1919 року – декан юридичного факультету.

У червні 1918 р. гетьманом П. Скоропадським Б. Кістяківський був призначений генеральним суддею адміністративного департаменту Генерального суду Української Держави за сумісництвом. Після реорганізації цієї установи в липні 1918 р. став сенатором Державного сенату Української Держави.

У січні 1919 р. його було обрано позаштатним академіком УАН (по кафедрі державного адміністративного і міжнародного права), а вже у березні 1919 р. – штатним академіком УАН (по кафедрі соціології). В Академії він входив до складу Комісії для вивчення звичаєвого права, Комісії для вивчення історії західноноруського та українського права, Правничо-термінологічної комісії та інших установ. Співпрацював з М. Василенком та В. І. Вернадським у здійсненні реформи вищої освіти і наукових установ в Україні.

«В останні роки свого життя він готував до друку працю «Право та науки про право. Методологічний вступ до філософії права», яку назвав своєю головною книгою і яка мала підвести підсумки наукових дискусій початку ХХ століття¹.

До сьогодні Богдан Олександрович Кістяківський вважається одним з видатних теоретиків правової держави, а його ідеї можна розглядати як взірць європейського підходу у визначенні соціальної і правової спрямованості держави» [3].

Ігор Олександрович Кістяківський (4 (16) січня 1876, Київ - 1940, Париж) – український державний діяч, міністр внутрішніх справ Гетьманського уряду України.

Народився 4 (16) січня 1876 року в Києві. Навчався в другій гімназії м. Києва. Закінчив юридичний факультет Київського університету з золотою медаллю за роботу з історії римського права (1897) і був залишений при факультеті професорським стипендіатом кафедри римського права. Після закінчення університету три роки вивчав у німецьких університетах цивільне та римське право.

---

¹ Вважається, що єдиний рукопис книги було знищено пожежею в Ярославській друкарні 1918 року під час повстання.

Від 1900-го – приват-доцент кафедри римського права університету св. Володимира в Києві.

В 1903 р. виїхав з Києва до Москви, де зайнявся адвокатурою, став присяжним повіреним. Одночасно, як приват-доцент, викладав в місцевому університеті цивільний кодекс. Читав лекції в Московському комерційному інституті

«В якості адвоката придбав собі широку популярність у Москві. Мешкаючи у Москві, жваво цікавився українським національним рухом і матеріально підтримував видання «Украинской Жизни»» [4].

1917 року повернувся до Києва. У травні 1918 р. призначений державним секретарем Української Держави. 5 липня 1918 наказом Гетьмана П. Скоропадського в.о. державного секретаря І. Кістяківського призначено міністром внутрішніх справ. В липні-листопаді 1918 – міністр внутрішніх справ у кабінетах Ф. Лизогуба і С. Гербея.

«На думку багатьох сучасників, у тому числі й політичних супротивників Ігоря Кістяківського, «він був найтолковішим і активним членом гетьманських кабінетів», «безсумнівно розумною людиною».

На самому початку своєї діяльності на бойовому посту міністра внутрішніх справ Ігор Олександрович усі свої зусилля спрямував на консолідацію діяльності місцевих національних українських діячів. Але, на жаль, на цьому шляху він зазнав майже повної невдачі, позаяк усе це були в переважній більшості люди, що звикли до перебування в опозиції і які, за досить нечастими винятками, виявилися нездатними до простої, ділової роботи.

Міністрові довелося зіткнутися і із низкою інших проблем. Крім звичайного злодійства та спекуляції слід було вгамувати карні експедиції землевласників, що здійснювалися за допомогою німецьких та австрійських військ іще з періоду правління Центральної Ради.

Під час становлення нової державності... Ігор Кістяківський як міністр внутрішніх справ став чи не центровою фігурою в уряді й набув найбільшого впливу» [4; 5].

Юрій (Георгій) Богданович Кістяківський (Джордж Кістяковський) (18 листопада (1 грудня) 1900, Боярка, Київський повіт, Київська губернія, Російська імперія – 7 грудня 1982, Кембридж, Массачусетс, США) – американський фізик та хімік українського походження. Учасник Мангеттенського проєкту, один з творців першої атомної бомби.

Народився в селі Будаївка (зараз – місто Боярка) в тодішній Київській губернії Російської імперії Онук В. Беренштама, син Б. Кістяківського і М. Беренштам-Кістяківської, брат Олександра та батько Віри Кістяківських. Член Національної АН США (1933).

Навчався у приватних гімназіях Києва та Москви. Під час воєнних дій 1918-20 р. р. виступав у складі білогвардійських військових формувань. 1920 емігрував з Криму до Туреччини, згодом – через Балкани до Німеччини. Закінчив Берлінський університет (1924). У 1925 захистив докторську дисертацію з фізико-хімії під керівництвом М. Боденштайна [6].

З 1926 р. – громадянин США. Починав роботу в Принстонському університеті, потім – у Гарвардському. Професор Гарвардського університету з 1933 р. Працював там з певними перервами до 1972 р., звільнився як почесний професор. Дійсний член Американської національної академії наук, пізніше її віце-президент.

Під час Другої світової війни призначений членом Американського комітету національної оборони (1944-1945). Один із творців атомної бомби (керівник відділу вибухових речовин атомної лабораторії в Лос-Аламосі).

З 1957 р. – радник президента США Д. Ейзенхауера у справах національної політики і техніки. Директор Науково-консультативного комітету президента у 1959-1961 роках.

У 1968 р. на знак протесту проти агресії США у В'єтнамі припинив співпрацю з Пентагоном і перейшов до активної критики мілітаристської політики США, приймав участь у боротьбі за контроль над стратегічною ядерною зброєю.

«Вийшовши на пенсію, Кістяківський стає активним учасником антивоєнного руху, приєднавшись до Ради «За збереження життя» та виступаючи проти розповсюдження ядерної зброї та війни у В'єтнамі; а з 1977 року очолює цю Раду...

Розробки Кістяківського у галузі вибухових процесів порівнюють з винаходом динаміту Альфредом Нобелем. За свої наукові досягнення Джордж Кістяківський був відзначений у США нагородами: медаллю «За заслуги», медаллю Свободи, медаллю Академії наук, інших» [7].

Сприяв створенню у Гарвардському університеті Українського наукового інституту [6]. Опікувався справами української громади і в численних інтерв'ю завжди підкреслював своє українське коріння:

«У 1982 р. в інтерв'ю відомому історикові Річарду Роудзу на його запитання «Ви ж росіянин, чи не так?» Дж. Кістяковський відповів: «Ні, я - українець. Це однаково, що шотландця запитати: ви - англієць?» [8].

Нащадки Джорджа (Юрія) Кістяківського теж присвятили себе науці.

Віра Кістяківська (англ. Vera Kistiakowsky; 1928, США – 11 грудня 2021) – донька, американська науковиця українського походження, вчена-фізик, член Американського фізичного товариства та Американської асоціації сприяння розвитку науки. Була першою жінкою-професором фізичного факультету в Массачусетському технологічному інституті та Лабораторії ядерних наук та є активісткою

залучення жінок в науці.). «Її діти також обрали науку, захистили докторські дисертації. Донька, Карен Фішер, сьогодні спеціалізується в сейсмології в Браунському університеті – закладі, що належить до Ліги плюща... Син, Марк Фішер, – науковий дослідник в Національній лабораторії імені Лоренса в Берклі» [9].

Кістяківський Олександр Богданович (13 серпня 1904, с. Хатки, нині у межах села Малий Перевіз Шишацького району Полтавської області – 22 червня 1983 м. Київ) – видатний український біолог, орнітолог, доктор біологічних наук, професор.

З 15 років почав працювати в Зоологічному музеї ВУАН у Києві, з середини 1920-х брав участь у експедиційних виїздах.

Закінчив Ленінградський державний університет в 1930 році. В 1936 працював у Канівському заповіднику, а у 1937 – асистентом в зоомузеї.

В період Другої світової війни Олександр Богданович Кістяківський з 1941 по 1945 роки у званні лейтенанта брав участь у бойових операціях інженерних військ, воював у складі Другого Українського фронту. Був нагороджений орденом Червоної зірки.

З 1946 року – доцент, з 1961 – професор кафедри зоології хребетних Київського державного університету імені Тараса Шевченка. З 1965 – завідувач кафедри зоології хребетних цього ВНЗ.

Тема кандидатської дисертації – «Птахи західного Паміру» (рос.) (1946 рік). Тема докторської дисертації – «Статевий добір і видові розпізнавальні ознаки у птахів» (1960 рік).

«В його роботах помітна риса, притаманна багатьом Кістяківським та Беренштамам – уміння широко дивитися на дослідницьку проблему. Його цікавить не простий перелік видів птахів того чи того краю, а питання кордонів між зоогеографічними регіонами, зміна фауни внаслідок трансформації середовища» [9].

Розвивав такі наукові напрямки, як орнітогеографія, мисливствознавство, теорія статевого добору. Встановив наявність у птахів орієнтаційних та навігаційних дублюючих систем. Член Вченої ради біологічного факультету Київського університету та Вченої ради Інституту зоології АН УРСР. Член редакційної ради журналу «Вестник зоологии». Член Орнітологічного товариства ім. Кеслера.

Автор понад 250 наукових праць.

«...Подібно до того, як його батько, матір та діди були чужими царській Росії, Олександр Кістяківський чужий радянській владі. На відміну від більшості викладачів, він ніколи не подавав заяви на вступ до комуністичної партії... Він інтуїтивно розрізняв роботу заради суспільства від прислужування владі: охоче приставав на пропозиції прочитати лекцію працівникам підприємств і саботував заходи, які передбачали прославлення режиму. Наукові статті Олександра

можуть бути маркером посилення чи послаблення русифікації. Коли ситуація дозволяла, він публікувався українською» [9].

Вони були вченими, громадянами різних держав, але завжди відчували себе родиною і українцями.

Рішенням Київської міської ради від 12 листопада 2019 року № 33/7606 «Про найменування вулиць та провулків у Голосіївському районі міста Києва» одну з вулиць на масиві Теремки в Голосіївському районі названо «на честь родини видатних науковців Кістяківських – Олександра Федоровича, Олександра Богдановича, Володимира, Богдана, Ігоря, Георгія» [10].

Література:

1. Усенко І. Б. Кістяківський Олександр Федорович. Енциклопедія історії України: у 10 т. Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2007. Т. 4. С. 337.
2. Каздобін К. О. Кістяківський Володимир Олександрович. Енциклопедія Сучасної України. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2013. URL: <https://esu.com.ua/article-7094>.
3. Каменєва Д. С. До 150-річчя від дня народження Богдана Олександровича Кістяківського, українського громадського діяча, правознавця, філософа та соціолога. Центральний державний історичний архів України, Київ. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/v_do_150_narodzhennia_Bohdana_Kistiakivskoho.php.
4. Гай-Нижник П. П. Ігор Кістяковський – «злий геній і дух» Гетьмана Скоропадського. *Київська старовина*. 2005. № 1. С.161–172.
5. Фесенко Світлана. Ігор Кістяківський – український юрист і державний діяч (до 145-річчя від дня народження). Центр правової інформації. Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека імені Софії та Олександра Русових. 12.01.21. URL: <http://cpi-cher.blogspot.com/2021/01/145.html>.
6. Кучеренко М. О. Кістяківський Георгій Богданович. Енциклопедія Сучасної України. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2013. URL: <https://esu.com.ua/article-7095>.
7. «Ні, я — українець»: Юрій Кістяківський, знаний у США як «батько» ядерної бомби. *Останній бастион. Історія*. 20.11.2024. URL: https://bastion.tv/ni-ya-ukrayinec-yurij-kistyakivskij-znaniy-u-ssha-yak-batko-yadernoyi-bombi_n43698
8. Войтко Аріадна, Стахів Зенон. Джордж Богдан Кістяківський і проект «Манхеттен». *Дзеркало тижня*. 14.08.2015 URL: <https://zn.ua/ukr/personalities/dzhordzh-bogdan-kistyakovskiy-i-proekt-manhetten-70-rokiv-tomu-svit-zrobiv-pershij-krok-u-nezvidane-y-nebezpechne-.html>

9. Горобець Леонід. Родина Кістяківських. Частина 2. Нащадки Богдана та Марії Кістяківських. *Куншт, стаття, наука як мистецтво - 22 червня 2023.*

URL: <https://kunsht.com.ua/articles/rodyna-kistiakivskykh-chastyna-2-nashchadky-bohdana-ta-mariyi-kistiakivskykh>

10. Вулиця родини Кістяківських. URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%83%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%8F_%D0%A0%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%9A%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8F%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85.

Данило Антоненко,

студент 1-го курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

Про ухилення від карної відповідальності на підставі наукових праць Кістяківського

Випадки злочинів трапляються в усіх суспільствах, і українське не є виключенням. Інколи трапляється так, що обвинувачений намагається різними способами ухилитись від слідства і суду. З історичним розвитком суспільства змінювалась правова система, з'являлись нові способи ухилення від слідства, і на противагу ним – методи, які дозволяли завадити ухиленню від слідства. Про це писав О. Кістяківський у своїй праці «Про недопущення обвинуваченому способів ухилитись від слідства і суду», метою якої було дослідити розвиток тогочасної кримінальної системи для кращого розуміння тієї кримінальної системи, яка складалась на той час. Варто зазначити, що вчений вважав реформовану судову систему не досконалою, адже вона «просочена недоліками старої системи кримінального судочинства, чим встигла засвоїти кращі правила Уставів 1864 року» [1, с. 1].

В історії запобігання ухиленню від слідства О. Кістяківський виділяв чотири періоди, а саме: перший період визначався повним пануванням поруки. У другому період з'являється такий метод запобігання уникнення карної відповідальності, як «віддача за пристава». У третьому періоді частіше застосовується ув'язнення, а «віддача за пристава» і порука виходять з вжитку. Четвертий період характеризується пануванням тюремного ув'язнення [1, с. 1].

Перший період це час формування Руської держави. Дослідник описує методи запобігати ухиленням від покарання принципом кровної помсти. За образу одного, мстив цілий рід. За злочин відповідала вся громада, вона ж була зобов'язана доставити обвинуваченого до суду, а мірою попередження служила порука [1, с. 4]. Дослідник П. Захарченко наголошує, що у правовій ідеології Русі панували ідеї гуманізму, адже у Руській правді відсутня згадка про смертну кару, а в «Повчанні дітям» князя Володимира Мономаха є такі слова: «Не вбивайте й не карайте нікого, хоч буде повинен у смерті» [2, с. 62]. Отже, можемо зробити

висновок, що у цей період слідством і судом займались громади, попередженням служила порука, а покарання були гуманними.

Початком другого періоду вчений вважає появи судебників 1497 і 1550 років у Московії. У цей період обвинувачений міг ухилитися від слідства і суду, отримавши від царя несудиму грамоту, але його чекали певні труднощі. Ці труднощі полягали в тому, що, по-перше, ці грамоти видавались від великих князів, а пізніше від московських царів; по-друге, існувало три види злочинів, на які несудимість не розповсюджувалась – це були вбивство, розбій, татьба; по-третє, види тих трьох злочинів збільшувались [1, с. 20]. Для доведення, що особа вчинила злочин застосовували обшук. Обшук не тільки слугував засобом викриття і доказу злочину, а способом викриття злочинності загалом [1, с. 22]. Якщо обшук ні до чого не приводив, то злочинця не було, а смерть потерпілого була природною [1, с. 21]. З обшуком були тісно пов'язані катування, які застосовувались для того, щоб краще викривати злочин [1, с. 22]. У цей період з'являється «віддача за пристава» – це засіб, яка мала запобігати ухиленню від кари шляхом позбавлення волі, заковуючи обвинуваченого [1, с. 29]. Отже, цей період характеризується появою «віддачі за пристава», обшуком для доведення злочину, і жорстокістю у вигляді катувань, які були під час обшуку, що свідчить про жорстокість кримінально-процесуальній політики, яка була відсутня у перший період.

Про злочини, третього періоду вчений писав: «Число злочинів, котрих державна влада почала переслідувати в цей період особливо енергійно, значно зросло. Крім державних злочинів, вбивства, розбою, крадіжки, підпалу – влада особливо зацікавлена в цьому столітті переслідувати втечу холопів і селян, кормчества, розколу, підробку монет і багато інших» [1, с. 41]. До способів, які мали на меті не дати злочинцю уникнути суду і слідства, додається ув'язнення у тюрмі [1, с. 41].

Розберемо детально такий засіб як утримання в тюрмі, звернувшись до праці вченого. Точних правил взяття й утримування обвинуваченого у тюрмі не існувало, а самі тюрми були переповнені обвинуваченими, які могли чекати цілими роками на свій вирок [1, с. 47]. З цього умовиводу можна зрозуміти, що тюрми були заповнені звинуваченими, і це не дивно, оскільки багато селян, тікали від своїх поміщиків, і тих, кого ловили відправляли у тюрми, а правил взяття та утримування обвинуваченого не існувало. Розглянемо наступні методи попередження. Про «віддачу за пристава» вчений писав наступне: «віддача за пристава була другою мірою покарань в XVII столітті. Ця міра... часто практикувалась на ряду з ув'язненням у тюрму на початку даного століття, з другої половини починає виходити з використання, поступаючись тюремному ув'язненню. І зрозуміло

чому: вона була мірою того суспільства, у якого кримінальний суд йшов швидко, затриманих було порівняно не багато, загальнодержавні засоби були не великі» [1, с. 54]. Про поруки дослідник писав наступне: «Поруки як міра запобігання досягає в XVII столітті повного розвитку і визначеності в юридичних відносинах, але в практичній області стає тісніше і тісніше» [1, с. 57]. Підсумовуючи цей період можна сказати, що основним засобом запобігати уникненню слідства і суду стає тюрма, але через те, що видів злочинів стає більше, і як наслідок тюрми були переповнені, а минулі засоби через те, що вони перестали бути ефективними, зрештою втратили сенс у використанні.

Четвертий період мав на меті виправити недоліки минулого періоду. Про місця де перебували ув'язнені, дослідник пише: «Місцями ув'язнення в XVIII-XIX столітті слугували тюрми, остроги, фортеці, помешкання при поліції» [1, с. 85]. Умови перебування були вкрай тяжкими, у приміщеннях не вистачало місця [1, с. 85]. Розуміючи, що тюрми переповнені, влада вжила заходи, які мали виправити ситуацію вони були такими:

- покладати на установи зобов'язаності нагляду за ходом арештантських справ;
- створення списків, в яких були відомості про заарештованих;
- установлення строків для закінчення справ;
- накладання штрафу за повільне вирішення справи [1, с. 90].

У висновку цього періоду можна зазначити, що влада помітила наявність проблеми масового наповнення тюрем, і тому вона намагається це виправити, створюючи нові місця утримування обвинувачених, які були у вкрай жахливому стані, впроваджує нові міри, наприклад строк вирішення справи.

Спроби проводити реформи були й надалі, кримінальне право регулювалось зводом законів. Для кращого розуміння новацій, що були у той період, звернемося до вислову дослідника П. Захарченка: «Слід наголосити на новаціях у кримінальному праві. Вперше в російському кримінальному праві з'являється поділ на загальну та особливу частину. Розробляється формальне визначення злочину. Даються перші загальні визначення провини, стадій вчинення злочину, видів співучасті» [2, с. 263].

Лише в 1860-х роках коли було уведено посаду слідчого, і був виданий Судебний Устав 1864 року було вирішено недоліки системи [1, с. 136]. Новими мірами запобігання уникнення покарання, який приніс цей устав були: 1) підписання договору про невийїзд з місць проживання; 2) створення особливого

нагляду; 3) відання на поруки; взяття під заставу; 4) взяття під домашній арешт; 5) взяття під варту [1, с. 141].

Підсумовуючи все вище сказане. реформи цього періоду були дуже важливими. По-перше, даються визначення злочину, по-друге, розвивається тенденція до пом'якшення покарань, по-третє, створюється посада слідчого, по-четверте, створюються нові засоби, які не дозволяли обвинуваченому переховуватись від слідства і суду.

Отже, проаналізувавши роботу О. Кістяківського «Про недопущення обвинуваченому способів ухилення від слідства і суду», можна побачити історію розвитку заходів, що використовувала держава для унеможливлення злочинцем уникнути покарання. Починаючи від становлення Русі, ми бачимо, що слідством займались громади, а засобом запобігання була порука, і покарання були гуманними, про що не скажеш у наступних періодах. Далі ми бачимо появу обшуку разом з катуваннями під час його здійснення, і появу нового засобу запобігання під назвою «віддача за пристава». У наступні періоди частіше застосовується ув'язнення у тюрмі, і все менше інші засоби, які з часом зникнуть з вжитку. Тюрми були переповнені селянами-кріпаками, які тікали від своїх панів – це стало проблемою, яку намагались вирішити у наступні періоди, що призводить до початку реформ. Починає з'являтися формальне визначення злочину, посада слідчого, нові способи, які не дозволяли обвинуваченому ухилитися від слідства і суду.

Література:

1. Кистяковский А. Ф. О пресечении обвиняемому способов уклоняться от следствия и суда. Санкт-Петербург: Типография правительствующаго сената, 1868. 194 с.
2. Захарченко П. П. Історія українського права: навчальний посібник. Київ: видавництво освіта, 2019. 432 с.

Ангеліна Барвинська,

студентка 1-го курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

О. Кістяківський та його внесок у дослідження смертної кари

Олександр Федорович Кістяківський був знаковим правником і вченим, який зробив значний внесок у дослідження елементів юридичної науки, зокрема кримінального права та покарань. О. Кістяківський розробив ґрунтовні та змістовні теоретичні праці до тематики винесення смертної кари, аналізуючи її з точки зору моральності та гуманності. Його дослідження стали цінними і для сучасної правничої науки, оскільки порушують основоположні принципи права на життя та захист людської гідності.

Вчення О. Кістяківського є наріжним каменем в аналізі проблематики вироку смертної кари. Вчений досліджував смертну кару, застосовуючи метод компаративістики та концепцію еволюційного розвитку кримінального права. Сучасна дослідниця О. Харитоновна зазначила, що він бачив смертну кару не просто як інструмент права, а як феномен, що змінюється разом із рівнем цивілізаційного розвитку суспільства; на його думку, суспільства з вищим рівнем культури і соціального прогресу прагнуть до гуманізації покарань, поступово відмовляючись від смертної кари на користь альтернативних видів покарань, які сприяють виправленню злочинця.

Головною працею вченого в частині смертної кари стала його робота «Дослідження про смертну кару», що вийшла в 1867 році і була відзначена ступенем магістра. Зміст цієї наукової праці свідчить, що О. Кістяківський був противником смертної кари, причому показано це не заявами і посиланнями на її несправедливість, а глибоким дослідженням проблеми в широкому історико-порівняльному контексті [1, с. 33-34].

О. Кістяківський зазначав, що: «Загальнодержавна влада застала смертну кару, як готовий і цілком вироблений інститут, у вигляді кривавої помсти, або точніше у вигляді вбивства-помсти. Будучи різними за способом призначення та за обсягом, вбивство у вигляді помсти та смертна кара у вигляді покарання в сутності є одне й те саме: і те й інше полягає в позбавленні життя; і те й інше обрушується на голову винного, або принаймні того, якого вважають винним; якщо смертна кара ґрунтується на установленному владою законом, то вбивство у вигляді помсти освячується незмінно дотримуваним звичаєм і вважається не тільки

правом, а й обов'язком. Спочатку ця спорідненість була ще ближчою: убивство у вигляді помсти супроводжувалося зруйнуванням і знищенням будинку та грабунком майна; дуже часто вже в період державних покарань дім мав бути або зруйнованим, або спаленим, а конфіскація майна, що замінила особисте пограбування, залишалася до кінця XVIII століття. В період помсти вбивали разом з винним і його рідню; залишки цього звичаю довго бачили і в період, призначуваної державою, смертної кари» [2, с. 76].

О. Кістяківський приділив значну увагу аналізу юридичних підстав для застосування смертної кари та її рівню поширеності в різних країнах. Він вважав, що головні мотиви та підстави, які завжди лежать в основі покарань, можна звести до двох загальних принципів:

1. Злочин позбавляє людину певного матеріального або морального добра.
2. Злочин порушує звичний стан людини, занурюючи її у відчуття роздратування, страху та тривоги щодо майбутнього. З цього стану виникають три мотиви скоєння протиправного вчинку:

1. Помста кривднику або порушнику прав чи благ.
2. Захист від можливих майбутніх злочинів шляхом фізичного усунення кривдника, обмеження його здатності шкодити, або створення відчуття страху, яке б утримувало від порушення.

3. Повернення втраченого матеріального добра або отримання відповідної компенсації.

Правознавець розглядав ці основи як примітивні, характерні для ізольованої особистості в «бездержавний період» [3, с. 44-45].

Внесок О. Кістяківського у вивчення питання смертної кари та її застосування в історичному контексті полягає в тому, що він аналізував та порівнював масштаби застосування цієї міри покарання в різних правових системах і країнах. Він детально вивчав історичні приклади застосування смертної кари, що дало йому змогу показати її широке і нещадне використання в минулому, відображаючи водночас тенденції до жорстокості покарань у певних суспільствах.

Дослідник звертав увагу на значну кількість злочинів, за які в минулому застосовували смертну кару, і показав, як закони різних країн, зокрема таких, як Англія, Франція та Рим, використовували цю міру покарання [4, с. 164-169].

Він виступав за те, щоб покарання були вільні від фізичних тортур, і наголошував, що їхня дія має обмежуватися, по можливості, «необхідним обмеженням і моральним стражданням», які природно випливають із суті самого покарання. Відповідно, він доходив висновку, що будь-які покарання, які приносять фізичний біль, як-от каліцтво, кваліфікована смертна кара, жорстокі тілесні покарання чи тортури, несумісні з гуманними підходами до кримінальної відповідальності. О. Кістяківський був прибічником виключення з системи навіть

простої смертної кари та легких тілесних покарань, оскільки вважав, що покарання мають сприяти моральному вдосконаленню та свідомій відповідальності, а не завдавати болю. Він вбачав у покаранні засіб дисципліни та стримування, але разом із тим був переконаний, що воно не повинно принижувати людську гідність чи калічити особу, навіть якщо це злочинець [1, с. 187].

О. Кістяківський вважав, що головний недолік смертної кари полягає в тому, що вона не зможе виправити злочинця і лише порушує основне, природне право на життя, а також не забезпечує повноцінної превентивної функції, яку повинно виконувати покарання, тобто запобігти вчиненню нових кримінальних злочинів не тільки засудженими, а й іншими особами [3, с. 209].

В той же час єдиною перевагою смертної кари, на його думку, було те, що це дуже просте і дешеве покарання, оскільки не потребує ні витрачання багато часу, ні докладання особливих зусиль: раз і назавжди позбавляє злочинця можливості шкодити, і тим самим захищає людський егоїзм від уявних і дійсних небезпек [2, с. 74].

Отже, Олександр Федорович Кістяківський став видатною постаттю у розвитку гуманістичного напрямку в українській правничій думці, оскільки він був категорично проти застосування такого покарання як смертна кара. Його праці продемонстрували необхідність переосмислення смертної кари як інструменту покарання. «Смертна кара є покаранням несправедливим, марним і непотрібним», – писав правознавець [2, с. 279]. О. Кістяківський порушив фундаментальні питання, що залишаються актуальними і сьогодні. Його внесок у дослідження покарань є важливою спадщиною для сучасної науки, адже він заклав основи для гуманізації правосуддя, яке поважає цінність життя.

Література:

1. Харитонова О. В. Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень. Монографія: Харків, 2010. 251 с.
2. Кистяковский А. Ф. Исследование о смертной казни. Киев, 1867. 281 с.
3. Бурда С. Я. Покарання у виді довічного позбавлення волі за КК України як альтернатива смертної кари. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. Львів, 2013. Вип. 4. С. 207-215
4. Трофимчук В. В. «Щоденник О. Кістяківського як джерело до історії України». Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра. Острого, Національний університет «Острозька академія», 2023. 722 с.

Ігор Гавришкевич,

слухач штатний 1-го року навчання

Військового інституту

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент Вікторія Середюк

Застосування «доктрини еволюціонізму» у дослідженнях О. Ф. Кістяківського

Нині, при вивченні історії держави і права України, важко не згадати про людину, яка своєю діяльністю намагалась змінити традиційні підходи до її формування.

Мова йде про професора Київського університету Святого Володимира - Олександра Федоровича Кістяківського, українського правника, доктора кримінального права.

Ретроспективний аналіз свідчить про те, що ідейник Київської школи права розвивав право, випереджаючи час, застосовувавши історичний метод (підхід) у вивченні кримінального права, де зміг розкрити соціологічну школу, що в сукупності і склало доктрину еволюціонізму.

Щодо діяльності О. Кістяківського, у нашому розумінні, істина історичного підходу – це теоретична систематизація правових знань для оцінки його розвитку, змін та перспектив, бо навіть Гегель казав, що «істина є процес», а «не готовий результат».

Цю істину у вченні О. Кістяківського намагалась показати Олена Володимирівна Харитонova у своїй фундаментальній праці «Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень» [1], де ми бачимо, що уже через 10 років після смерті видатного правника-криміналіста, у 1895 році Олександр Федорович Кістяківський стає іконічною фігурою у праці І. Фойницького «О. Ф. Кістяківський як криміналіст» [2]. Цей дослідник називає його «раннім представником доктрини еволюціонізму». Він одним з перших збагнув вклад О. Кістяківського, про що написав так: «Погляд його спрямований на сьогоднішнє і тільки для його з'ясування звертається до минулого... Факти історії мають для нього значення тільки показника поглядів народу на досліджуваний інститут і зміни їх..., історичний матеріал служить для нього основою не тільки для з'ясування сьогоднішнього, але і для відповіді про майбутнє; з нього він робить висновок не тільки про те, що є, але і що повинно бути...».

До слова про «доктрину еволюціонізму», то в контексті дослідження О. Кістяківського, його треба розуміти, як наукове пізнання нового об'єкта в праві, що починається за умов обмеженої інформації про нього. І в якості інтелектуального інструменту на початку дослідження використовується переважно «старі» наукове знання, тобто звичаєве право у нашому випадку та інші історичні джерела. В результаті наукової роботи на кожному певному рівні дослідження права отримується більш конкретна і достовірна інформація.

Зважаючи на вищезазначене, слід констатувати, що еволюційний підхід виходить з того, що суспільство розвивається по висхідній лінії від нижчих форм до вищих. Цей рух є постійний і незворотний. У розумінні права це розвиток взаємовідносин в суспільстві та прояви їх регулювання.

При цьому в контексті аргументації еволюціонізму виділялися такі ознаки: зростання різноманіття людських популяцій (племен, культур, цивілізацій) не дає підстав говорити про єдиний еволюційний процес, наростаюча конфліктогенність соціальних систем не відповідає еволюційним поглядам на зміни, випадки відступів, провалів і загибелі держав, етносів, цивілізацій, що мають місце в історії людства, не дають підстав говорити про єдиний цивілізаційний сценарій.

Еволюціоністський постулат про неминучу послідовність розвитку ставиться під сумнів тим історичним фактом, що одні стадії можуть бути пропущені, а проходження інших може виявитися прискореним, (наприклад, більшість європейських країн в ході свого розвитку минули стадію рабства).

Дотримуючись класичної «доктрини еволюціонізму», О. Кістяківський яскраво показав це у праці «Нарис англійського кримінального процесу (за Міттермайєром)», де намагався відтворити цивілізаційний сценарій англосаксів, та систему регулювання їхніх відносин, для визначення характеристики їхнього підходу до покарання кримінальних правопорушень.

Для більш глибокого розкриття саме інституту відповідальності осіб за правопорушення та процедури їх переслідування від видає нариси, що розкривають об'єктивну природу наявних правових інститутів і визначає ефективні механізми їх використання на благо суспільства «Адвокатура у Франції, Англії та Німеччині», «Про недопущення обвинуваченому способів ухилення від слідства і суду», «Дослідження про смертну кару».

Проаналізувавши ці тези, ментально та ситуативно прочитавши низку його праць, ми дійшли думки про те, що О. Кістяківський намагався показати саме еволюційний розвиток права в контексті історії, щоб продемонструвати поступовість і взаємозв'язок між причиною та наслідком, в контексті кримінального права. Зокрема у праці, Кістяківський О. Ф. 1873 р. [3], ми бачимо, що автор акцентує увагу саме на вивченні права та історії Західного світу, який в організації притягнення злочинців до кримінальної відповідальності випереджав Російську

імперію на покоління вперед, адже не даремно у своїй праці він написав: «Кримінальне право Європи у тому вигляді, у якому воно існує тепер, - говорив він, - з'явилося не раптом; воно є накопичена робота багатьох століть і безлічі поколінь» [4].

Оскільки О. Кістяківський був фахівцем в галузі кримінального права, то пізнавав право саме у контексті розвитку історії суспільства, щоб зрозуміти його природу, оскільки вдавався до досліджень звичаєвого права, а також у цьому контексті вказував на поняття історичної динаміки, де він зауважував, що такі знання слід розглядати у соціокультурному аспекті.

Невідомо, як саме професор дійшов до ідеї застосування історичного підходу, що і є еволюціонізмом, але саме у 19 ст. під впливом теорії Ч.-Р. Дарвіна набуває широкого загалу концепція історичного прогресу, що може сказати нам лиш про одне - Олександр Федорович йшов у ногу з усім світом, зокрема, саме тому у його історичному методі, виділилась соціологічна школа.

На жаль, ніхто не знає, якими були б погляди О. Кістяківського після поч. 20 ст., коли класичний еволюціонізм вичерпав свій евристичний потенціал, проте найважливіше те, що ми бачимо невід'ємний вклад Олександра Федоровича Кістяківського у формування сучасної філософії права, зважаючи на історичний метод для його вивчення.

Література:

1. Харитонова О. В. Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень: монографія. Х.: Право, 2010. 252 с.
2. Фойницький І. О. Ф. Кістяківський як криміналіст. *Київська старина*. 1895. Кн. 1. С. 94.
3. Кістяківський О. Ф. Кримінальне право Італії. (Песіна і сучасний рух італійського кримінального права і науки). *Судовий журнал*. 1873. № 4. С. 46.
4. Кістяківський О. Ф. Елементарний підручник загального кримінального права з докладним викладом почав російського кримінального законодавства. Загальна частина. 3-тє вид. К.: Тип. Йогансона, 1891. С. 28.

Ангеліна Гінцяк,

студентка I-го курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

Проблема смертної кари в роботі «Дослідження про смертну кару» 1867 р. О. Кістяківського

Смертна кара як вид покарання існує з найдавніших часів людської цивілізації. Протягом історії ставлення до неї змінювалося під впливом різних філософських, релігійних та правових вчень. Це питання завжди викликало гострі дискусії, оскільки зачіпає фундаментальні проблеми життя і смерті, справедливості, прав людини та меж державної влади.

У стародавньому світі смертна кара розглядалась як природна форма покарання за найтяжчі злочини. У законах Хаммурапі, що датуються XVIII століттям до н. е., смертна кара передбачалася за широкий спектр правопорушень. Подібний підхід був характерний і для інших давніх цивілізацій. У Стародавньому Єгипті, Греції та Римі смертна кара вважалася необхідним інструментом підтримання суспільного порядку та справедливості.

Античні філософи приділяли значну увагу осмисленню природи покарання та його цілей. Платон у своїх працях розглядав смертну кару як крайній засіб очищення суспільства від невинуватих злочинців. Він вважав, що деякі люди настільки зіпсовані, що їх неможливо виправити, і тому їх страта служить благу всього суспільства. Арістотель також визнавав право держави на застосування смертної кари, розглядаючи її як прояв справедливості та необхідний елемент підтримання суспільного порядку.

Християнське вчення внесло нові аспекти в розуміння смертної кари. З одного боку, християнство проголошувало святість людського життя та заповідь «не вбий». З іншого боку, середньовічні богослови, зокрема Фома Аквінський, обґрунтовували право держави на застосування смертної кари, посиляючись на необхідність захисту суспільства від злочинців та відновлення божественної справедливості [1].

Епоха Просвітництва принесла нові підходи до осмислення смертної кари. Чезаре Беккарія у своїй праці «Про злочини і покарання» (1764 р.) вперше системно обґрунтував необхідність скасування смертної кари. Він стверджував, що вона не є ефективним засобом запобігання злочинам і суперечить принципу

пропорційності покарання. Беккарія вважав, що тривале позбавлення волі має більший стримуючий ефект, ніж швидка страта.

Іммануїл Кант, навпаки, відстоював необхідність смертної кари з позицій категоричного імперативу. Він вважав, що вбивця заслуговує на смерть відповідно до принципу таліону. На думку Канта, справедливість вимагає, щоб злочинець зазнав того ж, що він заподіяв іншим.

Георг Гегель розглядав смертну кару в контексті своєї філософії права. Він вважав, що злочинець своїм діянням заперечує право, і тому покарання є «запереченням заперечення», тобто відновленням порушеного правопорядку. При цьому Гегель визнавав, що форми покарання можуть змінюватися залежно від рівня розвитку суспільства.

Проблема смертної кари привернула увагу і видатного професора Київського університету святого Володимира Олександра Кістяківського. Його ідеї заслуговують уваги, оскільки наукові дослідження повинні спиратися не тільки на власні спостереження або реалії, а і на думку попередників, які вже розглядали це питання у своїх вченнях.

У своїй праці «Дослідження про смертну кару» (1867 р.) О. Кістяківський детально проаналізував думку тих хто за і проти цього виду покарання. Вчений писав: «Противники страти кажуть, що життя людське є благо непорушне і невідчужуване, тому смертна кара не справедлива. Так як це одне з благ, які даровані людині від Бога, то воно від нього і залежить, тобто громадський закон їх не дав і він не може ним розпоряджатись» [2, с. 33-34]. Тоді виникає питання, якщо на постраждалого хтось нападає, то чи має він право себе захистити? Постраждалий поставлений у важке становище, він сам може втратити життя, вбивство є єдиним результатом для збереження власного життя.

Затриманий злочинець після скоєння правопорушення не несе великої небезпеки для держави, тобто вчений зазначає, що злочин – це не виняткове явище у нормальному суспільстві і владі не потрібно приходити до крайнього засобу, а обмежитись відібранням свободи у винного [2, с. 38]. Смертна кара має безліч недоліків, але вагомою перевагою є те, що вона швидка, дешева і дієва. Щоб тримати людину у в'язниці потрібні чималі кошти, велике терпіння, кваліфіковані працівники. Значно легше використовувати релігійне, миттєва каяття і не вживати особливих зусиль для виправлення злочинця. За словами О. Кістяківського цей спосіб не може мати великого значення через те, що засуджені психічно знервоні, їх охоплює страх і паніка [2, с. 68-70].

На думку вченого, суперечка щодо справедливості чи несправедливості смертної кари є вічним питанням. До прикладу, первісні народи не розрізняли випадкового чи навмисного заподіяння шкоди, панував принцип кровної помсти. Самосуд за своїм походженням тотожний з правом війни, саме через

це ці два поняття в первісні часи люди підкорялись однаковим звичаям. Ті, хто воював, вбивали не тільки воїнів, а і їх народ, який безпосередньо не брав участі у війні. Подібним чином вчиняли і месники, які спрямовували свої смертоносні удари на всю сім'ю кривдника [2, с. 89]. Нові європейські народи також трималися цього звичаю вбивати не тільки винного, а і всю його родину. За саксонським зерцалом, у разі неплатежу грошової винагороди за злочин, відповідав не тільки правопорушник, а і його син [2, с. 93].

Кровна помста існувала в багатьох культурах світу, а її скасування призвело до посилення законності та зменшення насилля. Людство постійно змінюється, модернізується, тому смертна кара і кровна помста не можуть бути застосованими як вид покарання. Кожна особа має право на свій погляд та думку, саме їй вирішувати жити минулим чи майбутнім. Тільки час і історія може повністю викоринити зі вжитку використання такого виду злочину. Хоча ми живемо в ХХІ, але досі залишаються країни, які використовують цей метод покарань. Зараз у світі налічується близько 129 країн, що скасували смертну кару і всього 68 країн, які застосовують даний вид покарання. До прикладу, Білорусь – це країна, яка підтримує агресора у російсько-українській війні. Вона єдина держава в Європі, яка використовує смертну кару як найтяжчий спосіб покарання. Страта застосовується до чиновників та військових за державну зраду [3]. Серед усіх країн, де дозволена смертна кара, найбільше вбивають в Ірані, Саудівські Аравії, Іраку та Пакистані. Щороку кожна із цих країн лишає життя від сотні до 500 людей. Переважно, публічні страти там застосовують за наркотики, нетрадиційну сексуальну орієнтацію або вчинені злочини проти держави [4].

В Україні, починаючи з 1991 р. до 1999 р. зафіксовано 1166 випадків застосування смертної кари, але згідно зі статтею 24 Кримінального кодексу України, який була ухвалений 29 грудня 1999 р. Від 1999 р. вона визнається жорстким покаранням, що принижує гідність засудженої на неї особи, суперечить праву людини на життя [5]. Вчений ще в ХІХ ст. передбачив, що рано чи пізно людство взагалі відмовиться від смертної кари і буде карати винного згідно з законом.

Аналізуючи сучасний стан проблеми, можна констатувати, що більшість аргументів, систематизованих дослідником, зберігають свою актуальність. Водночас вони доповнюються новими аспектами, пов'язаними з розвитком концепції прав людини, міжнародного права та кримінології. Я вважаю, що відмова від смертної кари є доцільним рішенням через те, що такий спосіб покарання є холоднокривним позбавленням життя людини державою. Вона також порушує право людини на життя, проголошене Загальною декларацією прав людини.

На думку О. Кістяківського, з часом використання звужиться до мінімуму, а може і назавжди зникне з нашого життя. Ми можемо використовувати смертну кару не задля покарання винного, а для вирішень проблем державного рівня, такі як: боротьба з тероризмом та питання безпеки громадян. Думаю саме це в своїй праці «Дослідження про смертну кару» (1867 р.) хотів донести О. Кістяківський.

Література:

1. Грудінін Д. Чи справді смертна кара дешевше та економічно доцільне покарання за злочини? Політична критика. 2019. URL: <https://politkrytyka.org/2019/09/05/chy-spravdi-smertna-kara-desheve-j-ekonomichno-dotsilne-pokarannya-za-zlochyny/>
2. Кістяковский А. Ф. Исследование о смертной казни. Киев: Унив. тип., 1867. 281 с.
3. Лукашенко підписав закон про страту за держзраду для чиновників і військових. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-bilorus-strata/32310791.html>
4. Які країни досі використовують смертну кару та чим вона небезпечна. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/yaki-krayiny-dosi-vykorystovuiut-smertnu-karu-ta-chym-vona-nebezpechna/>
5. Конституційний Суд України. Рішення від 29.12.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>

Анастасія Горбач,

слухач штатний факультету післядипломної освіти

Військового інституту

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент Вікторія Середюк

Теорія прогресивного конституціоналізму О. Кістяковського

Конституціоналізм – це складне суспільно-політичне та державно-правове поняття, яке втілює принципи демократичного устрою, що спирається на існування конституції як основного документа, встановлені інститути влади, політичний режим, відповідний принципам конституції, та систему захисту демократичних цінностей, прав людини і громадянина, а також конституційного ладу загалом.

Концепція конституціоналізму розроблялася Б. Кістяківським наприкінці XIX – на початку XX століття в умовах боротьби за встановлення конституційної демократії в російській імперії. У своїх працях учений визначав конституційну державу як правову, що функціонує на основі верховенства закону. Поняття «правова держава», яке стало популярним у той час як переклад німецького терміна Rechtsstaat, позначає державу, що діє в рамках конституції. При цьому Кістяківський наголошував, що наявність конституції сама по собі не гарантує соціальні свободи або народний суверенітет. У правовій державі влада обмежена законом і має реалізовуватися лише в рамках правових норм.

Ключовою характеристикою конституційної держави є верховенство закону. Кістяківський виділяв три основні складові конституційного устрою: наявність конституції, закріплення прав людини і громадянина, а також принцип народного представництва. Ці елементи забезпечують верховенство закону, створюючи основу для правової природи сучасної державної влади.

Конституціоналізм є однією з базових цінностей світової культури, яка розвивалася і вдосконалювалася протягом історії людства. Його витoki лежать у філософських, юридичних, історичних та культурологічних уявленнях мислителів минулого, і з часом вони набували нового змісту, відображаючи сучасні реалії. Важливим елементом конституціоналізму є зв'язок з конституціями: конституція є його нормативною основою, забезпечуючи правову структуру держави та суспільства. Конституція, незалежно від того, чи вона писана, є фундаментом

організації державної та громадської діяльності, визначаючи основи правового статусу особи.

Особливий підхід до осмислення конституції запропонував Б. Кістяківський, який трактував її як інструмент правової держави, що запобігає абсолютизму. Він вважав, що конституція є зведенням основоположних норм, які визначають систему державної влади та закріплюють невід'ємні права особистості. Важливо, що в більшості країн конституція є вищим законодавчим актом, і при виникненні суперечностей між нормами конституції та інших правових актів перевага завжди надається конституційним нормам.

Одним із важливих аспектів концепції конституціоналізму Кістяківського є еволюційний перехід від монархії до конституційної держави, який передбачає взаємодію емпіричних та нормативних цінностей. Учений підкреслював, що конституційний процес є не лише юридичним, але і політичним, а самі принципи права мають як нормативний, так і культурний вимір.

Сучасні українські науковці розглядають конституційний процес у двох аспектах: широкому та вузькому. У широкому значенні це охоплює всю сукупність дій політичних суб'єктів, пов'язаних із розробкою та змінами конституції як у конкретній країні, так і у світі. У вузькому ж значенні – це конкретно процес ухвалення нової або внесення змін до існуючої конституції держави. У широкому сенсі конституційний процес є постійним, а у вузькому – циклічним, від моменту ініціювання змін до їх повної реалізації. В будь-якому розумінні конституційний процес є частиною політичного процесу та його різновидом.

У теорії Б. Кістяківського конституційна держава є формою правової держави, в якій поєднуються принципи конституціоналізму та соціалістичні ідеали. Це означає, що в соціалістичній державі можливий розвиток конституційних засад, а справжній конституційний лад досягає повноти саме в соціалістичному устрої.

Учений виділяв два основних шляхи утвердження прав людини в Російській імперії. Перший передбачав створення конституційного уряду через вибори, що замінив би автократичну владу, а другий – упровадження федералізму в багатонаціональній імперії. Проте Кістяківський вважав, що ефективний конституціоналізм і федералізм можливі лише в умовах соціалістичної держави, де зміна автократії на конституційний уряд має включати три елементи: права людини, конституціоналізм і федералізм. Він надавав особливого значення конституційним і правовим ініціативам, здатним забезпечити перебудову суспільства в напрямку демократичної конституційної системи. Відкидаючи підходи, подібні до позиції

М. Вебера, Кістяківський критикував чинні законодавчі форми, щоб знайти більш обґрунтовані теоретичні основи для конституційного ладу.

Обмірковуючи модель ідеальної конституційно-правової держави, Кістяківський прагнув уникнути революційних потрясінь, хаосу і насильства в процесі політичних змін в Російській імперії. Надійним способом досягнення цієї мети він бачив пошук компромісів для впровадження конституціоналізму та демократичного правового устрою. «Кожен важливий закон у сучасній конституційній державі, - стверджував він, - є компромісом між різними партіями, що відображають інтереси певних соціальних груп і класів. Конституція кожної держави є результатом компромісу між найвпливовішими соціальними групами».

Сміливо критикуючи позитивістські та матеріалістичні теорії свого часу, Кістяківський сформулював нові соціально-політичні та правові ідеї. Він вважав, що «принципи не мають перетворюватися на догмати, а теорії – на віровчення; для цього потрібна більша свобода мислення і готовність відмовитися від будь-яких упереджених чи догматичних теоретичних позицій».

Ця інноваційна методологічна основа, розроблена Кістяківським, сприяє поглибленому й об'єктивному пізнанню в гуманітарних науках і правознавстві. Її ключові положення формують міцну теоретичну базу для модернізації сучасної конституційно-правової системи України.

Висновки з концепції конституціоналізму Б. Кістяківського дозволяють глибше зрозуміти важливість правової держави та значення конституційних принципів у забезпеченні демократичного ладу. Кістяківський висвітлював конституційну державу як правову, що ґрунтується на верховенстві закону, народному суверенітеті, правах і свободах громадян. Він розглядав конституцію не лише як юридичний документ, а як інструмент, що забезпечує баланс між владою і громадянськими правами, створює умови для розвитку соціально орієнтованої держави. Його ідея конституційної демократії полягала в поєднанні принципів конституціоналізму з соціальною справедливістю, що дозволило б досягти стабільного суспільного розвитку.

Важливою заслугою Кістяківського є його акцент на еволюційному підході до реформування держави, без революційних потрясінь та насильства. На його думку, конституційні зміни повинні базуватися на компромісах між різними соціальними і політичними групами, що сприятиме побудові стійкої державної системи, де кожна зміна буде втіленням громадської згоди. Його погляд на необхідність пошуку компромісу як основи законотворення є особливо актуальним для сучасної політичної системи, в якій важливо зберігати єдність та стабільність суспільства.

Кістяківський розумів, що конституціоналізм неможливий без впровадження прав людини, федералізму та відповідних конституційних інститутів. Він підкреслював, що для створення демократичної конституційної держави необхідна правова культура, здатна гарантувати реальний захист громадянських свобод. На відміну від багатьох своїх сучасників, він бачив у правовій державі не лише юридичний, а й соціально-філософський феномен, де право є основою всіх державних процесів.

Критикуючи позитивістські та матеріалістичні вчення, що домінували в його час, Кістяківський створив нову парадигму, де важливе місце відводилося інтелектуальній свободі, гнучкості мислення та здатності переглядати теоретичні положення. Ці методологічні підходи сприяли розвитку глибокого знання в галузі правознавства, що стало фундаментом для подальшого розвитку української конституційно-правової системи.

Таким чином, теорії Кістяківського, що інтегрують правові і соціальні аспекти, є важливим орієнтиром для вдосконалення сучасного конституційного ладу в Україні. Вони залишаються актуальними, адже забезпечення верховенства права, демократичного балансу та захисту прав людини є основою для розвитку правової держави в умовах постійних політичних викликів.

Література:

1. Депенчук Л. Богдан Кістяківський. К.: Основи, 1995 URL: <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/21168/19814>
2. Політична енциклопедія [редкол.: Ю. Левенець (голова); Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.]. К.: Парламентське видавництво, 2011. 808 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Levenets_Yurii/Politychna_entsyklopediia.pdf
3. Хейман С. Кістяківський: Боротьба за національні та конституційні права в останні роки царату / Пер. з англ. К.: Основні цінності, 2000. 304 с. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/tdp-new/info/literatura/nauk_lit2.html

Анна Кравцова,

студентка 1-го курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

Вплив О. Кістяківського на становлення та розвиток судочинства

До появи праць Олександра Кістяківського (1833-1885) українська судова система в значній мірі відображала правові традиції, що розвивалися під впливом Литовського Статуту, польського права, а згодом російських імперських реформ. У цей час правова система в Україні була частиною судової системи Російської імперії, яка прагнула уніфікувати судочинство на всій території імперії. Сама ж українська судова система не мала чітко визначеної компетенції судів та була у пошуках власної моделі правосуддя. Однак статутова судова реформа Кирила Розумовського продемонструвала перспективність української політико-правової моделі, базованої на виборності усіх членів суду, зберігала високий рівень демократії і політичних свобод, тенденцію до вдосконалення та універсалізації вже існуючого ладу. А також усвідомлення Українською гетьманською державою необхідності адаптації судоустрою до європейських реалій.

У своїй праці «Про значення судової реформи у справі покращення кримінального правосуддя» (1869) О. Кістяківський аналізує необхідність радикальних змін у судовій системі, які б забезпечили справедливість і захист прав людини. Він дотримувався позиції, щодо незалежності суду та відповідно суддів від адміністрації: «Суд, у діяльність якого втручається адміністрація, є лише слабе нагадування суду» [1, с. 6]. Професор зазначав, що «судді мали одне призначення - судити», вони повинні бути зразком моральності, неупередженості та майстрами своєї справи. Він підкреслював, що судді мають служити справедливості та стояти на захисті прав і свобод людини, залишаючись незалежними від політичного тиску і будь-яких інших зовнішніх впливів. На думку О. Кістяківського, особиста доброчесність суддів була базисом правосуддя, оскільки без неї неможливо забезпечити довіру суспільства до судової системи. Він виступав за належне професійне навчання суддів, оскільки саме освіченість судді є запорукою якісного правосуддя [1, с. 21-22].

О. Кістяківський виділяв три основні принципи, на яких базується діяльність суддів:

- суддя може використовувати власне розуміння закону, а не обмежуватись лише буквальним його значенням, щоб врахувати різні життєві обставини;
- судді не повинні суворо обмежуватися лише текстом закону, оскільки це може зашкодити правосуддю та не врахувати особливості конкретних випадків;
- суддя має право тлумачити закон, виходячи з його логічного змісту, але при цьому не виходячи за межі закону.

Враховуючи ці принципи, О. Кістяківський підтримував тлумачення закону суддею, яке б враховувало як букву закону, так і його зміст. Воно повинно бути спрямоване на користь обвинуваченого, якщо у суді виникали сумніви [1, с. 25-27]. Він також вважав, що аналогія в тлумаченні кримінального закону (аналогія в кримінальному праві це застосування кримінально-правової норми до випадків, які прямо не передбачені законом, але схожі за суттю з уже регульованими) не повинна мати місця, оскільки вона надає можливість довільного і не завжди об'єктивного тлумачення. Автор критикує бюрократичний підхід до правосуддя, вважаючи, що надмірний формалізм заважає досягненню справедливості.

Також О. Кістяківський визнавав недоцільність застосування судами смертної кари. Він писав, що «смертна кара не спирається на жодне законне право, а отже, не є справедливою» [2, с. 2]. Цій темі була присвячена його робота «Дослідження про смертну кару» (1876). У ній автор позначив мету — повністю реформувати судоустрій, зробити гуманну систему, виключивши застарілу форму покарання.

Ще однією працею вартою уваги є його «Щоденник (1874-1885)», де він записував не лише плани своїх лекцій, а й ідеї, які були напрацьовані в процесі його наукових робіт. Основна ідея цього твору полягає в тому, що правова система має бути прийнятною для людей. Це означає, що суди повинні справедливо та ефективно розглядати справи, підтримуючи заслужену довіру громадян. Якщо суди не змінюються разом із суспільством і не відповідають його потребам, це може призвести до втрати їх легітимності. О. Кістяківський наголошував на важливості розвитку правової культури, оновлення судових процедур і забезпечення рівного доступу до правосуддя для всіх. Він вважав, що система правосуддя не повинна застигати в минулому, а має відповідати новим вимогам суспільства [3, с. 77-87].

Серед найвідоміших праць О. Кістяківського є «Елементарний підручний загального кримінального права». Науковець вважав, що судовий процес має бути людським, чесним і відкритим, з гарантованими правами обвинуваченого на захист. Він підкреслював принцип рівності всіх перед судом, наголошуючи на

тому, що всі особи повинні мати однаковий доступ до правосуддя, незалежно від соціального статусу чи політичної належності. О. Кістяківський акцентував увагу на важливості ефективних механізмів виконання судових рішень і контролю за їх реалізацією.

Отже, О. Кістяківський наголошував на необхідності реформування судової системи для забезпечення справедливості, незалежності суддів та рівності перед законом. Він акцентував увагу на важливості професіоналізму суддів, гуманізації кримінального правосуддя, а також на запровадженні ефективних механізмів виконання судових рішень. Його ідеї стали важливим етапом на шляху до модернізації судоустрою.

Література :

1. Кистяковский А. О значении судебной реформы в деле улучшения уголовного правосудия. К.: В Университетской типографии, 1876. 60 с.
2. Кистяковский А. Исследование о смертной казни. К.: В Университетской типографии, 1876. 281 с.
3. Кістяківський О. Щоденник (1874-1885). К.: Наукова думка, 1994-1995. 644 с.
4. Кистяковский А. Элементарный учебник общего криминального права. 2-е издание. К.: Тип. Иогансона, 1890. 887 с.
5. Захарченко П. Історія українського права: навчальний посібник. К.: Освіта України, 2019. 386 с.

Владислав Луганський,

студент 1-го курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

Дослідження О. Кістяківського та їхній вплив на розвиток адвокатури

Олександр Федорович Кістяківський, видатний український правознавець XIX століття, залишив значний слід в історії вітчизняної юриспруденції. Велику наукову і педагогічну працю він поєднував з адвокатською практикою та громадською діяльністю. Його праці охоплювали різноманітні галузі права, але особливу увагу він приділяв адвокатурі. Дослідження, присвячені цьому інституту були одними з найперших у його науковій діяльності. На підставі робіт вченого можна прийти до висновку, що він не лише аналізував особливості організації та функціонування адвокатського стану в окремих європейських країнах, але й формулював практичні ідеї та рекомендації щодо розвитку адвокатури загалом.

Я підтримую думку Олени Харитонової, доцентки, кандидатки юридичних наук, про вагомий внесок Олександра Кістяківського у формуванні порівняльного методу вивчення права. На його переконання, застосування компаративістського підходу в юриспруденції сприятиме виявленню фундаментальних засад справедливості, властивих різним народам і епохам [1, с. 58]. З мого погляду, дослідження вченого, можуть стати орієнтиром для подолання проблем сучасної адвокатури, адже боротьба за етику, підвищення кваліфікації адвокатів та забезпечення доступу до правової допомоги вимагають використання комплексного підходу, що ґрунтується на високих моральних стандартах.

Саме цими напрямками юридичної діяльності і займався на практиці, і в теорії О. Кістяківський. Досліджуючи окреслені вище проблеми, вчений у своїх працях активно використовував цей метод. Він наголошував: «Треба звертатися по пораду до інших, але лише по пораду, а не за зразком для рабського наслідування, інакше, рабськи копіюючи чужі установи, ми можемо засвоїти і те, що визнано неспроможним і готове впасти в самих творців установ, користуючись чужим досвідом, нам слід уникати повторення їхніх помилок і силою власної думки та характеру запровадити в собі лише найкраще» [2, с. 255]. Вивчаючи праці О. Кістяківського про адвокатуру, на мою думку, сучасні законодавці можуть запозичити цінні ідеї та практики для розвитку адвокатської діяльності в Україні в процесі євроінтеграції.

Вчений підкреслював, що велич адвокатської професії полягає в її призначенні служити ідеалам права та справедливості, захищаючи людяність і сприяючи встановленню законності. Оскільки ці прагнення є невід'ємною рисою цивілізованого суспільства, адвокатура посідає в ньому важливе місце, а її роль є беззаперечною [3, с. 450-451].

Дослідник наголошував на тому, що деякі правознавці помилково вважають введення адвокатів справою свободи, а не необхідності. Насправді ж, діяльність адвокатів у відправленні правосуддя є настільки ж неминучою, наскільки необхідним є недопущення до судів або вигнання з них наклепів, чіпляння до слів, тяганини. Без участі адвокатів немає і не може бути правосуддя у власному значенні, а можуть існувати лише суди, що нібито здійснюють правосуддя [2, с. 253-254].

На мій погляд, переконання Олександра Кістяківського про роль адвокатури в суспільстві не втратили своєї актуальності і сьогодні, адже, адвокатура залишається важливим інститутом захисту прав людини та гарантом верховенства права в розвинутому суспільстві.

У роботі про Паризьку конференцію адвокатів О. Кістяківський проаналізував промову французького адвоката, доповнивши її переказ власними висновками.

Вчений глибоко усвідомлював важливість особистісних якостей для адвокатської професії та вимоги, які вона ставить перед своїми представниками. Він акцентував увагу на важливості високого інтелектуального рівня адвоката та його майстерності володіти словом. «Щоб бути гідним подібного завдання, ледве чи достатньо життя <...> Сучасному адвокату не повинно бути чужим жодне з новітніх надбань розуму», - писав дослідник, підкреслюючи, що адвокатура вимагає повної самовіддачі та постійного самовдосконалення [3, с. 451]. Я поділяю думку вченого, адже адвокат покликаний захищати не лише права та інтереси клієнта, а й принципи справедливості та гуманізму.

Також у своєму дослідженні Олександр Кістяківський відзначав важливість широкої ерудиції для адвоката, тому що глибоке розуміння історичного контексту та філософських основ права дозволяє адвокату правильно тлумачити закони та захищати інтереси своїх клієнтів. Він слушно зауважив, посиляючись на Цицерона, що найбільший недолік ораторської промови полягає в надмірному віддаленні від звичайної манери говорити [3, с. 452].

Таким чином, з погляду вченого, справжній адвокатський талент полягає у вмінні поєднувати переконливість з ясністю та доступністю викладу.

О. Кістяківський приділяв значну увагу етичним аспектам адвокатської діяльності. У своєму дослідженні він зазначав, що безкорисливість, поміркованість у винагороді та відповідальність перед клієнтом – ось ті риси,

які визначають справжнього адвоката. Як і в минулому, так і сьогодні, адвокати покликані служити правосуддю, а не власній наживі. Хоча винагорода є природною умовою праці, жадоба до багатства не повинна бути рушійною силою в цій благородній професії [3, с. 454].

Підтвердженням тези про важливість моральних аспектів в адвокатській діяльності є розповідь О. Кістяківського про одного юриста із заможної сім'ї, який через свою жагу до багатств опинився на лаві підсудних. Його батько, високопосадовець у Міністерстві фінансів, всіма силами намагався виховати сина належним чином: дав йому гарну освіту, забезпечив його всім необхідним для відкриття власної контори. Але його пристрасть до наживи звела на нівець всі старання батька, і син став на слизький шлях та постав перед судом. Цей випадок ілюструє глибину аналізу вченого стосовно того, як прагнення наживи та неправильні цінності можуть призвести людину, навіть з забезпеченої сім'ї, до злочину [4, с. 54-55].

Цікавий епізод стався з професором у справі Спірро, помічника повіреного присяжного з Петербурга. Спірро звернувся до Олександра Федоровича з проханням взяти справу про стягнення спадщини, але дослідник відмовився. Однак, він не відмовив у консультації і, переглянувши документи, дав Спірро пораду. Коли ж клієнт запитав про оплату консультації, то вчений відповів, що визначення розміру винагороди він залишає на совість Спірро та його довіритель [4, с. 61]. О. Кістяківський не скористався ситуацією, щоб отримати велику винагороду за свою консультацію, хоча міг би це зробити. Це свідчить про його безкорисливість і відданість моральним засадам.

Звідси, дослідник акцентував увагу на важливості дотримання честі та гідності в питаннях оплати праці, засуджуючи прагнення адвокатів до надмірного збагачення за рахунок клієнтів.

Вчений неодноразово перебував за кордоном, де проаналізував історичний досвід багатьох європейських країн. Він приділив особливу увагу вивченню організації адвокатури у Франції та Англії. Дослідник зазначав, що у Франції адвокатура, хоч і розвивалась як корпоративне об'єднання з власним самоврядуванням, постійно стикалася з втручанням держави, що негативно позначалося на її незалежності. На противагу цьому, в Англії адвокатура сформувалась як незалежний стан з мінімальним державним впливом. О. Кістяківський підкреслював, що саме англійська модель є взірцем для побудови справді вільної та незалежної адвокатури, здатної ефективно захищати права громадян.

Він акцентував увагу на таких важливих аспектах: мінімальне втручання держави; самоврядування; свобода слова; незалежність суддів. Органи державної влади не повинні втручатися у внутрішні справи адвокатських об'єднань, обмежуючись лише наглядом за дотриманням закону.

Адвокатура повинна мати право самостійно вирішувати питання організації своєї діяльності, приймати нових членів, застосовувати дисциплінарні заходи. Адвокати повинні мати можливість вільно висловлювати свою позицію, захищати інтереси клієнтів без страху переслідувань чи обмежень. Судді повинні бути вільними від тиску з боку держави, що гарантуватиме об'єктивність та неупередженість судочинства [3].

Отже, ще у XIX столітті дослідження О. Кістяківського визначили основоположні принципи розвитку адвокатури як гаранта прав і свобод людини, підкреслюючи важливість її незалежності від держави та дотримання високих моральних стандартів. Його праці не втратили своєї актуальності і сьогодні. Вони спонукають до переосмислення низки проблем сучасної адвокатури в Україні, зокрема питань етики, дисциплінарної відповідальності, взаємодії з органами державної влади. Звернення до спадщини О. Кістяківського в контексті євроінтеграції України може сприяти їх вирішенню і покращить ефективність інституту адвокатури та підвищить кваліфікацію адвокатів.

Література:

1. Харитонова О. В. Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень. Х.: Право, 2010. 252 с.
2. Кистяковский А. Ф. Адвокатура во Франції, Англіи и Германіи. *Журнал Министерства Юстиции*. СПб., 1863. Т. 17. Ч. 2. С. 253–296.
3. Кистяковский А. Ф. Конференція парижскихъ адвокатовъ. *Журнал Министерства Юстиции*. СПб., 1861. Т. 7. Ч. 2. С. 448–459.
4. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874-1885): У 2 т. Т. 1 : 1874-1879. К.: Наук. думка, 2008. 600 с.

Максим Панця,

студент 1-го курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

О. Кістяківський про ознаки злочину

Поняття злочину в кримінальному праві є універсальною та основоположною категорією, яка складає основу всіх кримінально-правових інститутів. Тому визначенню цього терміна в кримінальному праві завжди приділялася і продовжує приділятися велика увага.

О. Ф. Кістяківський у своїй праці «Елементарний підручник загального кримінального права» давав таке визначення злочину: «Злочин — це порушення закону, встановленого для захисту безпеки і добробуту громадян, юридично осудне, вчинене через зовнішню, позитивну або негативну дію, яка за своєю суттю може містити насильство, обман або недбалість» [1, с. 235]. Доцільно погодитися з О. Ф. Скакун, яка зазначала, що «у своєму визначенні поняття злочину О. Кістяківський був на передовому рівні кримінально-правової науки свого часу». Дійсно, Олександр Федорович разом із видатними сучасниками-криміналістами, такими як М. С. Таганчев, М. Д. Сергієвський, П. Д. Калмиков, М. А. Неклюдов та інші, визнавав важливість формального поняття злочину в поєднанні з матеріальним.

Аналізуючи дослідження О. Ф. Кістяківського щодо основних елементів учення про злочин, варто зазначити, що в «Елементарному підручнику загального кримінального права» він переходив до характеристики складу злочину лише після розгляду поняття злочину та його класифікації. Вчений наполягав на необхідності збереження органічного і логічного зв'язку між визначенням злочину та його складом, не допускаючи їх розриву.

Він визначав склад злочину як сукупність необхідних ознак, без яких, або навіть без однієї з них, не можна уявити злочин. На його думку, ці ключові ознаки, що формують склад злочину, включають: 1) суб'єкт злочину, тобто особу, яка його вчиняє («совершитель»); 2) об'єкт або предмет, проти якого спрямоване діяння; 3) волевий зв'язок суб'єкта із злочинною дією, або внутрішню діяльність; 4) саму дію і її наслідок, тобто зовнішню активність суб'єкта та її результати [2, с. 142].

О. Ф. Кістяківський зазначав, що ці чотири ознаки є невід'ємними для кожного злочину як родового поняття, тому їх називають загальними. Крім того,

кожен вид злочину має власні особливі ознаки, які визначають його видові риси. Особливі ознаки поділяються на суттєві, без яких неможливо уявити злочин певного виду, і несуттєві, які можуть бути присутні або відсутні, лише надаючи злочину специфічного характеру. Такий поділ складу на «загальний» і «спеціальний» підтримували й інші дореволюційні криміналісти, зокрема М. С. Таганцев, Л. С. Котляревський, П. П. Пусторослев. Однак у радянські часи А. Н. Трайнін піддав цю ідею критиці, заявивши, що склад злочину завжди має бути конкретним і не може мати «родового» чи «видового» характеру. Поняття «загальний» склад, за його словами, насправді приховує абстрактне розуміння складу [2, с. 143].

Науковий дослідник О. В. Харитонов у одній зі своїх праць зазначав, що О. Ф. Кістяківський наблизився до сучасного розуміння складу злочину як сукупності юридичних ознак, закріплених у кримінальному законі, що роблять суспільно небезпечне діяння злочинним. У цьому складі виділяються чотири основні елементи: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона, кожен із яких має свій набір ознак, які поділяються на обов'язкові та факультативні залежно від їх значення для характеристики складу загалом.

Хоча кримінально-правова доктрина з часів Кістяківського значно еволюціонувала, сьогодні традиційно аналіз починається з об'єкта злочину, тобто того, на що посягає злочин і якому завдається шкода, потім об'єктивної сторони, яка стосується зовнішнього прояву злочину, згодом розглядається суб'єкт, і завершують суб'єктивною стороною, що визначає внутрішню сторону злочину. Такий порядок має раціональне обґрунтування, хоча розподіл елементів є умовним, оскільки, за словами Кістяківського, «ці частини можна уявно розділити, проте злочин є єдиним цілим, де внутрішнє і зовнішнє нерозривно пов'язані» [1, с. 266].

О. Ф. Кістяківський починав дослідження елементів складу злочину з аналізу суб'єкта, наголошуючи на принципі рівності перед законом. Він вважав, що соціальний статус особи не впливає на її кримінальну відповідальність, а всі громадяни мають відповідати перед законом однаково, незалежно від звання чи стану. У своєму рукописному фонді Кістяківський також критикував класифікацію М. С. Таганцева в «Курсі...», відзначаючи, що Таганцев розглядав правове становище певних осіб як частину суб'єкта злочину, зокрема питання про невідповідність дипломатів та іноземних військових. Кістяківський вважав, що ці питання повинні бути віднесені до розділу про чинність кримінального закону щодо певних осіб або до курсу судочинства, зокрема розділу про підсудність [2, с. 144].

Підсумовуючи, можемо впевнено сказати, що О. Ф. Кістяківський зробив значний внесок у розвиток кримінально-правової науки, зокрема у

формування поняття злочину та його складу. Його підхід до визначення злочину, як порушення закону, що загрожує безпеці та добробуту громадян, залишається актуальним завдяки універсальності та точності. Кістяківський наголошував на важливості врахування всіх елементів складу злочину, таких як суб'єкт, об'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони, підкреслюючи їхню органічну взаємозалежність.

Особливу увагу Кістяківський приділяв принципу рівності перед законом, що відображало його прогресивний підхід для того часу. Він також наполягав на тому, що соціальний статус чи положення особи не повинні впливати на її кримінальну відповідальність. Крім того, Кістяківський пропонував чіткий поділ між загальними та спеціальними ознаками складу злочину, підходом, що отримав широку підтримку серед дореволюційних криміналістів, але згодом був підданий критиці в радянські часи.

Отже, дослідження Кістяківського, які відображають глибокий аналіз складу злочину та принципів кримінального права, зберігає свою цінність і сьогодні, оскільки він наблизився до сучасного розуміння цієї категорії, заклавши основи для подальшого розвитку кримінально-правової науки.

Література:

1. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. Часть общая: Учебник. – 3-е издание. Киев: Издание книгопродавца-издателя Ф. А. Иогансона, 1891. 850 с.
2. Монографія О. В. Харитонова Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень. Харків: Право, 2010. 251 с.

Андрій Саміленко,

студент 1-го курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

Внесок О. Кістяківського у розроблення теоретичних питань карного права

Праці з карного (кримінального) права О. Ф. Кістяківського відзначаються системним підходом та високою науковою цінністю. Внесок вченого залишається актуальним для сучасної правничої науки, оскільки наукові засади, закладені в його роботах, сприяють розвитку теоретичних питань карного права.

О. Кістяківський, розпочавши свою наукову діяльність у 60-х роках XIX століття, присвятив своє коротке, але плідне життя дослідженню кримінального права через історичний метод. «Тільки історія, заявляв він, - може дати пояснення причин як сучасного стану кримінального права, так і стану його в попередні періоди» [1, с. 709]. Учений підкреслював важливість історичної наступності, заявляючи, що «...наука є історичний продукт, зростанню якого поступово сприяють цілі генерації» [2, с. 46]. У ті часи історичний підхід у кримінальному праві тільки починав розвиватися, і О. Кістяківський став одним із його активних прихильників.

Його дослідження, зокрема статті «Вплив Беккарія на російське кримінальне право» [3] та «Виклад засад кримінального права за Наказом Імператриці Катерини II» [4], підкреслюють важливість історії для розуміння карного права. Професор зазначав, що хоча «Наказ» не дав негайних результатів і подекуди спотворював просвітницькі ідеї, він мав значний вплив на суспільну свідомість. Учений вважав, що головною причиною його невдачі був недостатній рівень інтелектуального та морального розвитку російського суспільства, яке ще не було готове сприйняти ідеї Просвітництва. Водночас «Наказ» стимулював суспільні зміни у цьому напрямку.

Однією з найвідоміших праць вченого стала його магістерська дисертація «Дослідження про смертну кару» (1867). У цій роботі він не просто висловлював свою особисту думку, а глибоко досліджував проблему в історичному та порівняльному контексті. Він виступав проти смертної кари, але його позиція ґрунтувалася не на емоційних заявах про її несправедливість, а на аналізі зв'язку цього покарання з розвитком суспільства та людської свідомості. «Узявшись за

дослідження цього предмета, - писав О. Ф. Кістяківський, - я звернув більшу частину уваги і роботи на історичний бік смертної кари, на зв'язок цього покарання із суспільним і розумовим розвитком людини. У дослідженні я турбувався не про те, щоб заявити мою особисту думку, а щоб відшукати погляд народів на це покарання» [5, с. 6].

Вчений також у своїх дослідженнях спирався на ідеях правової теорії Р. Ієрринга. Він намагався знайти пояснення історичної еволюції карного права, наголошуючи, що цей розвиток відбувається органічно та поступово, без різких змін чи випадкових подій. Він стверджував, що кожна нова форма права виростає з попередньої, і хоча між початковою та кінцевою формами можуть бути значні відмінності, вони залишаються частиною одного загального процесу розвитку.

О. Кістяківський застосовував порівняльний метод у кримінально-правовій науці для того, щоб знайти «начала справедливості» у загальних правових нормах, які можна вивести з правових систем різних часів і народів. На основі таких досліджень він розробив концепцію «загального кримінального права». Хоча вчений не був першим, хто використовував цей метод, масштаб і глибина його ідей про зв'язок і навіть спорідненість між кримінальними законодавствами, а також їхній розвиток за спільними законами, були надзвичайно вражаючими на час написання його праць. Ідеї загального карного права, сформульовані на основі порівняльного аналізу правових систем різних народів, відображають використання нових методологічних підходів у правознавстві. Ці підходи зародилися ще в XVIII столітті, проте лише з 60-х років XIX століття почали активно розвиватися та набувати більшого значення. Значний внесок у цей процес зробив О. Кістяківський, чийі праці суттєво сприяли поширенню цих ідей.

Професор вважає, що розробка національного карного права неможлива доти, «поки ми залишимося копіїстами, а не знавцями й оцінювачами чужоземних теорій» [6, с. 173]. На його думку, порівняльний метод (метод компаративізму) є поєднанням матеріалів, які включають догматичний та історичний підходи, а також враховує кримінальні закони всіх народів і всіх часів. Вчений підкреслює, що цей метод повинен охоплювати як чинні карні закони в їх теоретичному і практичному застосуванні, так і їх історичний розвиток.

О. Кістяківський продемонстрував практичне застосування методу компаративізму у своїх працях, що стало значним внеском у розуміння його важливості для вивчення кримінально-правових явищ. Його ідеї сприяли широкому впровадженню порівняльного методу в кримінально-правових дослідженнях, який згодом отримав визнання як у радянській науці карного права, так і в сучасній кримінально-правовій доктрині.

Вчений у «Елементарному підручнику загального кримінального права» визначав злочин як суспільно небезпечне діяння, заборонене карним законом і за нього передбачена відповідальність. Він наполягав на тому, що злочин це не тільки правове, але й соціальне явище, яке вимагає комплексного підходу. Його бачення покарання як інструмента не лише карального, але й виховного та превентивного, відображає далекоглядність у формуванні кримінальної політики. О. Кістяківський пропонував систему, де акцент робиться на попередженні злочинності шляхом соціальних реформ і виховання, що стало основою для сучасних концепцій ресоціалізації та відновного правосуддя.

Професор, аналізуючи складові поняття злочину, стверджував, що злочин є передусім порушенням закону. Він суворо дотримувався принципу «*nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege*» (лише закон може визначати злочин і передбачати за нього покарання), наголошуючи на тому, що відхилення від цього правила перетворює кримінальну юстицію з механізму, що має захищати безпеку громадян, на інструмент, який загрожує цій безпеці. Це свідчить про його глибоке розуміння значення правової визначеності у сфері карного права.

О. Кістяківський стверджував, що будь-яке покарання, яке «ухудшає наказуемого», є безглуздим з точки зору суспільства. Він вважав, що покарання повинно бути виправним, інакше його можна вважати лише актом помсти або відплати. У своєму визначенні покарання як «ті заходи, які за вироком суду приймаються проти злочинця і які заподіюють йому страждання і віднімають у нього різні види благ і прав, йому належних» [7, с. 145], вчений намагався відійти від акцентування на тому, ким встановлюються ці примусові заходи, і відзначити соціальну роль покарання. Він підкреслював, що покарання має соціальну основу, і що його витoki слід шукати в первісних потребах та цілях людської природи, а не в філософських концепціях. Це свідчить про те, що покарання, за його словами, є природним явищем, що виникає з властивостей людини, а не просто результатом державного регулювання.

Вчений вважав, що кінцева мета покарання з моменту його виникнення і до сьогодні залишилася незмінною. Проте способи досягнення цієї мети, а також конкретні цілі і форми покарання суттєво змінюються залежно від епохи та соціально-економічних формацій у кримінальному праві. За його словами, основною метою покарання є самозбереження, яке проявляється у захисті суспільства від шкоди, забезпеченні безпеки, відшкодуванні збитків, завданих злочином, а також у задоволенні почуття справедливості. Ця справедливість, за його переконанням, є відображенням глибокої свідомості необхідності задоволення потреб самозбереження.

Отже, внесок О. Ф. Кістяківського в теорію карного права залишається надзвичайно цінним як для історії розвитку правничої науки, так і для її подальшого прогресу. Його дослідження стали підґрунтям для формування сучасної карної-правової думки, що відображає прагнення до правової системи, де захищаються не лише інтереси держави, але й права людини, правопорядок поєднується із гуманністю, а метою є створення безпечного і справедливого суспільства.

Література:

1. Антология мировой правовой мысли: В 5 т. Т. 4. Россия XI–XIX вв. Рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин; Отв. ред. Е. А. Скрипилев. М.: Мысль, 1999. 730 с.
2. Кистяковский А. Ф. Уголовное право Италии (Пессина и современное движение итальянского уголовного права и науки). *Судебный журнал* 1873. № 4. С. 39–48.
3. Кистяковский А. Ф. Влияние Беккариа на русское уголовное право. *Журнал Министерства Юстиции*. 1864. № 9. С. 459–470.
4. Кистяковский А. Ф. Изложение начал уголовного права по Наказу Императрицы Екатерины II. *Университетские известия* 1864. № 10. С. 1–21.
5. Кистяковский А. Ф. Исследование о смертной казни. Т.: Автограф, 2000. 272 с.
6. Кистяковский А. Ф. Обзор сочинения Н. С. Таганцева «Курс русского уголовного права. Часть общая. Книга 1-я. Учение о преступлении». *Журнал гражданского и уголовного права*. 1880. Книга 1. 324 с.
7. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. Часть общая: Учебник. 3-е издание. К.: Тип. Иогансона, 1891. 887 с.

Олександра Шпитальна,

студентка I-го курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

Внесок О. Кістяківського у дослідження українського звичаєвого права

Українське звичаєве право, як система норм, яке формувалося протягом багатьох століть, стало важливим об'єктом дослідження для багатьох науковців, зокрема й українських правознавців. Перші дослідження звичаєвого права в Україні почалися перед реформою 1861 року, оскільки селяни дотримувалися традиційних норм, ігноруючи державні закони. Як свідчить дослідниця К. Лісова, це «змусило уряд вивчати селянські звичаї, а в науці сформувалася професійна школа з їх систематизації» [1, с. 18].

Одним із найвизначніших дослідників цього феномена був Олександр Кістяківський (1833–1885). «Його праці мають велике значення не тільки для розуміння історії права, але й для вивчення особливостей розвитку української правової культури», – цілком резонно стверджує дослідниця З. Афанасьєва [2].

Звичаєве право в Україні відігравало важливу роль у регулюванні правових відносин до появи писаного права. Воно базувалося на традиційних нормах і практиках, які передавалися з покоління в покоління. Основою звичаєвого права були моральні засади, соціальна справедливість та вирішення конфліктів за допомогою громадських інституцій. У період, коли українські землі перебували під різними державними впливами, звичаєве право залишалося важливим джерелом правового регулювання на місцевому рівні.

О. Кістяківський залишив по собі значний творчий спадок: понад 70 наукових статей в журналах «Киевская старина» й «Киевские университетские известия», першим опублікував збірник «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1879), «Дослідження про смертну кару» (1867), «Елементарний підручник загального кримінального права» (1875) тощо.

У 1874 р. він опублікував «Програму для збирання юридичних звичаїв і народних уявлень з кримінального права», яка стала основою для збору матеріалів про звичаєве право. Вчений надсилав її респондентам і, збираючи інформацію, переконався у необхідності вдосконалення свого підходу та зрозумів, що «навчаючи вчимося» [3, с. 2]. Це спонукало його до створення нової програми, яку він опублікував у 1878 р. в Києві.

Вона складалася з двох частин – питальника та наукової розвідки. У вступній статті до програми він розглянув історію вивчення звичаєвого права та обґрунтував важливість дослідження правосвідомості народу. Вчений наголошував на складності вивчення кримінального звичаєвого права, оскільки українські селяни ХІХ ст. здебільшого покладалися на норми кримінального законодавства. Проте, О. Кістяківський вважав, що багатий матеріал можна знайти в рішеннях повітових судів і фольклорі.

Дослідник також зібрав у своїй програмі спостереження про українські звичаї, такі як вірування щодо розривання могил або випадки стародавніх шлюбних ритуалів. «Однак найбільшу цінність праці становить її методологія збору польових матеріалів, де автор підкреслює значення судових рішень та фольклору (пісні, легенди, казки) як важливих джерел звичаєвого права», – зазначила знана в Україні М. Гримич [4, с. 29].

У розділі програми під назвою «Убивство і тілесні ушкодження» О. Кістяківський уникає абстрактних питань, зосереджуючись на реаліях народного життя. Він досліджував види вбивств, які вважалися тяжкими та які могли бути пробачені потерпілими; як народ ставився до покути за вбивство; чи існували нецерковні обряди очищення; випадки примирення з родиною жертви.

Він завжди ставить питання таким чином, що в них вже міститься підказка для відповіді, дозволяючи зібрати необхідний матеріал про народне сприйняття провини та справедливості. Наприклад, питання про те, які образи є прийнятними чи неприпустимими, або про те, як народ карає розпусту, ігноруючи при цьому офіційне право. О. Кістяківський також виділяє правопорушення у сфері позашлюбних стосунків, чаклунства, оскільки народ надає їм великого значення.

У своїх працях вчений здійснював порівняльний аналіз українського звичаєвого права зі звичаєвим правом окремих європейських країн. Він порівнював українське звичаєве право з правом німецьких громад, підкреслюючи їхню спільність у підходах до вирішення конфліктів і покарань.

Проведений порівняльний аналіз дав змогу О. Кістяківському зробити висновок, що «звичаєве право є універсальним соціальним феноменом, який виникає на основі природнього розвитку суспільних відносин, і що його роль не зникає навіть у сучасних правових системах» [4, с. 29].

Дослідник вирізнявся гострим аналітичним розумом і глибокою інтуїцією. За словами М. Гримич, він завжди відстоював власний погляд, навіть якщо він суперечив загальноприйнятим уявленням, хоча вважався «кабінетним вченим» [4, с. 30].

Отже, О. Кістяківський виокремлював такі особливості звичаєвого права:

1. Воно має народний характер. Звичаєве право виникає і функціонує на основі традицій та моральних уявлень народу. На думку О. Кістяківського, звичаєві норми

відображають реальні потреби і цінності людей, тому вони легко сприймаються і застосовуються в повсякденному житті громади.

2. Справедливість та колективна відповідальність. Злочини та конфлікти вирішувалися за принципом «справедливого відшкодування» або покарання, що відповідало ступеню порушення. Цей підхід забезпечував гармонію в громаді і зменшував ворожнечу.

3. Гнучкість і пристосованість до конкретних умов. Дослідник підкреслював, що звичаєве право не є статичним. Воно змінювалося і пристосовувалося до нових умов життя громади. Це дозволяло звичаєвим нормам залишатися актуальними і відповідати реаліям кожного конкретного періоду.

4. Ефективність у регулюванні повсякденних стосунків. Звичаєве право охоплювало не лише кримінальні аспекти, але й регулювало широке коло питань, включаючи майнові спори, сімейні відносини, звичаї спадкування тощо.

5. Моральна основа. О. Кістяківський вважав, що звичаєве право було тісно пов'язане з моральними нормами.

Отже, внесок О. Кістяківського у дослідження українського звичаєвого права є надзвичайно вагомим. Його праці не тільки дали глибокий аналіз звичаєвого права, але й заклали основу для подальших досліджень у цій галузі. Вчений підкреслював важливість збереження звичаєвого права як частини національної правової культури, вважаючи, що воно сприяє формуванню правосвідомості та стабільності в суспільстві.

Література:

1. Лісова К. С. Звичаєве право: курс лекцій. Київ: ДП Видавничий дім «Персонал», 2012. 94 с.
2. Афанасьєва З. Б. О. Ф. Кістяківський – засновник Київського юридичного товариства. <http://www.nbuv.gov.ua/n''ode/3978>.
3. Кистяковский А. Ф. Программа для собирания и изучения юридических обычаев и народных воззрений по уголовному праву. С предисловием о методе собирания материалов по обычному праву. Киев: В университетской типографии, 1878. 51 с.
4. Гримич М. Звичаєве право у дослідженнях Олександра Кістяківського. *Етнічна історія народів Європи: історико-етнологічні дослідження і національна ідея*. 2001. Випуск 9. С. 28-33.

Аріна Алпєєва,

студентка I-го курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: *доктор юридичних наук, професор Марія Мірошніченко*

Литовські статuti та їх застосування в Україні

Серед досліджень, які здійснюються на сучасному етапі розвитку вітчизняної історико-правової науки, важливе місце займає вивчення і узагальнення досвіду систематизації законодавства на українських землях. При цьому увага науковців зосереджується на проблемі систематизації права практично всіх хронологічних періодів історії українського правотворення. Але, попри широкоаспектність сучасного висвітлення історії українського права, в ній ще залишається низка малодосліджених питань. Зокрема, певний інтерес становить вивчення причин укладання джерел і структури Литовських статутів, а також їх застосування на українських землях.

Найбільшим здобутком у процесі систематизації права у Великому князівстві Литовському стало укладання в XVI ст. трьох Литовських статутів. Систематизація литовсько-руського права відбулася за принципами пріоритету писаних законів (хоч у самих Литовських статутах містяться посилання на давні звичаї), єдності права, суверенності держави (хоч у 1569 р. цей суверенітет було втрачено) та рівності усіх перед законом (хоч реально Литовські статuti визнали неоднакову правоздатність різних суспільних груп) [1, с. 110].

Важливість Литовського статуту у трьох редакціях (1529, 1566, 1588 рр.) обумовлена тим, що він був першим у тогочасній Європі систематизованим зводом конгломерату правових норм, якими закріплювалися основи суспільного й державного ладу, правове становище різних соціальних груп населення, порядок утворення, склад і повноваження деяких органів державного управління та суду [1, с. 110].

Багато істориків, вчених досліджували питання, що мають відношення до Литовських статутів, їхній розвиток, вплив на Україну... Так, цілком підтримую, слова відомого польського вченого В. Мазейовецького, стосовно того, що: «Литовський статут є значною пам'яткою законодавства своєї епохи і таким, якого не мала сучасна йому Європа» [2, с. 60]. Саме причиною такого визнання в

науковому середовищі Литовського статуту був його зміст, що відображав правову культуру, історичні умови та специфіку суспільних відносин у Великому князівстві Литовському. Правова система Великого князівства Литовського формувалася під впливом західної традиції права, яка, передусім, виражалася у багатій правовій спадщині України-Руси.

Проект першої редакції Литовського статуту (1529 р.) розробляли видатні представники тогочасної юридичної науки. Серед них були доктори права В. Чирка і Є. Таліат [3, с. 71]. Головну редакційну правку здійснив воєвода віленський і канцлер Великого князівства Литовського Альбрехт Гаштольд, який очолював комісію, створену для систематизації чинного в Князівстві права.

В Статуті, на рівні концепту систематизації нормативного матеріалу був закріплений принцип – право єдине для всіх, що було новелою у правотворчості тогочасної Європи. Він містив норми цивільного, земельного, державного, кримінального та інших галузей права.

Статут не був надрукованим. Для практичного використання переписувався і розповсюджувався в рукописній формі. З поширенням практики застосування писаних нормативно-правових актів, рукописні списки статуту доповнювалися новими статтями.

Дискусійним в історико-правовій науці є питання про мову тексту Статуту. Так, К. Яблонські і С. Лазитка вважають, що нею була давньо-білоруська, А. П. Ткач – давньоруська, А. Пашук – суміш білоруської, української та російської, а В. Дядиченко – українська мова. Серед лінгвістів домінує думка, що всі Литовські статuti були написані руською мовою, під якою необхідно розуміти загальну для українців і білорусів літературну мову, яка сформувалась під час входження українських і білоруських земель до складу Великого князівства Литовського [4, с. 8].

Важливість другого Литовського Статуту (1566 р.) полягає в тому, що змістовно в ньому відображено принцип державно-правового захисту інтересів юридично закріпленого стану - магнатів і шляхти. Норми державного права, визначали територію Великого князівства Литовського, порядок утворення та діяльності державних органів, права та привілеї феодалів. На його підставі зростала роль сейму, обмежувалась влада великого князя [1, с. 112].

Важливість третього Литовського статуту (1588 р.) полягає в тому, що ним проголошувалося верховенство закону та обов'язок держави піклуватися про свій народ. Ретельна праця висококваліфікованих юристів-нормопроектантів

зумовила велику повагу до Третього Литовського статуту та визнання його одним із кращих законодавчих актів тогочасної Європи.

Статут 1588 р. був першим Литовських статутом, який було надруковано. Мова оригіналу цього нормативного акту – давньоруська. Хоча на українських, білоруських і литовських землях, як правило, користувалися польськомовними виданнями Третього Литовського статуту, а видання давньоруською мовою було рідкісним, це не дає підстав стверджувати, що мовою оригіналу цього документа була польська, адже усі польські видання, крім видання 1786 р., містили вказівку на можливість звернення до руського видання при необхідності [5, с. 38].

Третій Литовський статут було перевидано польською мовою і саме він залишався найавторитетнішим джерелом чинного права Гетьманщини після її приєднання до Московської держави у 1654 р [6, с. 34]. Його значення як джерела чинного права Гетьманщини, не викликала сумніву у дослідників його історії. Дискутувалося лише питання щодо його редакції та місця серед інших чинних джерел.

Дискусійним є питання юридичної природи Литовських статутів. На думку істориків права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Петра Захарченка і Марії Мірошниченко: «Найголовніше вираження юридичної природи статутів полягає в тому, що вони виконували функціональну роль суддебників. Тому кодифікації підлягали не норми чи нормативно-правові акти, а правові санкції з метою забезпечення правових підстав для винесення судом справедливих рішень і вироків» [7, с. 362].

Литовські статути були важливим джерелом права на українських землях, вони забезпечували спадкоємність і наступність багатьох норм та інститутів українського права, сформованих у Києворуській та Галицько-Волинській державах, як провідних політичних центрів великої середньовічної імперії України-Руси. Вони є цінним джерелом знань про етапи формування права на українських землях і зокрема про вплив європейської правової культури на місцеву правотворчість. Вивчення статутів сприяє розумінню процесів систематизації, а також допомагає простежити еволюцію правових інститутів і принципів, що лягли в основу сучасних правових систем. Важливість Литовських статутів полягає не лише в історичному аспекті, але й у можливості застосування їхніх принципів у сучасних правових дослідженнях і порівняльному правознавстві, що робить їх цінним навчальним матеріалом для студентів-правників.

Література:

1. Терлюк І. Історія держави і права України (Доновітній час). К.: Атіка, 2006.
2. Мандюк Т. С. Руська Правда як джерело укладання Статутів Великого князівства Литовського. Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 49. С. 59-63.
3. Бардах Ю. Литовские статуты – памятники права герцога Возрождения-Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. – М., 1976.
4. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х т. – Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року. За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002.
5. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х т. – Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року. За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004.
6. Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини: Навч. посібник. Львів: Світ, 2000.
7. Захарченко Петро, Мірошніченко Марія. Історія українського права і держави: від витоків до кінця XVIII століття: монографія. К.: ВПЦ «Київський університет», 2024. 639 с.

Ігор Банний,

аспірант Київського університету права НАН України

Науковий керівник: доктор наук з державного управління,

професор Ольга Червякова

Конституційно-правові засади припинення діяльності і заборони політичних партій в Україні

Здійснення громадянами закріпленого в таких міжнародно-правових документах, як Загальна декларація прав людини (ст. 20) [1], Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 11) [2], ратифікована Верховною Радою України 17 липня 1997 року [3], та гарантованого Конституцією України (ст. 36) права на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [4] породжує суспільні відносини, значна частина яких потребує заснованого на конституційних засадах утворення і діяльності політичних партій та громадських організацій законодавчого регулювання.

Враховання конституційно заборонених цілей діяльності об'єднань громадян з ліквідації незалежності України, зміни конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підриву її безпеки, незаконного захоплення державної влади, пропаганди війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються (частина перша статті 37); політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань (частина друга статті 37) [4] як окремих підстав заборони політичних партій та громадських організацій, задля передбачення в Законі України «Про політичні партії в Україні» випадків припинення діяльності політичних партій, зокрема в разі заборони діяльності тієї чи іншої політичної партії в порядку, встановленому цим та іншими законами України цілком і повністю підпорядковується відповідним конституційно захищеним цінностям.

Конституційні засади утворення і діяльності політичних партій та громадських організацій слугують фундаментом встановлення відповідальності за порушення політичною партією законодавства про заборону «пропаганди комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних

режимів та їх символіки» [5]. В рішенні Конституційного Суду України наголошується, що політична партія, в установчих, програмних та інших офіційних документах якої міститься заперечення засад конституційного ладу України, права Українського народу на власну незалежну державу, заклики до ліквідації української незалежної держави, порушення її територіальної цілісності або ж до іншої мети, що не відповідає демократичній сутності змісту Конституції України, не може бути легітимною, а для її легалізації в Україні немає юридичного підґрунтя [6].

З огляду на події, пов'язані із війною росії проти України, в нашій державі знаходить застосування практика використання заборон і обмежень усіх проросійських партій не інакше, як задля дотримання загальнодемократичних принципів, відстоювання принципів свободи і людської гідності.

Водночас кожен випадок заборони політичної партії чи громадського об'єднання належить співвідносити не тільки із заснованими на застосуванні демократичних стандартів правовими підставами їхньої заборони, але й розширеним контекстом, який вбачається в історичних передумовах, політичних традиціях, національній правовій доктрині.

Отже, конституційні засади утворення і діяльності політичних партій та громадських організацій слугують підґрунтям подальшого розвитку і функціонування демократії в українському суспільстві і державі, на якому громадяни України реалізують та захищають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, а також встановлення підстав припинення діяльності та заборони політичних партій, зокрема в умовах воєнного стану.

Література:

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. №93. Ст. 3103 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року зі змінами та доповненнями, внесеними згідно з протоколами № 11 і № 14 до Конвенції. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 року № 475797-ВР (в редакції від 13 березня 2006 року). *Офіційний вісник України*. 1997. № 29. С. 11. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр>

4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 245к/96-ВР із змінами, внесеними згідно Закону України № 1401-VIII від 2 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532
URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
5. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 9 квітня 2015 року № 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>.
6. Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 16 липня 2019 року №3–р/2019.
URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/9_p_2019.pdf

Єва Гнатишена,

студентка 1-го курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

Внесок Олександра Федоровича Кістяківського в удосконалення принципів кримінального права

У сучасних умовах активного процесу розбудови правової української держави має місце значне зростання ролі правової науки, у тому числі кримінально-правової. Вирішення актуальних проблем, пов'язаних із реформуванням і вдосконаленням сучасного кримінального права, у великій мірі залежить від дослідження та засвоєння історичного досвіду вітчизняної кримінально-правової науки, оскільки вивчення її історії дозволяє встановити зв'язок науки кримінального права з практикою законодавчої діяльності, а також значення законодавства для розвитку науки кримінального права.

З урахуванням викладеного особливої актуальності в сьогоденні умовах набуває дослідження наукової спадщини О. Кістяківського, відомого українського вченого-криміналіста XIX ст., який відвів вивченню проблем кримінального права особливе місце у своїх наукових дослідженнях, а найбільший внесок він зробив у принципи кримінального права.

Принципи кримінального права відіграють ключову роль у формуванні, реалізації та забезпеченні дотримання кримінального законодавства. Вони є фундаментальними положеннями, які забезпечують стабільність і справедливість правової системи. Принципи кримінального права визначаються як найбільш вагомими, головні засади, що закріплені в законодавстві або безпосередньо витікають із нього, мають пряму дію та безпосередню регулятивну функцію [1, с. 120].

На мою думку, принципи кримінального права є не просто теоретичними положеннями, а життєвоважливими елементами, що формують міцний фундамент правової системи. Вони забезпечують необхідний баланс між інтересами суспільства та правами особистості, допомагають дотримуватись справедливості та гуманності у процесі покарання. Розуміння і дотриман-

ня цих принципів сприяє підвищенню довіри до правосуддя, а також створює основи для ефективного запобігання злочинності та її подальшого зменшення.

В процесі своєї творчої діяльності О. Кістяківський сформулював декілька принципів, які відображають його бачення ідеальної системи кримінального правосуддя. Його ідеї мали значний вплив на розвиток правової думки та реформування судової системи Російської імперії в XIX столітті. Він також значною мірою сприяв запровадженню компаративістського методу у вітчизняну кримінально-правову науку, використовуючи його для визначення основ справедливості в загальних правових нормах, виходячи з досвіду різних часів та народів, що допомогло йому сформулювати концепцію «загального кримінального права» [3, с. 65].

По-перше, стрижнем вчення О. Кістяківського про покарання були ідеї його гуманізації, які значно вплинули на подальший розвиток вітчизняного кримінального права [4, с.48]. Професор критикував абсолютні теорії покарання, які базувалися на релігійних віруваннях, категоричному імперативі Канта чи філософії Гегеля. Однією з його відомих робіт є книга «Про смертну кару» (1876), де О. Кістяківський аргументовано виступав проти смертної кари. Ось одна з його відомих думок на цю тему: «Смертна кара - це не засіб покарання, а засіб залякування... Вона не змінює людину, не відроджує її суспільству, а позбавляє суспільство будь-якої надії з його виправлення» [5, с.181]. На думку вченого, теорії покарання були ближчими до реальної основи покарання, вони все ж таки базуються на користі та необхідності для суспільства. Щодо теорії, які відкидають покарання, то О. Кістяківський вказував, що більшість таких теорій не відкидають покарання взагалі, а лише критикують його жорстокість та неефективність [6, с. 15].

Вчений послідовно виступав проти покарань, що завдають фізичних мук, включаючи смертну кару та тілесні покарання, підкреслюючи, що покарання повинно бути очищене від фізичних тортур і зосереджене на духовних стражданнях та обмеженнях. Вони мають бути індивідуальним і застосовуватися лише до винного, без поширення на його родину чи близьких. Щодо відміни смертної кари, то науковець сформулював наступні аргументи: «смертна кара не залякує потенційних злочинців; має розбещений вплив на населення: неможливо її скасувати чи компенсувати у випадку судової помилки; позбавляє злочинця можливості виправитися». О. Кістяківський вважає, що, як і смертна кара, тілесні покарання виникли з бажання помсти та залякування, вони не тільки не стримують злочинців, але й посилюють їхні кримінальні нахили. Тілесні покарання мають безліч негативних наслідків і не сприяють виправленню людини. Вони не лише загартовують злочинну волю, викликаю-

чи озлобленість та прагнення помсти, але й викликають співчуття в тих, хто спостерігає за покаранням, оскільки глядачі часто відчувають жалість до покараного та відразу до самої процедури покарання [6, с. 178].

По-друге, одним з центральних принципів О. Кістяківського було залучення громадян до здійснення правосуддя. Він був одним із перших юристів, хто активно виступав за введення суду присяжних у кримінальних справах. Він бачив у цьому важливий інструмент для забезпечення справедливості, адже присяжні представляли голос громадянського суспільства. Суд присяжних уперше був впроваджений у Російській імперії під час судової реформи 1864 року, і його впровадження підтримували погляди та аргументи вченого. Підкреслював необхідність врахування як юридичної, так і соціальної сутності злочину, оскільки формальне визначення без соціального змісту є недостатнім. Вчений вважав, що законодавець регулюється існуючими в народі суспільними відносинами, і жоден закон, який суперечить цим відносинам, не може залишатися чинним [7, с. 49].

По-третє, О. Кістяківський підкреслює, що всі громадяни повинні нести однакову кримінальну відповідальність незалежно від звання чи стану. Особливе місце він відводив класифікації злочинів «по внутрішній важливості», в якій проглядається прообраз класифікації злочинів. Слід зазначити, що спочатку він вважав це питання другорядним, але пізніше визнав його важливим для систематизації матеріалу та розуміння сутності злочинів. На його думку, що класифікація повинна базуватися на внутрішній сутності злочину, а не лише на величині покарання. Тяжкість злочину було поставлено у залежність від сукупності ознак: важливості порушеного права, ставлення волі порушника до порушення, способу та ступеню порушення, заподіяній шкоді [7, с. 57].

Отже, принципи кримінального права не лише забезпечують стабільність і передбачуваність у правовому регулюванні, але й служать основою для захисту прав і свобод особистості. Відповідно до класичних принципів, як-от законність, рівність перед законом, невідворотність відповідальності, справедливості і гуманізм, кожен громадянин незалежно від соціального статусу чи походження має однакові права та обов'язки перед кримінальним законом. Ці принципи гарантують, що кримінальне правосуддя спрямоване не лише на покарання, але й на захист суспільства, виправлення та гуманність. Важливий внесок у розвиток кримінально-правової думки вніс український вчений О. Кістяківський, який обґрунтував необхідність гуманізації покарань. Він рішуче виступав проти жорстоких методів, включаючи смертну кару і тілесні покарання, обґрунтовуючи їхню неефективність і антигуманність. Доводиться, що в

дослідженні основних інститутів вчення про злочин О. Ф. Кістяківський стояв на рівні передової науки свого часу, а висловлені ним пропозиції сприяли збагаченню теорії кримінального права і вдосконаленню законодавства; підкреслюється фундаментальне значення у межах ідей ученого щодо гуманізації покарання. Його ідеї, спрямовані на захист людської гідності та забезпечення соціальної рівності перед законом, залишаються актуальними в сучасному кримінальному праві. Зокрема, вони продовжують впливати на формування правової культури, орієнтованої на повагу до прав людини і верховенство права в суспільстві.

Література:

1. Бабікова О. С. Принципи кримінального права: поняття, система та значення: монографія. Київ: Право, 2020. С. 544.
2. Кистяковский О. Ф. О значении судебной реформы в деле улучшения уголовного правосудия: Святого Володимира. Київ, 1869. С. 126.
3. Кралуок П. М. Кістяківський: апологет правової держави. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право», 2020. № 1(21). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20kpmard.pdf>.
4. Кистяковский О. Ф. О смертной казни: університет Святого Володимира. Київ, 1876. С. 276.
5. Музика І. В. Професор Олександр Федорович Кістяківський: віхи життя і творчості. *Часопис Київського університету права*. 2019. -№ 1. С. 18.
6. Харитоновна О. В. Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень: монографія. Харків: Право, 2010. 252 с.
7. Івановський П. О. Внесок О. Ф. Кістяківського у становлення та розвиток українського правознавства. *Молодий вчений*. 2017. № 9. С. 76.

Тетяна Доброскок,

студентка 1-го курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

Дослідження М. Ф. Владимирським-Будановим та Ф. І. Леонтовичем звичаєвого права

Протягом усього часу існування української держави, чи то за часів Русі, чи під час перебування у складі Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, чи як самостійна Українська гетьманська держава, чи у складі Російської імперії, суспільні відносини в тій чи іншій мірі регулювалися нормами звичаєвого права. Але перші науково-правові дослідження звичаїв українського народу почалися лише у ХІХ столітті завдяки відомим історикам, дослідникам права М. Владимирському-Буданову та Ф. Леонтовичу.

Особливість досліджень М. Владимирським-Будановим та Ф. Леонтовичем звичаїв, які було закріплено в Руській Правді та покладено в основу статутів Великого князівства Литовського, у складі якого знаходилась Україна, полягала у застосуванні порівняльно-історичного методу на підставі широкого кола документальних джерел [4, с. 23]. Зокрема, це були дослідження в сфері правового статусу ВКЛ, сеймів, великокняжої ради, земських і місцевих урядів судової системи [5, с. 60]. Вивчаючи звичаєве право історики звертались і до магдебурзького (німецького) права, оскільки воно також діяло на руських землях, проте було дещо українізоване.

Досліджуючи звичаєве право, М. Владимирський-Буданов заперечував, що спочатку особа вчиняє будь-яку дію, а інші пасивно її наслідують, і, таким чином, формується звичай, а з нього загальне переконання, що слід вчиняти саме так, а не інакше. Натомість вчений стверджував, що даний хід думок закладає в основу права свавілля, тобто заперечення права. Спростовував вчений цю думку таким чином: звичаї різних народів, розділені простором і часом, є подібними, а іноді тотожними [3, с. 114].

Першоджерелом права М. Владимирський-Буданов вважав фізичну та моральну природу людини, та поділяв його на два ступені: на першому ступені

існують почуття, тобто інстинкти. На другому ступені право запозичується свідомістю [3, с. 114-115].

Дослідник вважав, що звичаєве право проявляється в юридичних діях(фактах). Найважливішою формою вираження звичаєвого права є акти юридичних угод та судових актів. Вчений зазначав п'ять особливостей руського права:

1. Має подвійне зобов'язання, зовнішнє і внутрішнє;
2. Для надання праву внутрішнього зобов'язання, йому надається релігійне значення, тобто походження зобов'язальних норм приписували божеству;
3. Звичаєве право у кожного окремого племені було своє і кожне плем'я намагалось його зберегти;
4. Оскільки звичаєве право зберігається традицією, воно є консервативним, а тому його зміна могла призвести до руйнації самого права;
5. Право було різноманітним, оскільки не було закріплено письмово [3, с. 117].

За теорією Ф. Леонтовича звичаєве право виникає внаслідок послідовних однорідних дій, які час від часу повторюються в однакових випадках. Поступово такі дії входять у звичку, якою люди користуються у побуті, а згодом вкорінюються в звичаях і правах народу.

Науковець називає такі ознаки правових звичаїв:

1. Звичай не має автора, не можна сказати, хто саме його встановив;
2. Не можливо точно сказати, коли виник звичай;
3. Звичаєве право є індивідуальним, оскільки це залежить від різних місцевостей та звичаїв, які з'явилися з індивідуальних потреб народу;
4. Партикуляризм звичаєвого права проявляється в тому, що воно є представником усього індивідуального життя населення.

В свою чергу закон, на думку історика, є спільним національним та державним творенням, це спільний інтерес народу, який вкорінився в ньому [7, с. 147-148].

Звичай відрізняється від закону тим, що він не є усвідомленим актом, який залежить від волі держави, а з'являється та діє інстинктивно на думку історика [7, с. 149].

Як і М. Владимирський-Буданов, Ф. Леонтович вважав природу людини першоджерелом права. Професор погоджується з думкою М. Владимирським-

Будановим і зазначає, що звичаєве право є інстинктивним почуттям правди в різних випадках [2, с. 24-25]. Як в житті окремої особи присутні в більшій або меншій мірі елементи інстинктів, так і інстинктивні джерела присутні в житті цілого народу, оскільки кореняться в самій природі людини – її потребі. Вже на вищих культурних рівнях проявляється свободо-розумна людська природа [7, с. 149].

Вчення М. Владимирського-Буданова та Ф. Леонтовича знайшли своє продовження в працях їхніх учнів і послідовників - Г. Демченка, М. Максимейка, М. Ясинського, О. Малиновського, які змогли розвинути та поширити правові дослідження. Спадщина, що залишили по собі дослідники Київської історико-юридичної школи, є великим і неоцінним вкладом у дослідженні звичаєвого права та виокремленні західноруського права в особну галузь правової історії, адже досі видатні професори історії і права спираються на їхні вчення.

Література:

1. Бондарук Т. І. Західноруське право: дослідження і дослідники (Київська історико-юридична школа). К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. 160 с.
2. Бондарук Т. І. Основоположники київської історико-юридичної школи М. Ф. Владимирський-Буданов і Ф. І. Леонтович. К.: 1995. 25 с.
3. Владимирський-Буданов М. Ф. Огляд історії руського права. 1915. URL: <https://arheve.org/read/vladimirskiy-budanov-mf/obzor-istorii-russkogo-prava/715472>
4. Деркачова Н. О. Право в поглядах М. Ф. Владимирського-Буданова. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2018. №33. С 22-25.
5. Карпічков В. О. Значення київської історико-юридичної школи та внесок її представників у розвиток вітчизняної правової науки. *Літературознавчі студії*. 2019. № 56. С 58-61.
6. Леонтович Ф. І. Нариси історії литовсько-руського права. Утворення території литовсько-руської держави. СПб.: Типографія В. С. Балашева, 1894. 393 с.
7. Леонтович Ф. І. Нотатки про розробку звичаєвого права. *Журнал міністерства народного просвітництва*. 1878 р. частина СХСVIII. С 113-179.
8. Шемета Ю. М. Науково-освітня діяльність М. Ф. Владимирського-Буданова. К.: 2004. 244с.

Олег Зубко,

студент 1-го курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Віктор Самохвалов

Вивчення українськими істориками права історії магдебурзького права і його запровадження в Києві

Актуальність вивчення Магдебурзького права зумовлена великим та важливим значенням цього юридичного феномену, особливо на території Києва. Київ отримав Магдебурзьке право у 1494 році від Великого Литовського князя Олександра Казимировича Ягеллончика, яке стало базою для формування міського самоврядування, надання певних прав містам, а також визначення їхнього правового статусу [1, с. 21]. Дослідження цього історичного документа дозволяє ширше зрозуміти вплив норм і стандартів Європи та є доказом того, що Україна є справжньою європейською країною [3, с. 12].

Метою цього дослідження є розкриття думки відомих істориків України, змісту Магдебурзького права, історію запровадження на території України та виявлення суті цього права і його впливу на розвиток державності й соціуму. В цій роботі було проаналізовано думки таких відомих істориків, як: Михайло Грушевський, Федір Кістяківський, Петро Музиченко та Бартоломій Гроїцький.

Магдебурзьке право вперше отримав Магдебург у XIII столітті. Воно швидко поширилося на інші міста Старого Світу, надаючи автономію в устрої, народ отримував можливість обирати своїх представників влади, утворювати свої власні суди, а також розвивати фінансову та економічну політику [1, с. 35], незважаючи на феодалів. У 1494 році Магдебурзьке право отримав Київ, місто тоді було під владою Великого князівства Литовського, яку очолював Олександр Казимирович Ягеллончик

Це сприяло покращенню економічного стану, оскільки міщани могли законно займатися торгівлею, відкривати цехи та встановлювати порядки для життя у місті. Таким чином отримання Магдебурзького права стало одним із ключових етапів розвитку України, як держави на території європейського континенту [1, с. 12; 2, с. 35; 3, с. 78].

Основною ціллю права було закріплення міського устрою, що дозволяло жителям обирати власних в'їтів, лавників, створювати свої міські суди та

вирішувати спори самостійно. Це право містило норми демократичного устрою міста, надавало права людини, економічну свободу, що давала можливість розвитку міського виробництва та господарства.

Система Магдебурзького права мала свою власну ієрархію: міського голову (зараз це мер) називали вйтом, членів суду називали бурмістрами та лавниками. Їх наявність дозволяло керувати відносинами між представниками влади та міщанами, вирішувала багато соціальних, правових та економічних питань. Війти обиралися жителями громади міста, це укріплювало демократичні принципи та управління містом саме жителями міста. [1, С. 33]

Джерелами Магдебурзького права були збірники «Speculum Saxonum» («Саксонське зеркало») і «Вайхбільд». Однак у містах української землі діяли закони, адаптовані до місцевих умов, а не класичне Магдебурзьке право, норми якого були перероблені. В Україні використовувалося земське (міське) право «Саксонського зеркала» латиномовним польським перекладом від Миколи Яскера («дзеркало Саксонії») 1536), Ян Кірштейн (артикул Магдебурзького права, 1557), Бартоломей Гройцький «Porzdek sudowy spraw miejskich prawa majdeburskiego» («Порядок цивільних прав Магдебурга», 1559), Павло Щербича «Saxon seu prawa polski majdebursky nazywajęce Speculum Saxonum», Версія українців зазвичай відрізнялася за змістом враховуючи місцеву культуру [2, с. 57; 3, с. 42].

Наші вітчизняні історики дуже активно займалися дослідженням Магдебурзького права, та наданням розуміння про розвиток правових і соціальних інститутів. [2, с. 12]

Михайло Грушевський уперше в українській історіографії детально дослідив основні проблеми, пов'язані з висвітленням устрою міст, наданням Києву Магдебурзького права і його унікальності на території України. Михайло Сергійович звернув увагу на те, що Магдебурзьке право з'явилося ще з кінця 13 століття на Лемківщині в місті Новий-Санч у 1299 році. Михайло Сергійович Грушевський детально проаналізував вплив та значення Магдебурзького права на життєдіяльність міст, оцінивши його скоріше негативно, ніж позитивно. Ця думка ґрунтується на твердженні, що Магдебурзьке право, прийшло в Україну у досить відкритому, сформованому вигляді, розривало органічний зв'язок міста з волостю і пособлювало денационалізації міського населення [3, с. 78].

Відомий дослідник права Кістяківський вважав, що Магдебурзьке право терпіло зміни від місцевих звичаїв та поглядів, що часто діяли поряд з ним і заміняли його [4, с. 54].

Важливу роль в популяризації Магдебурзького права відіграв видатний польський діяч Бартоломій Гройцький. Він був першим хто розпочав писати

дослідження польською мовою, подаючи текст лаконічними і зрозумілими словами [5, с. 22]. Метою було допомогти малоосвіченим суддям провінційних міст і сіл здійснювати судочинство на вищому професійному рівні з дотриманням норм магдебурзького права та захистити права широких верств населення. Усе це було викладено у його праці «Artykuly prawa Magdeburskiego», де в основному був переклад на польську мову Ландрехту і Вейхбільду. Переклад не завжди був дослівний, але добре передавав зміст оригіналу.

Вчений П. Музиченко вважав, що на перших етапах свого існування Магдебурзьке право відіграло дещо прогресивну роль в економічному розвитку України. Звичайно, отримання певних правових форм лібералізму та демократії є болісним і суперечливим процесом, оскільки вони мають різне походження. Однак держава Україна в цей період (XV-XVIII ст.) не переживала складного процесу часткової втрати суверенітету, тому реакція на нього була складною.

На основі досліджень Магдебурзького права можна зробити висновок, що це явище в юриспруденції справило значний вплив на розвиток соціально-економічних і правових інститутів в Україні, зокрема в місті Києві [6, с. 102]. Однак дослідження цього питання ще не завершено, і є аспекти, які потребують подальшого детального вивчення. Наприклад, визначити ступінь розробленості проблеми, проаналізувати адаптацію Магдебурзького права до місцевих умов, оцінити вплив на формування свідомості юристів в Вітчизняному суспільстві, визначити ступінь розвиненості державного права. Ще з малодосліджених питань можна виділити процес адаптації до місцевих умов, потреба дослідити як саме Магдебурзьке право адаптовувалося на українських землях, з урахуванням традицій та звичаїв нашого народу. Жіночі права у містах із Магдебурзьким правом, їх обов'язки в державі. Економічний вплив Магдебурзького права на розвиток держави.

Подальші дослідження не тільки сприяють більш широкому розумінню цього явища, його місця в нашій історії та важливості в процесі інтеграції в Європу, але й посприяють розвитку демократичних та правових інститутів.

Література:

1. Іваненко О. В. Історія міського самоврядування. Київ, 2010.
2. Петрович В. С. Адаптація європейських правових норм в Україні. Харків, 2014.
3. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Львів, 1904.
4. Кістяківський Ф. М. Міське право та його еволюція в Україні. Одеса, 1912.
5. Гроїцький Б. Porzadek sadowy spraw miejskich prawa magdeburskiego. Краків, 1559.
6. Сидоренко Т. Л. Роль Магдебурзького права у формуванні державності. Львів, 2020.

Юлія Козлова,

студентка 1-го курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

**Науковий внесок О. Ф. Кістяківського в дослідження
історико-правової пам'ятки
«Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.**

Перші згадки в літературі про «Права, за якими судиться малоросійський народ» відносяться до 1852 р. Тоді у додатках до «Черниговских губернских ведомостей» з'явилися примітки колишнього голови Чернігівської палати цивільного суду Макарова та Маркевича з приводу знайдених рукописів збірки. Але лише 1874 р. після знаходження одного зі списків «Прав...» професором О. Кістяківським було створене перше видання тексту пам'ятки та дослідження її. Спершу праця вийшла друком в «Университетских известиях», але вже в 1879 р. окремим виданням [1, с. 10].

Не дарма Олександра Федоровича назвали «людиною, від чийого імені почався новий відлік часу у розвитку юридичних наук» [2, с. 284]. Публікація та аналіз цього зводу становили величезний національний інтерес, адже до цього жоден з вчених не бачив цієї збірки і, відповідно, не мав змоги з нею познайомитись. Учений здійснив історичне відкриття, не тільки віднайшовши редакції тексту, а й надавши наукове пояснення викладеного змісту. До цього текст пам'ятки був фактично не відомим, зустрічались лише згадки про неї. Знадобилось чотири роки завзятої праці, аби робота дослідника побачила світ. Процес підготовки та вивчення пам'ятки, науковець згадує на сторінках свого щоденника, в якому описує деталі пошуків в типографії Києво-Печерської лаври, в стінах якої і було вперше знайдено збірку [3, с. 55]

О. Кістяківський починає свій аналіз, з'ясовуючи причини появи Зводу. До них він відносить:

- різноманітність законів та суперечливість між ними;
- несправедливість у роботі суддів.

На думку вченого, безлад у судах відбувався через несумісність магдебурзьких та саксонських статутів, котрі діяли на території Лівобережної України [4, с. 5-6].

Науковець знайомить читачів з комісією, котра впродовж п'ятнадцяти років укладала Звід, називає прізвища її членів, місце її розташування, місця і роки,

коли вона переміщалась в інші регіони, зміни у складі та її діяльність. Головною метою для членів комісії автор визначив: переклад з різних мов законодавчу та керівну книги в судах та складання загальної збірки з джерел права того часу [4, с. 16]. Необхідність перекладати джерела законодавства, якими користується український народ, виникла ще за довго до створення «Прав...». У «Решительних пунктах» гетьману Д. Апостолу 1728 р. своїм указом цар відмовився підтвердити права і вольності Війська Запорозького, поглибивши, натомість, залежність України від Росії. Це зумовило переклад джерел прав російською мовою та поширення ворожого законодавства на теренах українських земель [5, с. 204].

Основою для створення «Прав...», слугував Литовський статут, котрий став головним джерелом законів, як в часи польського панування на українських землях, так і після приєднання земель до Російської імперії. У своїй праці дослідник відкриває нові дані, зокрема невідомі раніше списки Литовського Статуту. Вчений досліджує 22 рукописи, знайдені на території Чернігівської та Полтавської губернії. Результатом став висновок про беззаперечне і значне поширення та вплив Литовського Статуту на право Української Гетьманської держави (Війська Запорозького) [4, с. 50].

Збірки магдебурзького права переважно доповнювали положення Литовського статуту та були основним джерелом з положень, які не були прописані в статуті, як це було зі злочинами проти віри. Після дослідження цих джерел, О. Кістяківський визначив, що деякі розділи «Прав...» були повністю переписані з статутів магдебурзького права [4, с. 100, 105-106]. Він детально проаналізував поширення магдебурзького права на території України, яке також було одним з джерел для укладання «Прав...». Дослідивши статті, трактати та рукописи польських, литовських та німецьких науковців, вчений вивчає походження магдебурзького та хелмського права, осмислює їх як правові документи та розповсюдження по території Європи. Автор акцентує увагу на тому, що магдебурзьке право використовувалось не тільки в містах, яким даровано це право московськими царями, але і міським жителям, які його отримали від останнього українського гетьмана К. Розумовського. [4, с. 83]. О. Кістяківський довів, що магдебурзьке право було діючим, а його збірками керувалися українські суди. Фактично, він вперше детально виклав рецепцію магдебурзького права в середовищі українського населення [6, с. 14]. Вчений доводить факт впливу римського права на праці з магдебурзького та його розповсюдження на території Європи та України [4, с. 79].

Окрім Литовського статуту та магдебурзького права, джерелом для укладання пам'ятки були також постанови, засновані на звичаях. Звичаї, які використовувались на українських територіях задовго до створення пам'ятки та мали значний авторитет, не втратили свого впливу та були широко розповсюдженими

у судовій практиці. О. Кістяківський зазначає, що звичаї були фактично неписаними законами, до яких звертались судді у випадках відсутності рішень за писаним правом [4, с. 107].

У своїх працях науковець звертався до історії України для кращого розуміння сьогодення. У дослідженнях він використовував значну кількість архівних фактів та намагався вивчати такі аспекти історії та теорії права, які в юридичній науці залишалися недослідженими. Вчений аналізував великий обсяг інформації, адже тільки на основі її вивчення можна робити глибокі та об'єктивні висновки, до яких він неодмінно приходив після ретельного ознайомлення та узагальнення джерел.

О. Кістяківський негативно ставився до поверхових знань з історії українського права. На його думку, дослідник має вивчати процеси становлення, зародження, функціонування та розвитку права. Вчений зазначав, що історичні факти є необхідною умовою всебічного пізнання правових явищ [7, с. 97-98]. Тому наукова цінність його роботи є важливою, адже Олександр Федорович не обмежував її виключно текстами пам'ятки. Він детально опрацьовував усі списки прав, їхні переклади з литовської, польської та німецької мов. Ознайомився з усіма записами комісії, та аналізував історичні події періоду та їхній вплив на списки «Прав...». Сам автор зазначає, що зібраний ним матеріал є значним, але водночас він не втрачає надій дослідити ще більше архівних документів [4, с. 2].

О. Кістяківський був одним із вчених, котрий інтенсивно розвивав правову науку в Україні. Його моральними заповідями були: не бути байдужим, марнославним, покращити атмосферу, що склалася в професорському середовищі. Його позиція залишається надзвичайно актуальними і для сучасних дослідників в різних галузях науки. Внесок Олександра Федоровича у дослідження правової пам'ятки під назвою: «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року є дуже вагомим, адже він першим відшукав та ретельно проаналізував її, що знайшло своє відображення в залишеній ним творчій спадщині.

Література:

1. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського; упоряд. К. А. Вислобоков; відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко. Київ: АТ «Книга», 1997. 547 с.
2. Берзін П. С. Київська школа кримінального права (1834-1960). Історико-правове дослідження. 2-ге видання, перероблене і доповнене. Київ: Видавничий дім «Дакор», 2013. 1144 с.
3. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885). У 2 т. Т. 1: 1874–1879. К.: Наукова думка, 1994. 648 с.
4. Права, по котрым судится Малороссийский народ : из 3-х кн. / под ред. А. Ф. Кистяковского. Киев: Унив. тип., 1879. 1058 с.
5. Захарченко П. П. Історія українського права. Київ: ВД «Освіта України», 2019. 436 с.
6. Музика І. Професор Олександр Федорович Кістяківський: віхи життя і творчості. *Часопис Київського університету права*. 2019. №1. С. 11-18.
7. Ковальчук О. М. Теорія права у працях вчених Київського університету (XIX – початок XX століття). К. : Юрінком Інтер, 2011. 192 с.

Олександр Кравченко,

студент 1-го курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

**Ідеї правової держави
у творчій спадщині Богдана Кістяківського та їх відображення
в Конституції України 1996 року**

Теорія правової держави посідала центральне місце у системі поглядів відомого українського правознавця та філософа, декана юридичного факультету Київського університету святого Володимира, сина Олександра Кістяківського – Богдана. Будучи одним із ідеологів російського конституціоналізму, вчений отожднював правову та конституційну державу, яка була для нього ідеалом та висвітлив її принципи у своїх наукових працях.

Б. Кістяківський писав: «Культурна людина і держава – це два поняття, які взаємно доповнюють одне одного, тому культурна людина навіть і немислима без держави» [1, с. 470]. Тобто саме від активності та розвиненості людей залежить, чи буде держава правовою. Її формування можливе лише за наявності інститутів громадянського суспільства, в основі яких знаходиться людина, її права, свободи та інтереси. Третьою статтею Конституції України 1996 р. теж передбачено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [2, с. 5].

Він стверджує, що справжнє завдання держави та її мета полягають в захисті загальних інтересів суспільства, задоволенні потреб всіх людей: «Держава є найвсеосяжнішою формою солідарності поміж людьми, а спільне благо – це формула, у якій виражені задачі та цілі держави» [1, с. 470]. Ця ідея є актуальною для сучасної України, адже такий принцип став базовим для формування демократичних держав та має величезний вплив на політичні погляди їх громадян. На думку вченого, сутність держави полягає в сприянні зростанню суспільної солідарності, адже тоді вона дає можливість людині, розвиваючи світлі сторони своєї природи, досягати ідеальних цілей [1, с. 471].

Б. Кістяківський пише, що головним принципом конституційної держави є обмеження влади правом. Мають чітко бути визначені певні межі, які влада не

може переступати. Це забезпечується визнанням непорушних та невід'ємних прав особистості. Основним природним правом людини є свобода совісті. Учений стверджує, що «вся сфера думок, переконань і вірувань має бути, безумовно, недоторканною для держави» [1, с. 474-475]. Це основоположна цінність для США та країн Європейського Союзу. Стаття 35 Основного Закону України теж гарантує право на свободу світогляду та віросповідання [2, с. 11].

Ще одним принципом правової держави, на думку юриста, є недоторканність особистості, яка реалізується встановленням строгих рамок повноважень органів державної влади щодо припинення дій, які містять ознаки порушення законів. Б. Кістяківський стверджує, що поліція не може позбавляти людину свободи на більш тривалий термін, ніж на добу, а у крайньому разі на два чи три дні. Протягом цього часу вона має або звільнити заарештованого, або передати його до органів судової влади, які повинні встановити факт порушення закону. Залежно від результатів розслідування вони мають або постановити ухвалу про негайне звільнення заарештованого, або скласти обґрунтований вирок про його подальше затримання. Також доповненням принципу недоторканності особистості є недоторканність житла та листування, огляд яких може бути проведено лише на підставі ухвали судді [1, с. 476]. Сьогодні статтею 29 Конституції України 1996 р. передбачене тримання особи під вартою як запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Відповідно до статті 30 нашого Основного Закону кожному гарантується недоторканність житла, а статті 31 – таємниця листування [2, с. 10]. Це закріплено також у статті 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яку Україна ратифікувала 1997 р. Вона передбачає право кожного на повагу до приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, захисту здоров'я чи моралі, прав і свобод інших осіб [5].

На думку правознавця, влада в правовій державі має бути підзаконною, а певні її органи та правопорядок повинні формуватися безпосередньо народом, що є неможливим, наприклад, в абсолютній монархії, де особистість є безправною у відносинах з державою. Адже тільки маючи справу з громадянами, які можуть висувати правові вимоги державі, влада буде змушена неодмінно дотримуватися законів [1, с. 477-481].

Б. Кістяківський підкреслює, що в конституційній державі робітничий клас шляхом своїх партій та парламентських фракцій теж бере участь у державному

житті та впливає на його перебіг, що сприяє встановленню єдності між народом та владою, яка, у свою чергу, є основною ціллю правової держави [1, с. 485].

Б. Кістяківський зазначає, що у правовій державі існує певна організація влади, у якій «як окрема особистість, так і сукупність особистостей – народ – мають бути не лише об'єктом влади, а й суб'єктом її» [4, с. 329]. Вчений наголошує, що законодавство в правовій державі повністю підпорядковане народному представництву. Виборче право має бути загальним і рівним, що забезпечується таємним голосуванням [1, с. 486]. Стаття 71 Конституції України 1996 р. теж підтверджує цей принцип демократії.

На думку Б. Кістяківського, саме завдяки народному представництву та правам людини і громадянина, які гарантують політичну самодіяльність як окремих осіб, так і громадських організацій, правова держава має суспільний чи народний характер. Тому якісна реалізація функцій конституційної держави залежить від високого рівня правосвідомості, самодіяльності суспільства та народних мас. Зрозуміло, що за відсутності свідомого ставлення громадян до правового порядку та державних інтересів – правова держава немислима. Юрист стверджує, що в правовій державі, на відміну від поліцейської держави, неможлива анархія, адже «сам народ на своїх плечах виносить всю правову й державну організацію» [1, с. 494]. Спираючись на народну правосвідомість і постійно пристосовуючись до неї, конституційна держава змінюється разом із нею. Водночас вона обов'язково передбачає широкі можливості для розвитку громадських організацій, завдяки яким зростає її власна організованість.

Б. Кістяківський доходить висновку, що в правовій державі найбільший вплив мають заможні класи, тому її часто називають буржуазною, протиставляючи таким чином соціалістичній [1, с. 494]. Вчений стверджує, що в цьому випадку говорять не про саму державу, а про ту соціальну та економічну будову, яка є основою сучасної правової держави. Натомість термін «правова держава» визначає юридичний характер самої держави [1, с. 495]. Тому правовою може бути і демократична й народна соціалістична держава. Більше того, саме вона є найвищим типом правової держави, адже соціалізм, на думку юриста, є перемогою ідей «належного», «необхідного» і «справедливого» [3]. Але ідеї Б. Кістяківського не були втілені в життя в соціалістичному Радянському Союзі, незважаючи на проголошення прав та свобод людини в нормативно-правових актах того часу.

Він вважає, що якщо у соціалістичній державі буде звужено перелік особистих прав, які забезпечуються сучасним цивільним правом, то буде значно розширена сфера публічних суб'єктивних прав, адже до прав та свобод особистості буде приєднана ще категорія соціалістичних прав (наприклад, право на працю,

на користування землею та знаряддями виробництва). Це змінить саме становище особистості в державі, оскільки зробить її більш повноправною [4, с. 338].

Аналізуючи соціалістичну державу, вчений доходить висновку, що між сучасною правовою державою і тією державою, яка здійснить соціальну справедливість, немає принципової і якісної різниці, а є різниця лише в кількості та ступені [4, с. 345]. Тому Б. Кістяківський робить висновок, що правова держава є найдосконалішим типом державного буття. Вона створює умови, за яких можлива гармонія між суспільним цілим і особистістю. У ній державна індивідуальність не обмежує оригінальності окремої особи. Він стверджує: «Навпаки, тут у кожній людині представлена та втілена певна культурна мета як щось життєве та особисте» [4, с. 346].

Отже, майже за півстоліття до офіційного проголошення політичних та економічних прав у Загальній декларації прав людини ООН, Б. Кістяківський висунув не лише дуже близьке за своєю суттю формулювання цих прав, а й цілісну соціальну концепцію, в основі якої закладений пріоритет прав людини і громадянина. Ідеї правової держави, які визначив виданий науковець, є вельми актуальними у зв'язку з євроінтеграцією України, тому ми маємо втілювати в життя основні принципи правової держави, які передбачені Основним Законом України та міжнародним законодавством. Незважаючи на обмеження воєнного стану, держава повинна дотримуватися основоположних прав та свобод людини, таких як право на життя, на свободу думки та віросповідання, недоторканність, рівність перед законом та інших демократичних принципів, які обстоював Богдан Кістяківський.

Література:

1. Кистяковский Б. Государство правовое и социалистическое. *Вопросы философии и психологии*. М., 1906. Год XVII, кн. V (85). С. 469-507.
2. Конституція України: чинне законодавство станом на 01 серпня 2023 р.: Офіц. текст. К.: Правова Єдність, 2023. 64 с.
3. Тимошенко В. І. Сутність державної влади у вченні Б. О. Кістяковського. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. №8 (серпень). С.137-143. URL: https://www.academia.edu/30976067/Тимошенко_В_І_Сутність_державної_влади_у_вченні_Б_О_Кістяковського_Бюлетень_Міністерства_юстиції_України_2013_8_серпень_С_137_143_pdf.
4. Кистяковский Б. А. Философия и социология права. Глава XI. Государство и личность. Изд. подгот. Ю. Н. Давыдов и В. В. Сапов, Рус. христиан. гуманит. ин-т. Серия «Русская социология XX века». СПб. : Изд-во РХГИ, 1998. 799 с.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

Дмитро Кучер,

студент 1-го курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

Вплив «Зерцала саксонів» або права сакського і магдебурзького на розвиток суспільних відносин у середньовічній Україні.

«Зерцало саксонів» є найстаршим правовим збірником Німеччини, надзвичайно високого рівня, котрий мав велике розповсюдження та вплив на середньовічну та сучасну судову практику не лише в Німеччині, але й далеко за її межами. Назва «Зерцало саксонів» – це аналогія тому, як відбивається реальне правове життя в дзеркалі. Побудова книги є асоціативною та пластичною, не має систематики в сучасному розумінні. «Саксонське зерцало» вважалося удосконаленням римського права, тому містить у собі частково римське й біблійне право. Найновіші дослідження німецьких вчених підкреслюють наявність церковно – правового впливу в цій кодифікації [1, с. 258].

«Зерцало саксонів» склав дворянин–рицар, суддя Етке фон Реппов, котрий остаточно упорядкував цей збірник в 1230 році. «Саксонське зерцало» містило норми земського та ленного права. Під земським правом наука розуміє регулювання відносин щодо земельної ділянки, спадкові відносини, шлюб, розподіл вантажів та сусідські відносини. Охоплювало воно також кримінальне право та судустрій. Під ленним правом розуміється регулювання відносин між васалами та сеньйорами.

Характерною рисою «Зерцала саксонів» було його негативне ставлення до претензій Римського Папи на верховенство у феодальному світі, цим воно виражало інтереси великих німецьких феодалів.

Доволі детально описано в «Саксонському зерцалі» місце короля як верховного судді всієї імперії. Будь–яка сфера суспільних відносин підпадала під його юрисдикцію. Всі правові відносини, які мали світський характер, брали свій початок у сфері правової юрисдикції короля [1, с. 281].

Застосування «Саксонського зерцала» в Україні пов'язано з німецькою колонізацією та поширенням магдебурзького права. Перші німецькі колоністи з'явилися в українських містах ще наприкінці XII століття. У 1234–1244 роки німецькі сільські колонії з'явилися на Лемківщині (українська етнічна територія, на якій здавна проживала етнографічна група українців – лемки, що розташована в українських Карпатах між річками Сяном і Попрадом у межах сучасної

Польщі). Значно збільшилася кількість німецьких колоністів на території Галицько–Волинської держави (або Руського королівства) після навали монголів хана Батия у 1240–1241 роках, коли король Данило Галицький зробив ставку на спорудження добре укріплених міст. Він заохочував переселення німецьких колоністів різними привілеями, бажаючи також поживити торгівлю та підвищити економічний статус держави [3, с. 97].

Вплив «Зерцала саксонів» на розвиток права в Україні відчутний також з тексту «Зібрання малоросійських прав» 1807 року – останнього із численних проєктів кодифікації цивільних законів, що діяли на Лівобережній Україні [4, с. 159].

Магдебурзьке право, яке багато в чому ґрунтувалося на нормах «Зерцала саксонів», відіграло ключову роль у формуванні автономії українських міст, починаючи з XIV століття. Це право забезпечувало самоврядування міщан, створювало механізми захисту прав ремісників і купців, а також сприяло економічному розвитку. Хоча загальні принципи «Зерцала саксонів» зберігалися, місцеві традиції та особливості також інтегрувалися в систему самоврядування. Це дозволило праву залишатися ефективним у різних історичних і географічних умовах.

На українських землях магдебурзьке право базувалася на саксонських нормах, яке забезпечувало містам автономію у самоврядуванні, судочинстві та регулювання господарських відносин [5, с. 156].

У 1773 році видання «Саксонського зерцала» було важливим етапом в його поширення в Європі. Це видання означало новий етап у розвитку міського самоврядування, що забезпечила стабільність правових відносин у містах де діяло магдебурзьке право [6, с. 211].

«Зерцало саксонів», впроваджене через магдебурзьке право, діяло на великій території Центральної та Східної Європи, зокрема в польських, литовських та українських містах. Через магдебурзьке право саксонські норми вплинули на правову культуру українських міст, які успішно застосовували ці норми до кінця XVIII століття [7, с. 226].

Українські міста, такі як Львів, Київ і Кам'янець–Подільський, використовували магдебурзьке право, як основу свого самоврядування. Завдяки магдебурзькому праву українські міста отримали правовий механізм самоврядування, що забезпечувало автономію в управлінні своїми справами

[7, с. 52].

«Зерцало саксонів» діяло переважно на тих, хто був підпорядкований магдебурзькому праву, тобто міщан і ремісників, які жили в містах з магдебурзьким самоврядуванням. Застосування саксонських норм через магдебурзьке право стосувалося переважно міського населення, яке було зацікавлене в збереженні власних прав і привілеїв [6, с. 198].

Саксонське право регламентувало діяльність ремісничих цехів, взаємини між майстрами та підмайстрами, торгові угоди та порядок ведення міського судочинства. Завдяки магдебурзькому праву міщани отримували не лише економічні переваги, а й правові гарантії захисту своїх прав перед державними органами [8, с. 226].

Однак, заради справедливості, варто зазначити, що взагалі вплив «Зерцала саксонів» на теренах України був не так прямий, як опосередкований через твори Миколая Яскера, Павла Щербича та Бартоломея Гроїцького. Але це ніяк не може применшити роль цієї пам'ятки у розвитку права всієї Європи, в тому числі України [4, с. 160].

Стосовно дослідників, які займалися цією темою, то можна додати сюди і Олександра Кістяківського, який був українським правознавцем та професором юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Його наукові роботи з історії права, зокрема в контексті магдебурзького права та його впливу на українське міське самоврядування, можуть бути важливими для такої збірки як «Зерцало саксонів», а саме тим, що Кістяківський звертав увагу у своїх дослідженнях на різні правові системи, включаючи і магдебурзьке право. Його погляди також можна застосовувати для дослідження того, як «Зерцало саксонів» та магдебурзьке право впливали на правовий розвиток України. Його творча спадщина дає нам можливість глибше осягнути процеси формування та розвитку української правової системи.

«Зерцало саксонів» є однією з найважливіших пам'яток середньовічного права, яка вплинула на розвиток правових систем у Центральній і Східній Європі, зокрема й в Україні. Ця правова кодифікація відображала складний синтез римського, біблійного, земського та ленного права, що дозволило їй стати універсальним джерелом для регулювання правових відносин. Водночас вона залишалася тісно пов'язаною з реаліями феодального суспільства. На українських землях норми «Зерцала саксонів» поширювалися переважно через магдебурзьке право, яке забезпечувало автономію міст у питаннях самоврядування, судочинства та господарської діяльності. Завдяки впливу магдебурзького права українські міста, такі як Львів, Київ і Кам'янець – Подільський, отримали стабільну правову базу, що сприяла розвитку торгівлі, ремісництва та соціальних інститутів. Попри те, що вплив «Зерцала саксонів» в Україні був опосередкованим, ця пам'ятка стала важливим інструментом формування правової культури в українських містах і заклала основи для подальших кодифікацій. Її норми, інтегровані з місцевими традиціями, забезпечували гнучкість у застосуванні та відповідність регіональним умовам, що дозволило їм залишатися актуальними протягом століть.

Таким чином, «Зерцало саксонів» не лише сприяло впровадженню європейських правових стандартів в українських містах, а й забезпечило правові механізми для захисту інтересів міщан, зміцнюючи позиції місцевого самоврядування та підвищуючи економічний і соціальний потенціал регіону.

Література :

1. Гуменюк Г. П. До питання про розробку та прийняття «Саксонського зерцала». *Актуальні проблеми держави і права*. Випуск 36. С. 280-286.
2. Capelle T. *Die Sachsen des fruhen Mittelalters*. Theiss, Stuttgart, 1998. 160 с.
3. Кобилецький М. М. Саксонське Зерцало та його застосування в Україні. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2013. Випуск 57. С. 97-104.
4. Гошко Т. Д. «Саксонське зерцало» як джерело феодального і міського права. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. Львів, 2015. С. 128-160.
5. Яковенко Н. М. *Нариси історії права в Україні*. Київ: Основи, 1997. 380 с.
6. Шевчук В. М. *Магдебурзьке право в Україні: від історії до сучасності*. Київ: Юридична література, 2011. 312 с.
7. Гурбик А. О. *Магдебурзьке право на українських землях*. Київ: НАН України, 2007. 202 с.
8. Крип'якевич І. П. *Історія українського права*. Львів: Світ, 1999. 520 с.

Олександра Лещенко,

студентка 1-ого курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Марія Мірошниченко

Зміни в судоустрої та судочинстві у Великому князівстві Литовському після судово-адміністративної реформи 1564-1566 рр.

Судово-адміністративна реформа у Великому князівстві Литовському 1564-1566 рр. знаменувала третій етап у розвитку судочинства. Реформа започаткувала процес інституалізації судової влади. На цьому етапі вона поступово набувала ознак нормативності й організованості. Фіналом реформи стало удосконалення судоустрою, судочинства та організаційно-правового закріплення статусу суддів.

До найголовніших досягнень інституалізації, згідно з висновками М. Мірошниченко і П. Захарченка слід віднести: «деперсоналізацію державних судів, яка передбачає незмінність суддів при зміні правителя та збереження за судом нормативно затверджених функцій; формалізацію, що виражається у закріплених в нормативно-правових актах процедурах, правилах здійснення судочинства та визначених межах юрисдикційних повноважень судових органів; з деперсоналізацією і формалізацією судової влади та судочинства було започатковано процес відокремлення суду від адміністрації, що носив частковий характер, оскільки зміни торкнулися лише державних судів, у той час, як недержавні суди здійснювали судочинство як за звичаєво-правовими нормами, так і на основі правових приписів, закріплених у нормативних актах загальнодержавного значення та станових привілеях» [1, с. 321].

Після детального аналізу праць П. Захарченка, С. Ковальової, М. Мірошниченко, В. Тація, І. Усенка, В. Ухача та ін. для себе я констатувала факт того, що до проведення судово-адміністративної реформи на території Великого князівства Литовського склався плюралізм судової влади. Проте, на думку вчених, суд і судочинство не відігравали помітної ролі в державному житті князівства і не впливали на внутрішню, а, тим більше на зовнішню, його політику. Об'єктивно суд розглядався, швидше, як джерело прибутку, а не засіб забезпечення справедливого порядку в державі.

Головна причина реформи 1564-1566 рр. співзвучна із намаганням шляхти створити шляхетські суди й скасувати судові привілеї магнатів. Чого і вимагала шляхта на сеймах 1547, 1551, 1554 років. З ухвалення II Литовського

статуту, за яким ВКЛ було поділене на староства, а ті, своєю чергою, - на повіти, було завершено і законодавчо закріплено результати судово-адміністративної реформи 1564-1566 рр.

За критерієм участі органів влади в роботі судів та за принципом підсудності у ВКЛ відбувся поділ на державні та недержавні суди [2, с. 21]. Принципова відмінність між державними й недержавними судами полягала в тому, що у перших – правосуддя запроваджували посадові особи – представники державної адміністрації. У судовому процесі вони зобов'язані були чітко дотримуватися норм писаного права, зокрема Литовських Статутів; підсудність державним судам визначалась за територіальним принципом, недержавним – за становим або за станово-територіальним. Останні при постановленні вироку чи рішення мали враховувати регіональні особливості звичаєвого права [1, с. 321].

Передбачалося створення в кожному повіті трьох державних судів: земського, гродського та підкоморського. Вищою апеляційною інстанцією для всіх трьох повітових судів був Великий князь Литовський. До недержавних судів відносились доменіальні, церковні, суди в містах з магдебурзьким правом, третейські та полюбовні (компромісні) суди, копні суди, суди для іновірців – представників деяких національних та релігійних меншин, зокрема євреїв, вірмен, а згодом татар.

Зупинюсь на аналізі державних судів, оскільки саме в їх діяльності чітко простежується процес поступової інституалізації судової влади (відокремлення суду від адміністрації). За II Литовським статутом земський суд відіграв важливу роль у системі повітових судів, оскільки єдиний, який не залежав від адміністрації. Науковці наголошують, що земським судом судили не лише шляхту, а й розглядали справи про злочини представників різних верств і суспільних прошарків, покаранням за які була виплата штрафу. Також, крім своїх основних повноважень, земський суд контролював діяльність гродського суду. Апеляційною інстанцією для земських судів були Коронний або Литовський трибунали. Якщо члени суду завдавали тілесні ушкодження учасникам процесу, то вони підлягали смертній карі.

Гродський або замковий суд не був відокремлений від адміністрації. Йому були підсудні всі справи про тяжкі кримінальні злочини, за які передбачається смертна кара, а також справи, наприклад: коли злочинець був затриманий на місці злочину або про повернення невільної челяді та залежних селян. Важливою функцією гродських судів було виконання вироків і рішень інших судів, саме тому у своєму розпорядженні суд мав в'язницю і ката. Юрисдикція гродського суду поширювалася не лише на шляхту, а й на не привілейоване населення: селян, служилих людей, міщан, бояр – тобто тих, хто

працював у маєтках. Нерідко саме поточні суди вирішували спори між землевласниками та міщанами, бо гродські суди, що діяли за магдебурзьким правом, часто ігнорували приписи Литовських статутів щодо порядку розгляду судових тяжб. Варто додати, що у діяльність гродського судочинства було тісно вплетене полюбовне залагодження суперечок, тобто вирішення конфлікту між контрагентами за допомогою, а зазвичай і з ініціативи, спільних приятелів, інколи й самих суддів. З середини XVI ст. ці суди стали апеляційною інстанцією для копних судів.

Підкоморський суд – це спеціальний повітовий суд, що розглядав земельні спори, пов'язані із визначенням кордонів маєтностей. Хоча під його юрисдикцію потрапляли лише земельні справи шляхти, але, на практиці, до нього нерідко звертались і в інших випадках, що стосувалися земельних справ, наприклад, при розподілі спадщини, при купівлі-продажу землі тощо. Діяльність підкоморського суду підпорядковувалася чітким вимогам, недотримання яких призводило до затягування справ та оскарження рішень вищезазначеного суду. У випадку, коли стороною у справі про порушення прав володіння землею виступав сам суддя підкоморського суду, тоді рішення у справі виносив земський суд.

У всіх трьох новостворених судах повіту запроваджувалась посада возного - це посадова особа, яка збирала необхідні для суду докази, виїжджала на місце скоєння злочину, фіксувала факт смерті, та\або нанесення тілесних ушкоджень. Крім усього цього, возний виступав офіційним свідком у суді.

За наявного розмаїття «судових влад» у Великому князівстві Литовському домінувала тенденція до закріплення пріоритету судочинства в державних судах. Ця тенденція виявлялася у прямій або опосередкованій присутності держави у будь-якому судовому процесі, контролі через апеляційні повноваження центрального державного суду над недержавними судами, а також можливості судового контролю з боку гродських судів діяльності копних, дореніальних судів і судів для іногородців.

Важливим результатом цієї реформи є початок виокремлення судової влади в державі як системи спеціальних інституцій через відокремлення земського суду від адміністрації. Функціонування державних і недержавних судів гарантовано забезпечило демократичні умови доступності до суду для всіх верств населення, навіть для найбідніших.

Література:

1. Захарченко Петро, Мірошніченко Марія. Історія українського права і держави: від витоків до кінця XVIII століття: монографія. К.: ВПЦ «Київський університет», 2024. 639 с.
2. Ковальова С. Г. Еволюція судової системи і судочинства на українських землях Великого Князівства Литовського. Одеса. 2004. 21 с.
URL: <https://studfile.net/preview/8973395/page:16/>

Софія Литвиненко,

студентка 1-ого курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Марія Мірошниченко

Литовський Статут у трьох редакціях – пам'ятка українського права: за результатами досліджень Ростислава Лащенка

Розкриватиму історичне значення Литовського Статуту як визначної пам'ятки українського права литовсько-польської доби, використовуючи роботу Лащенка Ростислава Митрофановича (1878-1929) - українського правознавця і громадського діяча, одного із основоположників історико-правової науки в діаспорі. До творчого доробку вченого належить один з перших в українському правознавстві курс «Лекції по історії українського права», два томи якого побачили світ у Празі в 1923-1924 рр. Зокрема, аналізуватиму його роботу - «Литовський статут яко пам'ятник українського права» [1]. В ній автор наголошує, що Литовський статут у трьох редакціях був видатною пам'яткою українського права та відіграв надзвичайно важливу роль у правовому житті, за визначенням науковця: «Великого Князівства Литовсько-Українського» і пізніше України протягом кількох століть після видання, відображаючи як загальні принципи державного управління, так і привілеї домінуючого стану, а саме - шляхти.

Введення в дію Литовського Статуту 1529 року Р. Лащенко характеризує як «дуже видатне явище» для свого часу. Він пише: «Введення в життя Литовського Статуту в редакції 1529 р. безумовно складало з себе для свого часу в Великому Князівстві Литовському дуже видатне явище, бо до цього моменту, як ми й зазначили вище, у Великому Князівстві не було ще загально-обов'язуючого кодексу діючих законів, і поодинокі землі, що входили до складу держави Литовсько-Української, правувалися в більшості своїх звичаїв». Тому, далі продовжує автор: «...в початку XVI століття стала зокрема і гостро вчуватися потреба в виданні загально-обов'язуючого в цілій державі кодексу писаних прав» [1, с. 3]. Статут 1529 р. став важливим кроком у розвитку правової системи держави. Але невдовзі після його видання виникла потреба у доповненнях та змінах відповідно до нових вимог часу. Крім того, шляхта, отримавши низку нових привілеїв, прагнула закріпити їх у новій редакції Статуту. Це і спричинило появу другої, доповненої редакції Литовського Статуту 1566 року.

Нова редакція Литовського Статуту 1566 року стала нормативним втіленням нових прав і привілеїв шляхти, що зміцнювали її провідне становище в

державі. Як зазначає автор: «...в нову редакцію Литовського Статуту 1566 р. і були занесені найбільш важливі привілеї шляхти, які були дані королями в період від видання першої редакції Статуту до оголошення діючим кодексом Литовського Статуту в його новій редакції редакції 1566 р.» [1, с. 4-5]. Ця нова редакція Статуту суттєво розширила та доповнила зміст первинної версії 1529 року. Особливе місце серед доповнень відводилось двом Віленським привілеям 1563 і 1565 років, які знімали обмеження для «руських» на зайняття вищих посад у Великому князівстві Литовському і надавали шляхті право проводити місцеві сеймики та обирати делегатів на загальнодержавний сейм. Поряд з цим, як зазначає Р. Лащенко, важливим є те, що збільшилася кількість артикулів, які регулювали судочинство та різні процесуальні питання [1, с. 5-6].

Після Люблінської унії 1569 року Волинське, Київське та Брацлавське воєводства отримали право на використання української мови («руської»), тому друга редакція Литовського Статуту в Україні отримала назву Волинського. Київське князівство отримало аналогічний привілей на використання української мови в офіційному діловодстві та судах [1, с. 7]. Однак, незважаючи на ці гарантії, в центральній Україні поступово зростав вплив польського права. Таким чином, хоча статuti залишалися важливим джерелом права на українських землях, вони поступово витіснялися польським правом у результаті інтеграційних процесів у Речі Посполитій.

Третя редакція Литовського статуту 1588 року стала кульмінацією правового розвитку Великого князівства Литовського з урахуванням змін, що відбулися після Люблінської унії 1569 р. Особливу увагу тут приділено правам і свободам шляхти, що свідчить про значення Статуту як своєрідного кодексу аристократичних привілеїв [1, с. 10]. Р. Лащенко, посилаючись на проф. Леонтовича зазначає, що «...основні положення окремих привілеїв згодом були зведені в загальний шляхетський кодекс», який сформував правову основу шляхетського стану. Видання Краківської академії наук називає його «найвидатнішою пам'яткою польського законодавства минулих століть» [1, с. 11]. Посилається також на польського вченого Францішека Пекосинського, який назвав Статут 1588 р. «...найкращою з польських юридичних пам'яток» [1, с. 12]. Російські вчені розглядають Литовський Статут як частину «руського» права, порівнюючи його з Московським Уложенням 1649 року [1, с. 12].

Попри польські та російські претензії на Литовський Статут, Р. Лащенко підкреслює, що цей документ, написаний «руською» мовою, належить до спадщини українського народу. Як зазначається, «руська» мова, на якій створено всі редакції Статуту, була державною у Великому князівстві Литовському й походить з Русі – історичної землі полян, тобто сучасної України [1, с. 13-19]. Статут Литовський, попри те, що з часом набув вигляду шляхетського кодексу, мав

продовження правових традицій Руської Правди. Під час підготовки Литовського Статуту й оновлення його редакцій працювали спеціальні комісії, до складу яких залучали людей, обізнаних у праві та правових звичаях. Джерелом норм для Статуту виступало переважно українське звичаєве право, яке складало основний зміст документу. Багато правових норм, відображених у Статуті, походять з правових звичаїв і встановлень доби Києворуської держави, а також таких документів, як Судебник Казимира Ягайловича 1468 року, який прямо вплинув на розвиток карного права у Великому князівстві Литовському [1, с. 20-22]. Попри політичні зміни Литовський Статут залишався важливим символом української правової традиції, оскільки містив інститути цивільного й карного права, близькі українському суспільству. Завдяки цьому, Литовський Статут мав виняткове значення для України як правовий документ, що упродовж століть зберігав і розвивав традиції українського звичаєвого права. Він не лише забезпечував правову основу для суспільства, а й слугував символом української правової ідентичності в умовах політичного підпорядкування та тиску національних традицій. Через включення в нього численних норм з Руської Правди та українських звичаєвих законів, статут став справжнім спадкоємцем київських правових інститутів. Його положення впливали на життя українського суспільства, формували свідомість і сприяли збереженню національної самобутності навіть в умовах посиленого впливу Польщі й Російської імперії. У XVIII столітті, коли Російська імперія зміцнила контроль над Україною, царська адміністрація намагалася замінити Литовський Статут загальноросійським законодавством. Проте численні прохання української шляхти залишити Статут вказують на його важливість як джерела права, що забезпечувало привілеї і відповідало ментальності та звичаям українського суспільства. Литовський Статут не тільки забезпечував юридичну базу для місцевого самоврядування, але й слугував правовим містком між українськими традиціями та європейськими правовими нормами. Лише в 1840 році указом імператора Миколи I Статут остаточно скасували на території України, а натомість запровадили російське законодавство [1, с. 22-24].

Таким чином за підсумками роботи Лащенко можемо зробити висновок, що Литовський Статут – це пам'ятка українського права. По-перше, його мова є багатим джерелом для розвитку української термінології та філологічних досліджень, демонструючи високий рівень виразності; по-друге, він продовжував виконувати функції основного правового кодексу, адаптуючи українське суспільство до нових політичних умов; по-третє, завдяки цьому нормативному акту українці змогли зберегти свою юридичну ідентичність навіть в умовах складних історичних випробувань і зовнішніх загроз, що в історичній перспективі дозволило українцям відновити не лише свій суверенітет у правовій сфері, а й свою національну ідентичність [1, с. 29-32].

Література:

1. Лашенко Ростислав. Литовський Статут, яко пам'ятник українського права. Прага: Наклад Українського університету в Празі, 1923. 32 с.
URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16042/file.pdf>

Вероніка Шевчик,

студентка I-го курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

Історико-правова спадщина Володимира Антоновича: дослідження козацтва та звичаєвого права

Особливе місце у працях В. Антоновича займало дослідження історії Запорозької Січі, як осередку демократичних засад самоврядування та звичаєвого права, яке сформувалося протягом століття і відображало глибоку моральну та правову свідомість українського народу. У своїх роботах він доводив, що українська правова культура є унікальною і самобутньою. Дослідження правових інституцій, норм та соціальних відносин Запорозької Січі суттєво вплинули на формування української правової системи та заклали фундамент для подальшого розвитку.

Значне місце у працях В. Антоновича посідає дослідження правових відносин Запорозької Січі. Він зазначав, що «Запорожжя у своєму побуті найбільший вияв громадського, демократичного, рівноправного ладу. Через це воно і мало великий вплив на весь український народ, який не міг виявити в житті свого ідеалу» [2, с. 194].

В. Антонович про процес виникнення козацтва писав таким чином так: через набіги татар великий обшир землі лишився пусткою, тому службу ніхто брати не хотів. Старости зобов'язали громади за кожну службу справляти призначений відбуток: доставляти до війська озброєного чоловіка. Селяни вважали це дуже корисним, адже ніхто не втручався в їхні внутрішні справи. Таким способом виник громадсько-вічевий устрій і це стало початком козащини [2, с. 46-49].

Розкриття правового устрою Запорозької Січі було основним напрямком дослідження В. Антоновича. На думку дослідника, основи козацького права спиралися на народні звичаї та традиції, які були глибоко вкорінені на Січі. Історик підкреслював, що головними принципами цього права були рівність, добровільність та взаємодопомога. Дослідник приділив особливу увагу козацьким радам, які діяли як органи самоврядування і приймали найважливіші на Січі рішення. На радах обирали гетьманів, ухвалювали закони, вирішували питання війни і

миру. Історик писав: «Запорожжя було школою, де діставали виховання люди, які потім ставали на Україні полковниками та старшиною» [2, с. 195].

В. Антонович вивчав діяльність козацьких лідерів і встановив причини їхніх невдач, що в підсумку призвели до поділу України у другій половині XVII століття. Особливу увагу він приділяв подіям на Правобережжі, де одним із перших дослідив біографію полковника Семена Палія (Гурко) та встановив дату ліквідації козацтва на цих землях. Порівнюючи погляди С. Палія та гетьмана І. Мазепи, Антонович проаналізував процес колонізації на цих територіях. Також автор представив нові відомості про період Хмельниччини [3, с. 212].

Дослідження В. Антоновича стали вагомим внеском у розуміння українського козацтва як соціального, правового та національного феномену. Він розкрив складність відносин між різними соціальними групами та взаємодії між ними, що мало важливий вплив на формування правових норм та їх розвитку у різні історичні періоди. Його праці не лише збагачують знання про козацтво, а й формують розуміння місця демократичних ідеалів у національній історії. Завдяки його дослідженням українці отримали більш цілісне і глибоке бачення власного історико-правового спадку, що надихає на підтримку і відновлення правових та культурних традицій, важливих для сучасного національного самовизначення [6, с. 232].

В. Антонович був активним учасником у відділі звичаєвого права Київського товариства, де займався збором та систематизацією матеріалів про українське звичаєве право. Завдяки йому збереглися дані про звичаєве право українців, яке часто в ті часи було єдиним інструментом правової регуляції.

В. Антонович разом з М. Драгомановим зібрав і опублікував у двох томах «Исторические песни Малороссийского народа» (1874-1875), які представляють вагомий матеріал до вивчення звичаєвого права давньоруського періоду та боротьби козаків з татарами, турками і поляками. Дійсно, історичні пісні не тільки засвідчують те, як відобразилися на народній творчості історичні події, представляючи, таким чином, «поетичну історію суспільних явищ в Південній Русі», а й характеризують народний побут взагалі і звичаєве право зокрема [1, с. 57].

У своїх історичних розвідках і лекційних курсах Володимир Антонович висвітлює питання появи та особливостей розвитку українського звичаєвого права. Він наочно демонструє, як під впливом умов життя утворюється норми звичаєвого права і, навпаки, через зміни його умов стародавні норми поступово змінюються або скасовуються.

В історичних працях В. Антоновича можна прослідкувати дві характерні риси українського звичаєвого права – його різноманітність і консервативність. Різноманітність проявлялась у широкому спектрі звичаїв і правових норм, що діяли у різних регіонах. До прикладу на Правобережжі та Лівобережжі діяли

різні звичаєві норми, навіть в межах одного регіону вони могли кардинально різнитися. В. Антонович у своїй праці «Розсліди козаччини на основі фактів 1500-1648 рр.» зазначав, що така багатоманітність звичаєвих норм була природнім явищем для українського суспільства. Різноманітність дозволяла зберігати баланс і підтримувати порядок у різних умовах та пристосовуватись до реальних потреб громади [1, с. 59]. Консервативність українського звичаєвого права походила з прагнення зберегти суспільний лад і стабільність, а також негативного ставлення до зовнішніх впливів, які могли порушити усталений порядок. У праці «Останні часи козаччини на правому березі Дніпра» В. Антонович звертає увагу, що українське суспільство навіть у періоди зовнішнього тиску продовжувало керуватися своїми нормами. Така сталість традицій відіграла важливу роль у збереженні української ідентичності в умовах захоплення територій іншими країнами [7, с. 470].

Отже, дослідження В. Антоновича суттєво збагатили наше розуміння українського звичаєвого права як особливого феномену, що мав важливе значення в історії та формуванні національної ідентичності. Завдяки його роботам ми маємо можливість краще зрозуміти особливості українського звичаєвого права як важливого елементу національної самобутності.

Література:

1. Панов Д. І. Державно-правові погляди В. Б. Антоновича. *Часопис Київського університету права*.
URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/23567/13-Panov.pdf?sequence=1>.
2. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні. Київ: Дніпро, 1991. 238 с.
3. Дубчак Є. Дослідження історії козацтва у працях В. Антоновича та М. Василенка. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Острог, 2018, 277 с.
URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/6878/1/33.pdf>.
4. Антонович В. Б. Коротка історія козаччини. Київ: Українська вільна академія наук, 1971. 264 с.
5. Антонович В. Б. Очерк состояния православной церкви в Юго-Западной России с половины XVII до конца XVIII столетия. *Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори*. Київ: Либідь, 1995. 470 с.

Анна Березовська,

студентка I-го курсу денної форми навчання

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент Світлана Дудар

Суверенітет в епоху глобалізації: трансформація традиційних уявлень

Щоб якнайкраще дослідити дану тему, необхідно, перш за все, визначити, що являє собою глобалізація. Існує декілька визначень даного поняття, але ми виділимо загальне: глобалізація – це всесвітній процес, за якого відбувається повне злиття економічної, політичної та культурної сфер життя суспільства в одну єдину взаємну систему. Простіше кажучи, утворюється певний спільний простір, стираються уявні кордони.

Епоха глобалізації має як переваги, так і недоліки. Серед переваг варто виокремити розвиток інформаційних технологій, зростання ефективності виробництва, збільшення оплати праці, відкритості країн, краща культурна комунікація, підвищення рівня життя та скорочення бідності, зникнення бар'єрів для вільного пересування людей, товарів, капіталів. Проте, незважаючи на доволі суттєві переваги, деякі країни занепокоєні нерівномірним розподілом позитивних наслідків глобалізації. Небачені темпи інтеграції ринків, створення глобальних ланцюгів виробництва, перенесення виробництва до країн із дешевою робочою силою сприяють максимізації прибутку компаній нерідко за рахунок соціального добробуту людей. А у регіонах, де компанії диктують умови на ринку, часто спостерігається зниження рівня заробітної плати і погіршення умов праці робітників, відсутність соціальних гарантій, а уряди часто не мають можливості ефективно захистити своїх громадян від експлуатації через економічну залежність від глобальних корпорацій.

Проблеми екологічного характеру також посилюються, адже у гонитві за дешевшим виробництвом багатонаціональні компанії розміщують підприємства в країнах, де стандарти захисту навколишнього середовища нижчі. Це сприяє забрудненню атмосфери, води та ґрунту, що загрожує як локальному середовищу, так і клімату в цілому. Таким чином, глобалізація, попри економічні переваги, має високу екологічну ціну.

Крім того, в процесі глобалізації відбувається уніфікація культур, що загрожує зникненням місцевих традицій, мов і культурних особливостей. У багатьох країнах національна ідентичність слабшає під впливом культурного проникнення через масову культуру, медіа і світову мережу, що провокує зростання націоналістичних рухів і спротиву культурному впливу.

Зрештою, на фоні зростаючої глобальної взаємозалежності з'являється більше міжнародних конфліктів через ресурси, а також збільшується ризик поширення тероризму, коли окремі групи вдаються до насильства, щоб привернути увагу до своїх проблем і вимог [1].

Серед змін, спричинених глобалізацією, прослідковуємо також і трансформацію поняття суверенітету, яке традиційно визначали як незалежність національної держави та суспільства у прийнятті рішень щодо внутрішньої та зовнішньої політики.

Заради об'єктивності зауважимо, що поняття суверенітету трансформувалось не лише під впливом глобалізаційних процесів у ХХ-ХХІ століттях. На думку науковців зміст поняття суверенітету змінюється залежно від того, хто визнається його носієм (монарх, держава, народ, нація). Тож сьогодні можемо спостерігати багатоаспектність даного терміну, адже науковці досліджували все більше нових видів суверенітету.

До слова, ідея суверенітету зародилась у середні віки у Франції та набула свого виразу у працях Ж. Бодена, Г. Гроція та інших мислителів. Німецький вчений Г. Еллінек розглядав державний суверенітет і визначав його як здатність держави «до виключного правового самоврядування». Професор Університету св. Володимира Є. М. Трубецький основною ознакою держави вважав те, що держава «користується владою самостійною і виключною в межах певної території», тобто владою, яка не є залежною і не є підпорядкованою вищій владі та не допускає існування в межах території держави існування влади, яка їй не підпорядковується. Іншими словами, Є. М. Трубецький виокремлював владу, з притаманними їй ознаками самостійності та виключності, як необхідний елемент держави. Більше того, він вважав, що держава «залишається державою лише доти, доки вона в змозі відстоювати свою самостійну владу над територією проти внутрішніх і зовнішніх ворогів» [2, с. 379-380].

Також у ХІХ ст. стрімко набирала популярності ідея народного суверенітету, однак чимало науковців заперечували можливість безпосереднього народного суверенітету. Завдяки цьому виникла можливість об'єднувати народний суверенітет з різними формами правління. Але це призвело до проблеми співвідношення суверенітету і поділу влади. В результаті, деякі німецькі дослідники дійшли висновку, що народний суверенітет не означає права панування керованих над керуючими, оскільки й ті й інші є складові частини загальної волі.

Окрім того, почали виділяти також таке поняття як «національний суверенітет». Українські теоретики права відзначають, що національна держава (або нація-держава) є основним учасником сучасних міжнародних відносин. Тому суверенітет такої держави доцільно називати «національним». У рамках поняття «національна держава» терміни «національний суверенітет» і «державний суверенітет» вважаються синонімами. Національний суверенітет, як повнота влади держави, є абсолютним, неподільним і не передається, окрім випадків, коли сама держава чи її громадяни добровільно погоджуються на це. Втім, таке злиття понять державного та національного суверенітету можна вважати недостатньо обґрунтованим, адже «національний суверенітет» стосується саме нації як суб'єкта, а не держави [3].

Отже, виокремимо основні ознаки суверенітету: 1) монополія на законне використання сили верховною владою в межах території держави; 2) самостійність у веденні внутрішньої та зовнішньої політики, неможливість втручання інших держав; 3) визнання суверенності іншими державами.

В епоху глобалізації, коли все зазнає суттєвих змін, ми більше не можемо визначати суверенітет на основі вищезгаданих ознак. У сучасному світі країни дещо обмежені у прийнятті політичних рішень і це не пов'язано з втратою суверенітету, але з його видозміною. У наших реаліях кожна з держав мусить жертвувати «частинкою суверенітету» задля безпеки у світі. Таким чином, держави можуть дещо залежати від інших, до прикладу утворюючи з ними політичні чи воєнні союзи (такі як ЄС, НАТО та ін.). При цьому учасники цих союзів зберігають свою самостійність, але в деяких питаннях зовнішньої політики вони не можуть діяти окремо, попередньо не погодивши дії з іншими учасниками [4]. Саме тому деякі науковці вважають, що в умовах глобалізації та інтеграції не всі держави слід вважати суверенними.

Дана система, зумовлена глобалізацією, мала би певний сенс, аби механізми, що забезпечують функціонування такого порядку, діяли беззаперечно та стосувались кожного в однаковому обсязі. На прикладі нашої країни сьогодні ми можемо спостерігати зворотне. Неспроможність зупинити агресора в російсько-українській війні свідчить про некомпетентність міжнародних організацій та відсутність інструментів, здатних контролювати виконання зобов'язань держав на політичній арені світу. Недосконалість даного механізму призвела до того, що де-факто будь-яка країна може зазіхати на суверенітет інших держав, при цьому зберігаючи свій у повному обсязі без значимих наслідків. Це прослідковується ще з 2014 року, коли Росія анексувала Крим, провела там незаконний референдум та оголосила його своєю територією. Індиферентна реакція світової спільноти довела, що на практиці система забезпечення державного суверенітету не працює як слід. Це призвело до ситуації, в якій ми опинились сьогодні: Росія

почала повномасштабну війну, виправдовуючи це бажанням України вступити в НАТО.

Але наша країна, як суверенна держава, має свою суб'єктність [5, с. 119], а отже має повне право самостійно визначати вектор подальшого свого розвитку. Те, що жодна держава світу не змогла запобігти продовженню конфлікту, дозволило агресору і далі правити свою криваву зовнішню політику. Крім того, це показало іншим агресивно налаштованим державам, що у них є можливість порушувати мир і порядок без жодної суттєвої відповідальності. На нашу думку, це може бути також зумовлено впливовістю Росії (до прикладу те, що Монголія не заарештувала президента Путіна під час його візиту до країни, обґрунтувавши свою позицію тим, що є енергетично залежними від РФ).

Це демонструє не лише слабкість нинішньої системи міжнародних відносин, а й потребу у її суттєвих змінах. Очевидно, що необхідно створювати нові механізми стримування та підтримки миру, які б не допускали проявів агресії й мали б реальну силу зупиняти порушення суверенітету держав. Потрібно забезпечити рівні права і можливості всім країнам, незалежно від їхньої економічної чи військової потужності. Такий підхід мав би включати не лише санкції, але й більш суворі політичні та економічні заходи, спрямовані на ізоляцію держав, що ігнорують норми міжнародного права.

Література:

1. Гурковський В. І. Сутність і феноменологія глобалізації в контексті формування глобального інформаційного суспільства. Електронне наукове фахове видання *«Державне управління: удосконалення та розвиток»*. 2010. № 3. URL: <http://surl.li/pfvrvp>
2. Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира: Кн. 2. уклад. І. С. Гриценко, В. А. Короткий. К.: Либідь, 2011. 488 с.
3. Богів Я. С. До питання про сутність суверенітету: теоретико-правовий аспект. *Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право"*. 2018. №2 (18). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n2/18bystpa.pdf>
4. Рябовол Л. Т. Державний суверенітет: наукові підходи до визначення поняття і ступеня обмеження в умовах глобалізації. ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2019. Випуск 3 (43). URL: <http://surl.li/qsmdol>
5. Бабарикіна Н. А., Горло Н. В., Заболотна М. Ф., Кіндратець О. М., Сергієнко Т. І. Державний суверенітет в умовах глобалізації: теорія та практика: монографія. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2022. 226 с.

Руслан Вишневський,

студент 1-го курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

Візія Михайла Грушевського на формування Руської держави (України-Руси)

Концепція формування Руської держави, яку розробив видатний український історик М. Грушевський, сформувалася в розумінні Руської держави як окремого історичного феномену, який виріс на українських землях, не будучи частиною російської чи польської історичної традиції.

Таку концепцію автор аргументує на сторінках своєї фундаментальної праці «Історія України-Руси», де чітко обґрунтовує право українського народу на власну історію. Також, М. Грушевський зазначає, що Україна-Русь була не просто союзом окремих племен чи території, а цільною державною формою з визначеною політичною структурою та культурними рисами.

У своїх роботах історик пропонує радикально новий погляд на походження і розвиток України-Руси, відкидаючи розширення в той час теорії про «спільну історичну долю» України та Росії. Він переконаний, що історія українського народу має власну логіку та культурні основи, які не можуть бути включені в російську історичну традицію. Висуваючи ідею про те, що є прямими українськими спадкоємцями Руської держави, М. Грушевський закладає концепцію, за якої історія Русі є історією українського народу, його державотворчої свідомості й культурного розвитку. У працях він зазначав, що історія Руської держави – це історія нашого народу, яка розвивалася окремо від історичних процесів Московщини, і цей розвиток відбувався в умовах, що сприяли становленню української національної свідомості. Таким чином, політик аргументує, що Україна-Русь сформувалася як самобутнє політичне утворення, де зародилися засади української ідентичності та державності [1, с. 23].

Ця концепція постійності розвитку української державності стала відповіддю на політичні й культурні виклики того часу, коли українська історія часто зазначала спробу злиття з російською та польською. Для М. Грушевського історія Руської держави – це також історія етнокультурного розвитку українського народу. Він зазначає: «Історія початків Київської держави належить до найтяжчих питань всесвітньої історії, не так через брак відомості, як завдяки свої

традиції, з котрої досі науки не можу собі дати ради» [2, с. 379]. Таким чином, Руська держава, за М. Грушевським, була не тільки політичним, а й культурним та етнічним об'єднанням, у межах якого з'явилися перші ознаки української народності, які згодом стали основою для усвідомлення українського народу як окремої нації.

Дослідник також акцентував увагу на тому, що розвиток України-Руси відбувався під впливом конкретних соціально-економічних умов, які відрізнялися від умов у північно-східних регіонах. Його дослідження доводить, що політичні інститути, економічна організація та культурні традиції Руської держави мали власний самобутній характер, не пов'язаний із впливом Москви. Також, в «Історії України-Руси» він пише: «Київська держана Політика стоїть на послугі у торгівлі, а торгівля становить знову ту економічну підвалину, на котрій опирається князі й Правительство» [3, с. 423]. Таким чином, автор відмежовує процеси становлення державності України-Руси від російських історичних процесів, наголошуючи на її окремості, що стала основою для подальшого формування української національної ідентичності [4, с. 33].

Унікальною особливістю концепції М. Грушевського є його підхід до розуміння політичної системи Руської держави як демократичної. Він стверджував, що Україна-Русь мала певні елементи демократичного правління, зокрема народне віче, яке виступало як орган самоврядування. Це віче, на думку видатного історика, відображало традиції демократії, що далі проявилось в Українській Гетьманській державі (Військо Запорозьке), формуючи свій рідний демократичний код українців. Отже, ця демократична традиція мала тривалий вплив на українську суспільну свідомість, допомагаючи зберегти національну ідентичність і цінність, навіть в умовах тривалої політичної незалежності.

Значення праць М. Грушевського виходить за межі власних історичних досліджень, оскільки його концепція формування Руської держави стала ідеологічною основою для національної свідомості та державницької ідеї українців. Він зазначав, що історія України-Руси є історією народного державотворення, яка дає наші народні підстави для національної гордості та спонукає до боротьби за незалежність [4, с. 153]. В умовах боротьби за національну незалежність концепція професора набула вагомого значення, адже вона стала ідеологічним підґрунтям для відстоювання української ідентичності. Його дослідження не лише розкрили історичну реальність, а й заклали фундамент для подальшого розвитку української історичної думки, адже його ідеї стали чинником формування патріотичної свідомості українців.

Елементом концепції є ідея безперервності української державності, що простежується від часів України-Руси й до сучасної України. Такий підхід надає українцям право на власний історичний шлях, не залежний від політичного

впливу сусідніх держав. Вивчення його шляху дозволяє сучасним дослідникам осмислити історичну глибину української національної ідеї та її зв'язок із давньою цією історією. Його концепція, яка обґрунтовується на історичних джерелах, а не на вигадках, стала основою для заперечення міфів про «спільну історичну спадщину» України і Росії.

Праці Михайла Грушевського стали успіхом у формуванні української національної свідомості та історичної науки. Його концепція формування Руської держави дає краще зрозуміти історичний шлях українців, їхню самобутність і прагнення до незалежності, яке є основою для сучасної України. Він не лише відтворив історичну картину минулого, але й зумів подати її у такий спосіб, який надихає покоління українців на боротьбу за збереження своєї національної ідентичності. Його бачення Руської держави як основи української державності має велике значення в контексті сучасних викликів, коли питання національної ідентичності й незалежності набуває нового значення [1, с. 10].

Михайло Грушевський висловлював такі думки щодо формування Руської держави (України-Руси) в наступних роботах:

В своїй роботі «Історія України-Руси», він говорив, що Україна-Русь була початковою формою української державності, яка мала власну культуру, політичну систему та народну традицію, що не мають спільного з російськими державними утвореннями. Це був не російський, а український державно-національний феномен [4, с. 198].

В іншій праці «На порозі нової України», автор стверджував, що тривале створення політичних структур, закладених ще в Україні-Русі, формувало політичну свідомість українців, забезпечуючи певну стійкість державницької традиції, що в майбутньому сприяла утворенню нових українських державних утворень [5, с. 45]. Також він пише, що історичний шлях, пройдений Руською державою, закарбувався в національній пам'яті українського народу та заклав основи для його самосвідомості та прагнення до самостійного застосування [5, с. 67].

«Хто такі українці і чого вони хочуть» - робота М. Грушевського, в якій він каже, що українці, на відміну від росіян, мають власну спадщину в особі України-Руси, що була сформована як автономне політичне та культурне утворення, та яке зберігалося до моменту повної дезінтеграції під ударами зовнішніх сил [6, с. 98]. Також автор запевняє, що Україна-Русь - це не тільки державний інститут, а й культурне та релігійне ядро, яке змінило роль у формуванні української національної ідентичності [6, с. 54].

Основна теоретико правова робота, яка з одного боку принесла вченому славу, а з другого – радянська історична школа стала називати його «українським буржуазним націоналістом» - це його праця «Звичайна схема «русскої» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства». В цій праці автор

зазначає, що Київська держава, право, культура були утвором одної народності, українсько-руської, а Володимиро-Московська – другої, великоруської. Також він зазначив, що Володимиро-Московська держава не була ані спадкоємницею, ані наступницею Київської, вважав, вона виросла на своєму корені [7, с. 84]

Таким чином, візія Михайла Грушевського на формування Руської держави — це концепція національного розвитку, яка охоплює культурний, політичний та соціальний аспекти формування української нації. Він вбачає в Україні-Русі не лише історичну, але й ідеологічну основу української державності, яка стала прототипом національної держави. Його наукова спадщина є вагомим внеском у формування української історичної свідомості, оскільки дає українцям можливість усвідомити своє право на державу і самостійний історичний шлях. М. Грушевський зумів сформулювати ідею безперервності розвитку української державності, що стала потужним чинником у боротьбі за незалежність України. Його візія Руської держави не лише відображає історичну реальність, але й є натхненником для сучасних поколінь у відстоюванні своїх прав та свобод, в основі яких лежить глибоке історичне коріння.

Література:

1. Грушевський М. С. З Хмельниччини. М. С. Грушевський. *Твори: У 50 т.* Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. Львів: Світ, 2005. Т. 3: Серія «Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1914)». 793 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hrushevskiyi/Tvory_u_50_t_Tom_03/.
2. Яковенко Н. Кого та як іншує Михайло Грушевський в «Історії України-Руси». 2008. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/501e73e8-c17d-48a6-9c6d-03d0ca5d7457/content>
3. Грушевський М. «Історія України-Руси». Том 1. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3799/file.pdf>.
4. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. К.: Наук. думка, Т. 2. 1992. 640 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3815/file.pdf>
5. Грушевський М. На порозі нової України : *гадки і мрії*. М. С. Київ: Друк. акц. т-ва «Петро Барський у Києві», 1918. 120 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001269>.
6. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? 241 с. URL: <http://hrushevsky.history.org.ua/item/0000429>.
7. Захарченко П. Історія українського права : навчальний посібник / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ : ВД «Освіта України», 2019. 436 .

Нікіта Дзюба,

студент 1-го курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

Захист прав і свобод людини в Зводі «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.)

Одним з перших дослідників українського права, який опублікував повний текст Зводу «Права, по которымъ судится малоросійській народъ» 1743 р. був О. Кістяківський. Його праця, видана у 1879 р., сприяла популяризації та збереженню «Прав...», а також їх осмисленню як важливої частини розвитку українського права, історичної та культурної спадщини.

Під час дослідження прав і свобод варто визначити хто є суб'єктом праводносин. Відповідно до норм Зводу, суб'єктами були особи від народження до своєї смерті. Виняток становили особи з фізичними вадами. Також було враховано питання ще ненароджених дітей, що знаходяться в утробі матері. За ними вже закріплювався статус майбутнього суб'єкта права та привілей, що полягав у неможливості позбавлення їх спадщини. Крім того, Звід запровадив термін «політична смерть», який закріплювався за позбавленими прав через суд та монархами, тобто припиняв права суб'єкта до його фізичної смерті. Відповідно до «Прав...», повна дієздатність встановлювалась з 18 років для чоловіків і з 13 – для жінок. Звід обмежував права людей, що займались пияцтвом чи марнотратством або дотримувались іншої віри (наприклад іудеїв, мусульман). Таких осіб позбавляли можливості займати посади, спадкувати за заповітом, набувати у власність чи орендувати нерухомі маєтності [1, с. 124-125].

Розділ XXVII Зводу регулює статус «службовців і людей вільних і невільних». Він встановлює норми для захисту прав слуг від свавілля з боку господаря чи інших осіб. Разом з тим, в ньому йдеться про захист господарів від збитків чи неправомірних дій з боку слуг. Звід чітко розмежує поняття слуг найнятих за плату і невільних людей (кріпаків). До «прямо невільних» належали ті, хто потрапив у військовий полон, були придбані такими, або народжені від невільних [2, с. 790]. Вони вважалися об'єктом цивільного права, тобто закон дозволяв господарям розпоряджатися кріпаками як власністю, з правом продажу, обміну, передачі у спадок тощо.

«Права, за якими судиться малоросійський народ» запроваджують поняття тестамент – це документ, у якому особа висловлювала свою волю стосовно розпорядження майном на випадок своєї смерті. Він закріплював право власності та успадкування. Тестор (спадкодавець) мав право залишити своє майно вільно обраним спадкоємцям, в т. ч. розпорядитись ним на користь громади чи церкви [3, с. 211].

Одним із ключових аспектів «Прав...» є намагання урівняти в правах козацьку верхівку з шляхтою, більше того затвердити старшину як окремий стан. Звід встановлював вимоги на обрання чинів, що зробило зі старшини відносно замкнений стан [4, с. 38]. Кандидатами на урядові посади могли бути лише «природні українці», «люди заслужені, гідні, добрі й вільні», обирались «вільними голосами». Чужоземці, іновірці, вихрести й люди простого стану не могли бути обраними в урядовці [1, с. 122]. Старшина здійснювала адміністративну, військову та судову владу з чітко визначеною ієрархією в структурі козацької верхівки та покладеними обов'язками, на що вказує Гл. IV, Арт. 1, п. 3 Зводу 1743 р. Влада старшини та шляхти над підданими законом не обмежувалась. За непослух чи проступок вони могли карати посполитих так, як вважали за потрібне. А в разі вчинення карного злочину – віддавали до суду [3, с. 212]. Важливим кроком був відхід від класового принципу поділу населення у питанні відповідальності за злочини. Наприклад, Звід не розділяв вбивство простої людини від особи привілейованого стану, законно народженої від незаконно народженої [2, с. 101].

Міста яким було надано Магдебурзьке право називались привілейованими й мали право на самоврядування. У вимогах, що їх висував Звід до кандидатів на міські посади, чітко простежується турбота про добробут населення. Мало того, що претендентами могли бути лише міщани відомі й поважні, чоловічої статі, законнонароджені, віком від 25 до 70 років, сумлінні, розсудливі, доброї поведінки, вони повинні були бути ні багатими, ні бідними, маючи середній достаток. Звід 1743 р. пояснював це тим, що «багаті звикли утискати громаду, а бідняки задля скудости своєї скорше служити, а не судити здібні» [2, с. 755]. Міська рада встановлювала ціни на продукти (під час ярмарок, ціни встановлювали люди, але вони повинні були бути справедливими, а змовлялись про підвищення цін торговцям заборонялось під погрозою смертної кари), підтримувала зовнішній порядок та чистоту в місті. До того ж, «Права...» передбачали заходи, спрямовані на боротьбу з пожежами, які, ймовірно, набули поширення через переважно дерев'яний характер забудови в містах [1, с. 122-123].

Колосального розвитку набуло цивільне право, яке у Зводі охоплює 10 розділів і переважно зосереджується на питання приватної власності. Право на рухоме й нерухоме майно, спадщину, інші способи набуття майна мали вільні люди

шляхетського, військового, цивільного звання. Власністю можна було розпоряджатись на власний розсуд: передавати, дарувати, відписувати, міняти, закладати майно за необхідності. Приватновласницькі селяни мали обмежене право на землю, вони не могли ним вільно розпоряджатись. Земля посполитих мала статус власності держави, а рухомим майном вони могли користуватись у формі «панської милості» [3, с. 211].

Найвищою мірою покарання на території Української держави була кваліфікована смертна кара. Разом з тим не існувало чіткого переліку злочинів за які передбачалась така форма покарання. Суд, керуючись справедливістю, сам визначав тяжкість злочину і покарання за нього. Але громадська думка чи клопотання авторитетної особи могли призвести до розгляду справи про заміну смертної кари іншим видом покарання. Це яскравий приклад демократичних поглядів у Зводі [3, с. 210]. Карне право мало застарілий характер, це проявлялось у формі виконання вироків. Смертна кара здійснювалась різноманітними способами: через повішання, четвертування (могло проводитись по відношенню як до живого, так і до вже мертвого), закопування живцем по шию й залишення в такому стані до смерті, спалення живцем, відсікання голови мечем, заливання в горло розпеченого олова тощо. Незважаючи на це, Звід вже тоді розрізняв злочини, провини, переступи. Перші карались найтяжчою мірою покарання, а останні – легшою мірою [1, с. 152]. Також практикувались ганебні кари на тілі, наприклад: відрізання вуха, носа, позначення розпеченим залізом (зазвичай літерою «З» – злодій) [1, с. 154-155]. Відомості про правопорушників вносили до спеціальних книг, які в народі називали «чорними». Вони слугували своєрідним офіційним реєстром, щоб попередити та захистити суспільство [3, с. 125].

Звід 1743 р. містить відомості про дисциплінарну форму відповідальності за службові провини й переступи. Покарання могло включати позбавлення служби й рангів винних осіб. Однією з особливостей Зводу було те, що при погрозах підпалом чи смертю, правопорушника віддавали на поруки, що також відображає захист правопорядку в суспільстві.

«Права, за якими судиться малоросійський народ» широко розглядали несприятливі ситуацій, які могли виникнути у населення й передбачали шляхи їх вирішення. Наприклад, судам заборонялось розглядати справи селян під час жнив, у зв'язку з їхньою перевантаженістю й необхідністю їхньої роботи (за винятком кримінальних справ й тих, що «не стерплять часу»), що зазначалось в Гл. ХХІХ, Арт.1, п.1 Зводу [2, с. 813-814].

Отже, «Права, по которымъ судится малоросійській народъ» 1743 р. є важливим документом, який відображав правову систему в Українській

гетьманській державі. Звід регулював різноманітні сфери суспільного життя, включаючи процесуальне, цивільне, адміністративне та кримінальне право. «Права» відзначались захистом приватної власності, гарантували права населенню, їхній захист, регулювали статус різних соціальних груп, визначали способи і засоби управління державою та його структуру. Закон захищав права козацької старшини та шляхти, міщан привілейованих міст, осіб, що мали приватну власність, чоловіків із привілейованих станів. Обмежувалися можливості іноземців, іновірців, вихрестів, аморальних людей, кріпаків та залежних селян, простих козаків та міщан, жінок. Завдяки нормам, що визначав Звід, закладалися основи правопорядку, який хоч і мав середньовічні риси, демонстрував прагнення до справедливості та соціального захисту.

Література:

1. Яковлів А. Український Кодекс 1743 року «Права, по котрым судится малоросийский народ»: його історія, джерела, та систематичний виклад змісту. Мюнхен: Заграва, 1949. 210 с.
2. Права, по котрым судится Малоросийский народ: из 3-х кн. / під ред. А. Ф. Кістяківського. К.: Університетська типографія, 1879. 1063 с.
3. Захарченко П. Історія українського права: навчальний посібник. Київ, 2019. 433 с.
4. Гуржій О. І. Право в українській козацькій державі (друга половина XVII – XVIII ст.). К.: Інститут історії України НАН України, 1994. 48 с.

Арсеній Лобач,

студент I-го курсу денної форми навчання (бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

Історико-правові перспективи Української гетьманської держави (Війська Запорозького) за Гадяцькою угодою 1658 року

Після смерті Б. Хмельницького очільником Української гетьманської держави мав стати його син Ю. Хмельницький, однак через те що він був неповнолітнім, 1657 року виконання обов'язків гетьмана було покладено на Івана Виговського – очільника генеральної військової канцелярії [1].

На початку гетьманування Іван Виговський у зовнішній політиці прагнув додержуватися політики багатовекторності, тобто одночасно балансувати між Польщею, Московським царством, Швецією, Кримським ханством. Гетьман перебував у пошуках союзників, які допомогли б у протистоянні з Московією, яка поширила свій вплив на українські землі після Переяславської угоди 1654 року. Оскільки союз зі Швецією розпався, єдиним союзником залишилося Кримське ханство [2, с. 330], тому І. Виговський вирішив довести до кінця перемовини з Польщею. Результатом перемовин стало укладення 16 вересня 1658 року Гадяцької угоди згідно з якою в межах Речі Посполитої створювався федеративний союз Польщі, Литви та Української гетьманської держави, яка перетворювалася на Князівство Руське.

Очевидно, постає питання про причини такої різкої переорієнтації І. Виговським УГД від Московського царства до Речі Посполитої. Відповідь знаходимо у документі авторства Ю. Немирича «Маніфестація від імені Війська Запорозького до іноземних володарів, що пояснює причини розриву з Московією від жовтня 1658 року», де зазначено «Покладаючись на зв'язки, що лучать наші релігії, та на наше свобідне та добровільне підпорядкування, ми сподівались, що він (московський цар) буде до нас доброзичливим, дружнім, м'якосердим, чинитиме з нами не інакше, як ґрунтуючись на щирій довірі, не порушуючи нашої свободи, а діятиме відповідно до своїх обіцянок. Але – о даремні надії! Послужливі державні урядовці цього добродешного й побожного царя та московські бояри мали заміри, щоб вже в той перший рік, коли йшлося про мир між поляками і московитами, був укладений також договір з метою захопити Польське королівство, а нас придушити і приєднати» [3]. З цього ж документу ми дізнаємося про те, що

однією з причин розриву союзу із Московією стало повстання під проводом Пушкаря та Барабаша проти Івана Виговського, підтримуване Московією.

Варто зазначити, що повстанців підтримував московський князь Григорій Ромодановський, який не визнавав І. Виговського гетьманом, разом зі своїм військом вирушив у сторону Переяслава для підтримки повстанців. На підтвердження цієї тези наведу уривок із Маніфестації: «Коли пізніше був обраний гетьманом Іван Виговський, який прийняв провід, перебуваючи на посаді головного писаря війська Запорозького, то Ромодановський першим не визнав цей офіційний титул, а за ним те ж саме зробив і великий князь» [3]. Також гетьманові закидалось, що він є польським шляхтичем і тому більше відданий полякам, ніж Війську Запорозькому.

Отже, невизнання І. Виговського гетьманом з боку Московії, внутрішні протистояння серед козаків, які не хотіли повернення під польське панування, повстання козаків під проводом М. Пушкаря та Я. Барабаша, а також прагнення Московського царства поширити свій вплив на українські землі спричинили зближення гетьмана І. Виговського з Польщею та укладення Гадяцької угоди.

Як зазначає П. Захарченко, Гадяцька угода була одним з небагатьох документів українсько-польських відносин, ратифікованих сеймом, проте в ході її обговорення в сеймі низка положень були змінені у бік обмеження суверенних прав Князівства Руського [4].

Ця думка є абсолютно обґрунтованою, адже існувало два примірники Гадяцької угоди, які були підписані 16 вересня 1658 року. На мою думку, їх варто розмежовувати, по-перше, через те, що зміст окремих положень відрізняється, по-друге, ратифікований варіант угоди суттєво обмежував суверенні права Князівства Руського, на відміну від першого варіанта документу.

Насамперед варто розпочати із територіального устрою. У цілій низці підручників ми зустрічаємо тезу про те, що УГД в складі Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств, як Велике Князівство Руське входить до складу Річі Посполитої, але в ратифікованому тексті угоди цієї статті ми не знаходимо. Попри це, привертає увагу підпис гетьмана І. Виговського під цим документом, він був наступним «Іван Виговський, гетьман Князівства Руського», тобто саме підпис гетьмана слугує першою вказівкою на те, як мала називатися УГД. Водночас, в тексті Гадяцького пакту знаходимо таке положення «Вся Річпосполита народу Польського, Литовського і Руського, і належних до них провінцій відновляється цілком такою як була перед війною, себто – ці три народи мають зіставатися непорушно, як були перед війною в границях своїх і при свободах (своїх) згідно з законами – в радах, судах і вільній елекції панів своїх – королів польських, литовських і руських» [5]. Тобто, за договором мали бути відновлені ті умови та порядки, які існували в УГД до початку національно-визвольної війни

українського народу 1648 року. Крім того, ніде в тексті угоди ми не зустрічаємо інформації про те, що три вищезазначені воєводства формують державне утворення, щоправда, об'єднані під владою виборного всіма станами гетьмана [5]. Зауважу, що у випадку смерті гетьмана всі стани обирають чотирьох кандидатів на посаду гетьмана, одного з яких має затвердити король, очевидно, що король затверджував би гетьманом того кандидата, який найбільше відповідав би польським інтересам, а не українським. Таким чином гетьман фактично ставав намісником польського короля у воєводствах. Крім того, гетьман був першим сенатором воєводства Київського, Брацлавського і Чернігівського.

У тексті угоди зустрічаємо наступний уривок «Посольств від заграничних (гетьман) не має приймати, і якби такі трапились – має їх відсилати до короля» [5]. Таким чином УГД позбавлялася права на власну зовнішню політику.

Окремо варто приділити увагу війську. У першому примірнику документа йшлося про те, що Війська Запорізького має бути 60 тисяч, але в ратифікованій угоді зазначалося «Війська Запорозького число має бути 30 тисяч, або скільки гетьман Запорозький подасть у реєстрі» [5].

Відзначимо, що згідно з 1 пунктом Гадяцької угоди йдеться «Релігія грецька старинна, ..., аби зіставалася при своїх прерогативах і вільнім уживанню свого богослуження...» [5], тобто православ'я прирівнювалося у своїх правах із римокатолицькою вірою. Стосовно Берестейської церковної унії, то в першій редакції договору йшла мова про її скасування, але з ратифікованої угоди цей пункт було викинуто, проте зазначалося про обмеження будівництва греко-католицьких храмів. Згідно із Гадяцьким пактом, на території УГД створювалися умови для відкриття друкарень, шкіл, колегій, а також академії.

Привертає увагу особливість розподілу сенаторських посад у Князівстві Руському, як зазначається в угоді «В Київським воєводстві сенаторські діднітарства мають даватися тільки шляхтичам грецького обряду, здатним до тих урядів. В воєводстві Брацлавським і Чернігівським ті ж уряди сенаторські мають даватися по черзі то одному то другому обрядові...» [5]. У першій же редакції угоди сенаторські посади в усіх трьох воєводствах мали надаватися православної шляхті. Можемо дійти висновку, що Річ Посполита, хоч і прирівнювала православному та католицькому шляхту в правах, але в питанні розподілу посад перевагу надавала особам католицького віросповідання, тобто обіцяної релігійної рівності забезпечено не було.

У першій редакції угоди зустрічаємо пункт «Монетний двір для биття всяких грошей має бути зложений в Києві, або де буде признано зручнішим — однієї якості і металу, і з королівською особою (портретом)» [5], тобто Князівству Руському гарантувалося право на створення власної монети, але це положення у ратифікований варіант угоди включено не було.

Згідно з положенням Гадяцької угоди у віданні гетьмана перебувала внутрішня політика краю, зокрема «... для певнішого дотримання нинішнього акту король і Річпосполита дозволяють народові Руському (мати) осібних канцлерів, маршалків і підскарбіїв з правами сенаторів, і інші уряди народу Руського» [5]. Однак і тут є особливості. Вони мали скласти присягу подібно до урядників коронних, з додатком такого пункту, що вони неухильно слідуватимуть усім положенням Гадяцької угоди, і як зазначалося в тексті угоди «До нічого противного нинішньому актові вони своєї печаті не приб'ють...» [5].

На мою думку, введення цих посад на території Великого князівства Руського було лише номінальним, адже урядники повинні були слідувати положенням угоди та законодавства Речі Посполитої.

Підсумовуючи, варто зазначити, що попри цілком прийнятні для УГД умови першого варіанту договору, ратифікована Гадяцька угода не задовольнила очікувань ані української старшини, ані польської шляхти. Обмеження, внесені польським сеймом, підірвали підтримку угоди серед українського населення, що згодом призвело до відновлення політичної кризи в УГД. Гетьман Іван Виговський, який підписав угоду, втратив підтримку і в 1659 році був змушений поступитися гетьманством, а Україна невдовзі потрапила під вплив Московської держави. Хоча Гадяцька угода певною мірою надавала Українській гетьманській державі шанс на розбудову держави за європейським зразком, що цілком ймовірно, могло б змінити подальший розвиток подій.

Література:

1. Степанков В. Виговський Іван Остапович. К.: Наукова думка, 2003. 688 с.
URL: http://www.history.org.ua/?termin=Vyhovskij_I.
2. Грушевський М. Ілюстрована історія України. К.: Райдуга, 1992. 524 с.
3. Немирич Ю. Маніфестація від імені Війська Запорозького до іноземних володарів, що пояснює причини розриву з Москвою від жовтня 1658 року.
URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus102.htm>.
4. Захарченко П. Історія українського права. К.: Освіта України, 2019. 436 с.
5. Грушевський М. Історія України-Руси. Том X. К.: Наукова думка, 1991. 408 с.
URL: <http://litopys.org.ua/hrushrus/iurt100307.htm>.

Вікторія Кириленко,

студентка 1-го курсу заочної форми навчання (магістратура)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Василь Костицький

Філософсько-правова спадщина Б. Кістяківського

Відповідний реферат присвячено філософській та науково-правовій спадщині, яку залишив після себе український правознавець, громадський діяч, філософ права і соціолог неокантіанської орієнтації, один з організаторів Академії наук України – Кістяківський Богдан Олександрович.

Актуальність даної теми зумовлена підвищеним інтересом українського народу до наукових здобутків дійсно визначних постатей, які підвищували рівень української культурної свідомості, а також правосвідомості до того, як це стало народним вектором розвитку.

Б. О. Кістяківський писав на політичні теми в російських журналах: обороняв правопорядок і демократичні принципи, обстоював конечність конституції, критикував «убожество правової свідомості» російської інтелігенції. Завзятий драгоманівець. За гетьманської держави член юридичної комісії для громадянства.

У правовій державі високе місце займає філософія моралі, яка зумовлюється онтологічними потребами і є природним творенням правового суспільства. Щоб створити правове суспільство, потрібно виховати спочатку правову особистість. Для цього слід враховувати, що правові ідеї у свідомості кожного народу отримують своєрідне забарвлення і власний відтінок. Саме такі моральні положення потребують докорінних реформаторських трансформацій.

Вивчення думок, філософських, філософсько-правових висновків сутності держави, яку пропонує Б. Кістяківський крізь призму різнобічних досліджень вчених, має потрібну сучасну інтерпретацію. Відкриваються широкі можливості глибшого осмислення потреб розроблення теоретичних конструкцій держави, визначення її завдань і ролі в суспільному розвитку

Методологія правової держави у розумінні Б. Кістяківського не виступає фізична та матеріальна сила у набутті влади. Ці чинники є вирішальними під час виникнення екстремальних ситуацій, тобто під час державних криз і революцій. Адже найважливішою ознакою влади у правовій державі є її моральне виправдання, хоча цим не вичерпується сутність влади, оскільки поняття влади є досить складним і суперечливим.

Водночас важливим є також з'ясування меж втручання держави у суспільне життя, визначення форм і методів її діяльності, взаємодії з інститутами громадянського суспільства крізь призму актуалізації проблематики дослідження державотворчих процесів з огляду на традиційні підходи, запропоновані відомими вченими, наповнення їх новим змістом з урахуванням як світових процесів, так і особливостей розвитку вітчизняної державності.

Civitas ergo (ut eam definiamus) est persona una, cujus voluntas ex pactis plurium hominum pro voluntate habenda est ipsorum omnium...

T. Hobbes

Першою темою, яку ґрунтовно розкриває Б. О. Кістяківський є співвідношення суспільства та індивіда, диференціації понятійно-категоріального базису держави та індивіда, аналізуючи ідеї Платона, який зазначав, що держава повністю поглинає індивіда та проводить паралельну лінію між індивідом та державою, згідно якої держава виявляється йому (окремому індивіду) великою людиною, а людина – маленькою державою.

Б. О. Кістяківський протиставляє даним ідеям концепцію Т. Гоббса, згадуючи «Левіафан», де останній зображується як біблійне чудовисько, що принижує людину та виступає праобразом могутньої держави («смертного Бога»). Тут міркування Гоббса будуються виключно на юридичній основі. Його погляди на державу та її визначення держави ґрунтуються на відокремленні єдиної волі як такої і на характерному для держави властиво бути суб'єктом права, а також на абстрактному поданні про одиничну людину і про соціальні структури визначає як юридична особа (*persona civilis*), що має власну волю, своїми правами та своїми обов'язками, незалежно від волі та прав окремих громадян. У цьому дослідженні він, навпаки, аж ніяк не розглядає державу як індивіда.

Наступним, кого виділяє в даній роботі Б. О. Кістяківський – це Монтеस्क'є. У той час як Платон і Гоббс найчастіше є прихильниками виведення з аналогії, Монтеस्क'є завжди розглядається як мислитель вільного розуму, далекий від будь-яких насильницьких гіпотез і поспішних висновків. І все ж часом його погляди на державу виявляються побудованими на тих самих підставах, що й у двох вищезгаданих мислителів.

Розуміння держави у Монтеस्क'є ґрунтується на розрізненні природи держави та його принципу. Природа є лише зовнішньою структурою держави,

відповідно до якої держави класифікуються, але справжню сутність держави насправді висловлює його принцип. Кожна держава має не лише власну структуру чи конституцію, а й власний принцип.

Так само, як і в людини з її пристрастями, у держави її принцип проявляє себе у характерних особливих властивостях і навіть у всьому характері якоїсь окремої держави, але визначає саме її буття.

Аналізуючи дану роботу, внаслідок проведення ґрунтовного розбору вищезазначених робіт, Кістяківський робить висновок, яким наголошує, що тогочасна наука замість того, щоб вивчити забобони колишніх епох, приписує поглядам минулого свої власні упередження. Тому все подібні зіставлення не в змозі дати чітке уявлення про значення і своєрідність давніх антропоморфістських теорій держави.

Однак, якщо шляхом ретельного аналізу цих теорій повернутися до їх вихідного пункту, то ми дійдемо висновку про те, що держава та людина не порівнюються, а розглядаються як тотожність. Це можливо лише в тому у випадку, якщо держава і людина розглядаються не в їх реальній багатоскладності, а як суб'єкти прав та обов'язків, що мають певною мірою подібні цілі та завдання, інакше кажучи, як особистості.

Влада як соціальне явище – це здатність або потенційна можливість наділених певними повноваженнями людей ухвалювати рішення, які впливають на дії інших членів спільноти. З юридичної позиції явище влади виступає як право, можливість і повноваження розпоряджатися і керувати підвладним об'єктом, тому акцентну домінанту слід ставити на державній владі як факторі забезпечення стабільності, єдиному потужному арбітрі в парадигмі відносин між усіма суб'єктами суспільства.

На думку Б. Кістяківського, влада є основною ознакою держави. Тільки держава володіє всією повнотою влади і розпоряджається всіма її формами. Всі інші соціальні організації наділені лише частковою владою або якоюсь однією з її форм. При тому влада всіх інших соціальних організацій потребує для свого здійснення санкції з боку державної влади.

Тому, вивчаючи державне право, не можна обмежуватися тільки формально-юридичним визначенням державної влади, бо для держави велике значення мають всі аспекти влади, всі її складові методологічні елементи.

У цих явищах переплітаються і постійні, стихійні елементи людської психіки (які у своїх творах Б. О. Кістяківський розглядає, і ті нашарування, котрі створюються соціальним та історико-політичним розвитком, і, нарешті, те, що проявляється в діяльності конкретної держави.

Наголошуючи на важливості чіткого розрізнення і розмежування цих елементів, Б. Кістяківський застерігав, що без цього не можна зрозуміти, у чому ж полягає сутність влади. І хоч шлях до усвідомлення непростий, проте очевидно, що починати торувати його потрібно з осмислення філософсько-правового трактування поняття «влада».

Уже в самому слові «влада» (з гр. – панування, володіння, володарювання, управління) закладена сутнісна ознака цього поняття. У сучасній соціальній філософії наведено таке його визначення: «Влада – право і можливість розпоряджатися чимось і кимось, підкорюючи своїй волі. Влада існує скрізь, де є стійке об'єднання людей: в сім'ї, виробничих колективах, різноманітних організаціях і установах, в усій державі.

Влада – форма соціальних відносин між суб'єктами соціальної взаємодії на підставі приписаної зовні (суспільством) чи взаємно визнаної рольової і функціональної залежності одного суб'єкта від інших, де один з учасників має можливість підкорювати своїй волі інших суб'єктів.

Влада – спосіб організації системи суспільних відносин, побудованих на принципах субординації взаємодіючих суб'єктів».

«Існує думка, – зазначав Б. Кістяківський, – за якою в основі володарювання лежить фактичне володіння силою, наприклад, збройними силами або джерелами багатства й економічної могутності. З історії можна навести чимало фактів, які свідчать про те, що між владою і силою немає різниці. Доказом того, що влада якнайтісніше пов'язана зі силою, слугують і ті терміни, якими влада означається в сучасних європейських мовах...».

І хоч, на думку вченого, доводиться констатувати, що в більшості випадків походження влади із звичайної переваги сили і насилля не викликає сумнівів, проте таке дещо спрощене вирішення питання про сутність державної влади викликає низку заперечень.

Насамперед він вказував на істотні розбіжності теоретиків-державознавців у поясненнях первісного, так би мовити, вихідного насилля, на основі якого виникала і додержувалася влада. З цією метою учений порівнював концепції Ф. Енгельса і соціологів Тьєррі, Габіно і Гумпловича.

Враховуючи вищевикладене, науковий базис, вироблений Б. О. Кістяківським стає запорукою ґрунтовного аналізу сучасних концепцій співвідношення людини, особистості та держави. Його ідеї, насправді є доволі цікавими та «свіжими», не дивлячись на час їх публікації, вони рухаються в унісон з сьогоденною ситуацією та є актуальними. Слог, яким користується даний філософ є захопливим і таким, що дійсно повинен бути в свідомості українців.

Lex potestatem mutat et in legalem manifestationem vel in legem mutat

Bogdan Kistiakivskyi

У час, коли жив, активно працював і творив, обстоював свої наукові концепції Б. Кістяківський, вчення про державу, права людини були не менш актуальними, ніж тепер. У другій половині XIX ст. проблеми легітимізації правової держави порушували у своїх філософсько-правових працях такі авторитетні правознавці, як Б. Чичерін, П. Новгородцев, М. Ковалевський, В. Гессен, С. Котляревський та ін.

Відповідно до теорії державного права саме витвором права є «відповідним чином організована суспільна структура, здатна здійснювати найвищий контроль над деякими аспектами поведінки людей на певній території з метою підтримувати лад у даному суспільстві», тобто держава (філософське визначення якої наведено).

Однак не можна перебільшувати значення права у таких, за сучасними поняттями, синергетичних процесах. «Проти такого перебільшення, – наголошував Б. Кістяківський, – необхідно застерігати особливо тому, що існує науковий напрям, представники якого, безумовно, переоцінюють значення для соціального життя норм взагалі, норм права зокрема.

Цитуючи Штаммлера, на думку якого «соціальне життя є зовнішнім чином врегульоване спільне життя людей», український правознавець зазначав, що під цим «він розуміє суспільне життя, пов'язане зовнішніми правилами, які бувають правовими або конвенціональними».

Далі Б. Кістяківський розвиває свою думку: «Ці два види правил..., об'єднаних одним спільним родовим поняттям зовнішніх правил спільного життя людей, «конституують соціальне життя як особливий об'єкт нашого пізнання». Зовнішні правила становлять форму суспільного життя, матерія ж її полягає у спільній діяльності людей, спрямованій на задоволення їхніх потреб, тобто в суспільному господарстві.

Форма і матерія не є двома різними об'єктами, а створюють єдиний об'єкт соціальної науки – «зовнішнім чином врегульоване господарство». Дослідження форми окремо від матерії можливе: оскільки воно спрямоване на правові норми, то становить завдання формального правознавства; натомість досліджувати соціально-економічні явища поза регулюючою їх правовою формою не можна, тому що соціально-економічних законів, які були б незалежними від змісту цього правового регулювання, немає.

Цю побудову сентенцій Штаммлер послідовно проводить через усю свою книгу». Український правознавець робить однозначний висновок: «Але вона, безумовно, помилкова і заснована на некритичному поширенні суб'єктивного інтересу до відомих сторін об'єкта на весь об'єкт. Штаммлер як юрист цікавиться насамперед нормами взагалі і нормами права зокрема, як догматик він досліджує їх незалежно від тих конкретних суспільних відносин, які вони

регулюють, водночас він не раз виявляв, що норми права визначають соціально-економічні відносини: з усього цього він робив висновок, що норми права можна вивчати ізольовано, а соціально-економічні відносини не можна, і що норми права завжди визначають соціально-економічні відносини»

Після аналітично аргументованого розгляду помилковості засадничих принципів і постулатів, які обстоював Штаммлер, український правознавець зазначив, що не можна повторювати його хибних тверджень, мовляв, право створює і соціально-економічні підвалини держави.

Б. Кістяківський наголошував: «...Оскільки норми права, які регулюють організацію і діяльність державних установ, є продуктом свідомої діяльності людини і піддаються вдосконаленню, то ми повинні визнати, що вони поступово перетворюють все соціальне життя і підпорядковують його тим цілям, які закладені в них.

Отож, кінцевий пункт соціального розвитку права полягає в тому, що все соціальне визначається і регулюється нормами, свідомо встановленими правилами».

Очевидно, саме цей підхід українського правознавця якнайбільше відповідав філософським особливостям предмета державного права, якому належало досліджувати домінуючу специфіку установ державної влади, які, на думку Б. Кістяківського, є «результатом цілої системи норм, пов'язаних начебто єдиною ідеєю».

А втіленням тієї ідеї, яка пов'язує всю систему в одне ціле, безперечно, є держава, яку вчений визначав передовсім як «правовий інститут, тобто установу, створювану і регульовану правовими нормами».

В цьому розділі ми виявили підхід філософа щодо визначення верховенства права в контексті функціонування держави.

Адже незаперечним є той факт, що панування, верховенство права український правознавець визнавав основною детермінантою конституційної (правової) держави, однак логічна доцільність такого факту не обов'язкова для визнання держави формою ідеального об'єднання людей, які, за вченням І. Канта, підкоряються владі закону, адже, за формулою німецького мислителя, «кожен, хто знаходиться під законом, має йому підпорядковуватися нарівні зі всіма іншими», тому принцип рівності є одним з визначальних, що становить філософський зміст функціонування правової держави.

У своєму теоретичному та ідейному пошукові Кістяківський виходив з актуальних практичних проблем сучасного йому соціального життя. Визначальна риса духовного життя доби Модерну – раціоналізм – у Російській імперії набула спотвореного характеру імперського деспотизму, коли раціонально-доцільним у суспільній свідомості постає лише те,

що сприяє зміцненню єдиної великої держави, а те, що суперечить цій меті, зокрема національно-культурні інтереси підлеглих народів імперії, з легкістю приноситься в жертву. Кістяківський у своїх працях неодноразово підкреслював, що навіть російська інтелігенція пройнята цим великодержавним духом. Як альтернативу українській мислитель висунув концепцію етичного соціалізму, яка в системі його поглядів тісно пов'язана з ідеологією соціалістів-федералістів.

Кістяківський теоретично обґрунтував необхідність піднесення ролі особистості в соціальному дослідженні. Вихідним пунктом у розумінні сутності та призначення держави він вважав людину як особистість, тому обґрунтовував такий соціальний, економічний та політичний устрій, за якого індивід міг би самовизначитися і, зрештою, реалізувати свої права.

Майже за півстоліття до проголошення політичних та економічних прав, визначених у Декларації ООН з прав людини, Кістяківський висунув не лише дуже близьке за своєю суттю формулювання цих прав, а й цілісну соціальну концепцію, в основі якої закладений пріоритет прав людини і громадянина. Право, за Кістяківським, є знаряддям віднайдення справедливості, а закон є засобом її емпіричного встановлення. Справедливість – це трансцендентально первісна цінність, яка визначає собою сутність права.

«Справедливе право» вчений розглядає як методологічну основу і для розуміння феномену соціальності загалом, і для аналізу конкретних правових фактів з метою вдосконалення емпіричної соціальної дійсності. Проблеми розбудови правової соціально справедливої держави, реального утвердження у суспільному житті моральних цінностей та правових норм, вшанування гідності та прав людини, що їх науково осмислив Б. Кістяківський на початку ХХ століття, і сьогодні, на початку ХХІ століття, залишаються практично важливими у процесі державотворення в Україні.

Література:

1. Василенко М. П. Академік Богдан Олександрович Кістяківський. Записки соціально-економічного відділу УАН. К., 1923. Т.1. С. VIII–XLI.
2. Кістяківський Б. Вибране. Богдан Кістяківський; пер. з рос. Л. Г. Малишевської; упорядкування, передмова і примітки Л. П. Депенчук. Бібліотека часопису «Філософська і соціологічна думка». К.: Абрис, 1996. 415 с.
3. Кистяковскій Б. Соціальныя науки и право. Очерки по методології соціальных наук и общей теорії права. М. : Изд-е М. и С. Сабашниковыхъ, 1916. 502 с.
4. Кистяковскій Б. Диспутъ Б. А. Кистяковскаго въ Харьковскомъ Университете. Б. А. Кистяковскій. Право: еженедельная юридическая газета. 1917. № 13. С. 786-798.

5. Общество и индивид. Социологические исследования. 1996. № 2. С. 103-115. Пер. Е. М. Довгань.

6. Гоменюк З. П. Філософський зміст функціонування правової держави у державознавчій теорії Б. Кістяківського. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2016. № 845. С. 373-384.

Нікіта Моміт,

студент 1-го курсу денної форми навчання(бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

Політична діяльність Миколи Міхновського як члена Української Центральної Ради

Політична діяльність М. Міхновського як члена Української Центральної Ради є важливою, значущою темою для історичної науки. Розгляд, дослідження та вивчення цієї теми актуальне для сьогодення як ніколи, адже наразі наша країна переживає складний період, а саме військову агресію з боку сусідньої держави-терориста, росії. Тому варто знати та вміти оперувати фактами про одного з перших ідеологів українського націоналізму. Це потрібно для підвищення нашої національної свідомості та ідентичності, аби побачити як видатний юрист з Харкова ще в ті важкі для українського народу часи боровся та доводив право українського народу на незалежну державу, попри невідтримання та навіть засудження його ідей і поглядів тогочасними представниками різних течій українського національного руху.

Але в М. Міхновського існувало й коло однодумців, зокрема заснована ним у 1902 році Українська народна партія, яка тоді стала першою партією самостійницького напрямку [1, с. 81].

Якщо повернутися до критики, то членів Української народної партії один із лідерів Української соціал-демократичної партії, С. Петлюра, у 1907 році на сторінках журналу «Україна» звинуватив у «обмеженості і вузькості», вбачаючи в їх діях «національну хворобливість», «психопатологічний елемент», а у практичних діях партії - сприятливий ґрунт «для зростання серед українського населення таких несимпатичних явищ, як антисемітизм, русофобія та навіть людожерство до інших національних елементів на Україні». Видатний український письменник В. Винниченко, другий відомий діяч Української соціал-демократичної робітничої партії, в одному зі своїх ранніх оповідань, написаному в роки першої російської революції, також критикував самостійників через виведений образ Данила Недоторканого, щирого українця, який опинився у в'язниці за свою войовничу непримиренність у національному питанні. У цьому образі вгадуються риси самого Міхновського: «Високий, здоровенний чолов'яга з довгими козацькими вусами... Ходить у вишиваній сорочці з стьожкою».

Пересварився з росіянами, дізнавшись, що вони разом сидять у тюрмі: «Геть, - кричить, - чортова кацапня з наших українських тюрем! Чого понесли сюди!» Ця карикатурна постать Данила Недоторканого на сторінках періодичної преси та у партійних колах української інтелігенції використовувалась як узагальнюючий образ самотійника. М. Грушевський вже у 1917 році писав: «Десять літ назад наш визначний письменник В. Винниченко їдко висміяв сих людей, котрі навіть в українських тюрмах не хотіли терпіти кацапів і веліли їм забиратися до Московщини». Щодо М. Міхновського, то в М. Грушевського склалось до нього негативне ставлення ще в другій половині 90-х років, коли відбулася їх зустріч у Львові, то в ньому він вбачав людину «зі здібностями, і ще більшими амбіціями, з сильним нахилом до демагогії...». Таким чином, можемо бачити, що Міхновський залишався незрозумілим, небажаним і навіть небезпечним. Його оточувала непроникна, глуха стіна. За таких умов можна було легко відмовитись від ідеалу, впасти у відчай, перейти в табір «організованого поступового українства. Проте цього не сталося [1, с. 84-85].

М. Міхновський ще до утворення Української Центральної Ради у своїй праці «Самостійна Україна» викладає свої погляди та ідеї щодо незалежності України, говорячи: «державна самостійність є головна умова існування нації, а державна незалежність є національним ідеалом в сфері міжнародних відносин» [2, с. 14].

15 березня 1917 року М. Міхновський зібрав однодумців та проголосив створення альтернативної Української Центральної Ради, яка виразно задекларувала свій самостійницький характер. Проте перед Міхновським одразу ж постала дилема: або приєднатися до легітимної Української Центральної Ради з надією переконати опонентів у необхідності проголошення незалежності, або разом з однодумцями розбудувувати далі власну Раду з метою якнайшвидшого проголошення самостійної Української держави і наразитися на звинувачення в розколі «українського табору». У результаті був обраний перший варіант [5, с. 24-27].

В Українській Центральній Раді в основі політичної діяльності М. Міхновського лежало його намагання створити українське військо. Але задум це зробити виник і частково був реалізований ще в 1903 році. Тоді Міхновський організував при Українській народній партії окремий бойовий відділ під назвою «Оборона України», який взяв визначну участь у революційних розрухах в Україні 1905 р., намагаючись дати тому стихійному вибуху однастайність, організовані форми й чітко національний політичний характер. Однак, на жаль, це утворення як і вся партія Міхновського були ще зовсім слабкі та не спроможні впоратися з опануванням стихії, протиставленням російському політичному

терору та впливом на народні маси російських та українських соціалістів [3, с. 47].

Офіційною лінією Української народної партії Міхновського відповідно також був курс на організацію української армії. Уже в першому документі Української народної партії - Універсалі від 21 березня 1917 року - міститься заклик: «...Негайно утворити українські легіони по всій Україні». Служба в армії та зв'язки з військовими в 1914-1917 роках стали в нагоді М. Міхновському. З початку березня 1917 року він ступив на шлях організації офіцерів-українців, проводячи зустрічі з багатьма з них, охоче виступаючи на різних нарадах та зборах. А вже 6 (19 за новим стилем) березня М. Міхновський виступив у Києві перед 210 офіцерами-українцями з ідеєю утворення української національної армії. Ідеї доповіді було покладено в основу резолюції, яку ухвалили збори (ці збори назвали «Підготовче віче»). Повідомлення про «Підготовче віче» було опубліковане масовим накладом та поширене на фронті й у тилу. М. Міхновський через три дні, 9 (22) березня, організував збори військових-українців київського гарнізону, які підтримали рішення «Підготовчого віче». Через два дні, 11 (22) березня 1917 року, преса зафіксувала новий виступ Міхновського перед військовими, які перебували в Києві проїздом. Тоді зібралося понад 1 тис. офіцерів та солдатів. Він запропонував їм вдатися до організації Першого українського полку імені Богдана Хмельницького з вільних від військової служби людей. За доповіддю Міхновського була ухвалена резолюція, що формулювала завдання: «Негайно приступити до організації власної національної армії, як могутньої своєї мілітарної сили, без якої і не можна помислити здобуття повної волі України». Міхновському належить чи не найголовніше місце в організації «Українського військового клубу імені гетьмана Павла Полуботка». Він склав Статут клубу разом із капітаном артилерії Л. Ганом і протягом тижня його зареєстрував [3, с. 223-225].

М. Міхновський з початку квітня почав відчувати, що його, як і самостійників загалом, прагнуть ізолювати від української аудиторії. Так, Міхновському відмовили у виступі з доповіддю перед делегатами 1-го Всеукраїнського з'їзду вчителів 5 квітня 1917 р. Його запропонували до президії на Всеукраїнському національному конгресі, але Винниченко переконав конгрес не включати Міхновського. Останній готувався виступити перед делегатами з доповіддю «Українське військо як головна підвалина волі й державності України». Проте йому дозволили лише виступити перед делегатами з вітанням від імені клубу імені гетьмана Павла Полуботка [3, с. 227].

М. Грушевський у своїх «Споминах» проговорився, що керівництво Ради прагнуло тримати М. Міхновського, по суті, в ізоляції: «...Той реакційно-аристократичний дух, котрий вияв з агітації Міхновського, змусив наших

товаришів з Центральної Ради пильно слідити за його діяльністю і старатись протиставляти впливам і зв'язкам впливи Центральної Ради, від котрої цей гурток (оточення Міхновського) держався осторонь і, очевидно, хотів вести свою справу на власну руку, без контролю» [3, с. 237].

Підбиваючи підсумки, я хочу сказати, що політична діяльність М. Міхновського як члена Української Центральної Ради, безумовно, покращила тогочасне становище в державі. Однак якби його ідеї та погляди повністю сприймали всі інші тодішні відомі українські діячі та діяли злагоджено, прислухаючись до думок націоналіста, а не блокували його діяльність, то багато чого склалося б інакше.

Література:

1. Курас І., Турченко Ф., Геращенко Т. Історія в особах. М. І. Міхновський: постать на тлі епохи. *Український історичний журнал*. 1992. № 9. С. 76-91. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/1992/9/9.pdf>.
2. Міхновський М. «Самостійна Україна» із вступом професора Володимира Шаяна. Лондон: Бібліотека і музей ім. Т. Шевченка (Секція СУБ). 1967. 32 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16536/file.pdf>.
3. Турченко Ф. Микола Міхновський: життя і слово. Київ: Генеза, 2006. 318 с.
4. Мірчук П. Микола Міхновський. Апостол Української державності. Філадельфія: Товариство Української Студіюючої Молоді ім. М. Міхновського. 1960. 136 с. URL: <https://ukrnationalism.com/the-nationalist-movement/book/history-book/1528-p-mirchuk-mykola-mikhnovskyi-apostol-ukrainskoi-derzhavnosti.html>.
5. Ткаченко М., Петасюк О. Громадська та політична діяльність Миколи Міхновського. *Молодий вчений*, 2023. № 3. С. 24-27. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5773/5648>.

Богдан Пашківський,

студент II курсу денної форми навчання (магістратура)

Полтавський університет економіки і торгівлі

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Галина Лаврик

Зарубіжний досвід декомунізації та денацифікації: його значення для України

Зарубіжний досвід декомунізації та денацифікації – важливе джерело розуміння викликів, які стоять на шляху України у процесі подолання тоталітарного минулого. Наша держава, для якої внаслідок її історичної спадщини та поточного конфлікту з росією актуальні як питання декомунізації, так і денацифікації, має сформувані розуміння цих практик і їх потенційного впливу на національну ідентичність, суспільну єдність і демократичний розвиток. У цьому напрямку основними аспектами мають стати не тільки перетворення у публічному просторі, але й зміна колективної пам'яті, впровадження якої має відбуватися шляхом законодавчих ініціатив та культурних програм.

Досвід декомунізації та денацифікації зарубіжних країн, безумовно, може бути покладений в основу здійснення цих процесів в Україні. Саме тому метою цього дослідження є розгляд зарубіжного досвіду декомунізації та денацифікації з метою реалізації більш ефективної практики її здійснення в Україні як на сучасному етапі, так і в майбутньому.

Перший крок, який здійснюють країни на шляху до декомунізації та денацифікації, це прийняття відповідного законодавства. Шляхом аналізу наявного декомунізаційного законодавства країн Центральної та Східної Європи, а також колишнього СРСР, можна згрупувати ці країни за трьома групами [1].

До першої групи (Чехія, Польща, країни Балтії) належать країни, де декомунізація в тій чи іншій формі охопила всі чи більшість сфер суспільного життя. Результатом декомунізації стало засудження комуністичного режиму з можливою заборонаю використання комуністичної символіки, люстрацією колишніх чиновників, доступом до архівів комуністичних репресивних органів та наданням певного статусу особам, які боролися проти комуністичного режиму.

До другої групи належать країни, де декомунізація охопила лише певні сфери суспільного життя і обмежувалась при цьому заходами люстраційного характеру, розсекречуванням архівних матеріалів комуністичних репресивних

структур та наданням доступу до них, заборонаю використання символіки комуністичного режиму тощо. До цієї групи можна віднести Німеччину та Албанію. У Німеччині так і не відбулося законодавчого закріплення визнання комунізму та комуністичної ідеології злочинними.

У Німеччині процес декомунізації був фактично зведений до відкриття архівних матеріалів служби державної безпеки колишньої НДР, процесу люстрації колишніх співробітників цієї служби та накладення заборони на використання символіки однієї із партій комуністичного режиму.

Нарешті, в країнах третьої групи процес декомунізації або не відбувся взагалі, або ж був суто формальним. До даної групи можна віднести такі країни, як Білорусь та інші колишні радянські республіки. До того, як в Україні було ухвалено закони про декомунізацію у 2015 році, наша держава теж входила у цю групу [1].

Іншими заходами декомунізації у зарубіжних країнах були: люстраційні заходи, заборона комуністичної символіки, зміна власних назв вулиць, перегляд та зміна освітніх програм, здійснення судових процесів над колишніми чиновниками, створення пам'яток жертвам репресій комуністичного режиму, розбудова громадянського суспільства та проведення інституційних реформ.

Зарубіжний досвід денацифікації можна найбільш вдало простежити на прикладі Німеччини після Другої світової війни, де денацифікація мала на меті викоринити нацистську ідеологію з усіх сфер суспільного життя – політики, законотворчості, освіти, культури тощо. Основними денацифікаційними заходами були: денацифікаційні судові процеси (Нюрнбернський трибунал), очищення адміністративного апарату, реформування освітньої сфери, заборона нацистської символіки, робота з колективною пам'яттю, використання культури та релігії з цією метою [2].

Досвід інших країн, зокрема Австрії та Італії, які також здійснили аналогічні процеси денацифікації, є дещо відмінним від Німецького. Зокрема, у Австрії застосовувалась амністія до окремих категорій колишніх нацистів, а в Італії були спроби очищення політичних та культурних структур від нацистських елементів.

Отже, для України зарубіжний досвід декомунізації та денацифікації може бути надзвичайно корисним, адже ряд провідних країн мають успішну практику їх здійснення шляхом впровадження глибоких реформ у суспільно-політичній сфері. Саме ці країни можуть поділитись досвідом успішної та швидкої відмови від негативної історичної спадщини минулого та формування нових

демократичних політик з «чистого листа». Незважаючи на більш складну та неоднозначну ситуацію в Україні, де народу та владі знадобилось значно більше часу для того, щоб зрозуміти важливість та необхідність відмовитись від історичної пам'яті комуністичного та націоналістичного тоталітарних режимів, та занадто тривалі процеси декомунізації та денацифікації, все ж таки, їх було розпочато і вони мають завершитись, щоб наша держава змогла формувати свою нову демократичну політику з «чистого листа».

Література:

1. The «Decommunisation» Process and the Crisis of the Church in Poland (ARI). Barlinska, 2023. URL: <http://surl.li/uxmzjw>. (дата звернення: 20.10.2024).
2. Котубей-Геруцька О. Концтабори у кіно, перепоховання закатованих, провина: як відбувалася денацифікація Німеччини після Другої світової. *Суспільне Культура*, 2024. URL: <http://surl.li/ibyvtv>. (дата звернення: 20.10.2024).

Артем Сафонов,

студент I-го курсу денної форми навчання(бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

Спадкове право у «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.

У «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року було викладено основні положення, які регулювали спадкові відносини. У документі знайшли відображення два види спадкування: за заповітом, коли спадкоємець визначається волею спадкодавця, і за законом, коли порядок спадкування встановлюється законодавчими нормами. Ці види спадкування були побудовані на основі звичаєвого права та правових традицій, які діяли на території Гетьманщини, і були спрямовані на врегулювання майнових прав після смерті особи, зберігаючи соціальну стабільність і забезпечуючи правову захищеність членів родини.

У «Правах...» вперше вводиться поняття «тестамент» (від лат. Testamentum) – заповіт. Спадкування за заповітом повністю описується в 12 розділі, який складається з 15 артикулів. В першому артикулі відповідного розділу однозначно наголошується, що «...тестамент, складений з примусом – не може мати сили» [1, с. 216]. Така норма свідчить про розвинутий рівень правової культури. Другий артикул цього розділу описував перелік осіб, які не могли скласти заповіт через відсутність правоздатності. Такими категоріями осіб були: малолітні діти; монахи; засуджені до смертної кари; божевільні; глухі, німі та сліпі; марнотратці; священники (на церковне майно); невільники; сини, не відділені від батьків [1, с. 216]. Окрім цього, відповідні категорії майна, згідно з арт. 6, могли бути заповідані лише церквам, монастирям, шпиталям, школам тощо, а також будь-яким фізичним особам, незалежно від стану, окрім іновірців, п'яниць, марнотратців, позашлюбних дітей [1, с. 220].

Заповіт, в свою чергу, поділявся на два види: звичайний і надзвичайний. Звичайний заповіт був найчастішим, складався письмово в присутності місцевих чиновників, або ж свідків. Надзвичайний заповіт, натомість, складався в тому випадку, якщо заповідач за певних обставин не міг бути присутнім на місці, наприклад перебував в поході, або ж хворів. В такій ситуації, замість спадкоємця

заповіт складала особа з його слів. Успадковувати майно могли лише кровні родичі [2, с. 218-219].

«Права...» не надавали повної свободи заповіту, і чітко регламентували кожен окремих випадок [3, с. 11]. Також, чітко визначеним був і перелік майна, яке можна було заповідати. Таким майном були рухомі та нерухомі речі, набуті заповідачем під час його життя. Однак це не могло бути успадковане родинне майно. Ця норма свідчить про намір захистити родинні цінності і зберегти майно в межах роду [1, с. 30].

Спадкування за законом у «Правах...» повністю описується в 13-ому розділі. Підзаголовок розділу звучить наступним чином: «Про спадщину майна по низхідній, висхідній та побічній лінії спорідненості» [1, с. 226]. Такий підзаголовок прямо вказує на наявність чіткої системи переходу майна відповідно до встановленої черговості.

Спадкування за законом у зводі також відповідає тогочасним традиціям середньовічної Європи. Оскільки комісія, якій було доручено укладання зводу прав 1743 року, переважно складалася з козацької старшини [4], які отримали своє майно та землі завдяки військовій службі, то і в самих «Правах...» прослідковується бажання закріпити законодавчо ці здобутки [3, с. 12].

У роботі відоме і обмеження спадкових прав жінок [3, с. 10]. Зокрема, це стосується переважно 10-го розділу, в якому, окрім шлюбних відносин, містяться норми щодо спадкування майна в разі смерті одного з членів подружжя. Відповідно до арт. 5, розд. 10. «Прав...» після смерті чоловіка дружині належав посаг, отриманий від батьків або опікунів, а також, відповідно до арт. 6, розд. 10, віно – подарунок від чоловіка, за умови його належного оформлення [1, с. 175-176]. Факт обмеження ми можемо знайти в п. 1, арт. 7, розд. 10: «Якщо вдова, маючи невідповідно оформлений посаг після смерті свого чоловіка, повторно вийде заміж, то без наявності доказів чи свідків – права на посаг втрачаються» [1, с. 179]. На підставі викладеної вище інформації, я стверджую, що звід «Прав...», безперечно, обмежував права жінок на спадок, зокрема на посаг. Однак, цей аспект не є чимось особливим, адже був характерним для тогочасних норм європейського права. Це є ще одним підтвердженням того, що «Права...» тяжіли до Європи і європейського правового дискурсу, і регулювали відносини в суспільстві, безумовно, європейському.

Праця українських правників також містила норми, що передбачали аналог «соціального захисту» для осіб з інвалідністю, та інших неправочинних людей. Такі категорії осіб, хоча і не мали права на спадкування нерухомого майна, натомість могли отримати рухоме майно на одному рівні з іншими спадкоємцями, а їхні нащадки, якщо ж були здорові, були наділені дієздатністю і могли нести

військову службу – ставали повноправними спадкоємцями своїх батьків [3, с. 13].

Спадкування у «Правах...» також не позбавлено протиріч [1, с. 32]. Зокрема, у п. 2, арт. 27, розд. 10 зазначено, що батьківський спадок не може успадкувати ніхто інший, ніж як спадкоємці по чоловічій лінії. У той же час п. 4, арт. 1, розд. 13 вже дозволяє нащадкам по материнській лінії (дочкам, або їхнім нащадкам) успадкувати батьківське майно, але лише у випадку смерті, або відсутності інших чоловічих нащадків. Лише ж у випадку відсутності жіночої лінії – право спадкування може перейти до інших, кровно споріднених до батька.

Отже, спадкове право у «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року демонструє поєднання звичаєвого права з європейськими правовими традиціями у аспекті регулювання спадкових відносин. Документ, з одного боку, забезпечував правову захищеність і стабільність, а з іншого – відображав нерівність та соціальні обмеження, притаманні тогочасному праву.

Положення «Прав...» були спрямовані на підтримку соціального порядку через суворе регламентування спадкових прав. Водночас, вони проявляли гнучкість у питаннях адаптації до конкретних обставин. У документі простежуються прагнення укладачів закріпити родинні цінності, захистити майно сімей і врахувати особливі потреби окремих категорій осіб. Однак, деякі норми демонструють суперечності, що може свідчити про компромісний характер «Прав...» і спроби врівноважити інтереси окремих осіб.

Загалом, спадкове право у «Правах...» було своєрідним віддзеркаленням свого часу, де правові традиції поєднувалися з прагматичністю та впливом соціальних і культурних чинників.

Література:

1. Мироненко О. М., Вислобоков К. А., Усенко І. Б., Цветков В. В., Шемшученко Ю. С. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743. Київ: НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського, 1997. 547 с.
2. Захарченко П. Історія українського права: навч. посібник. Київ: Освіта України, 2019. 436 с.
3. Мищак І. М. Спадкове право за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.). *Юридична Україна*. 2009. №1. С. 9-14.
4. Шандра В. С. Права, за якими судиться малоросійський народ. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Prava_kotorym.

Марія Стефанова,

студентка I-го курсу денної форми навчання(бакалаврат)

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петро Захарченко

Дослідження ідентичності української нації за працями Михайла Максимовича

В середині ХІХ ст. в період культурно-національного відродження історична наука в Україні ставала основою національної свідомості і розвитку національного руху. В цей час вивченням, осмисленням і аналізом ідентичності української нації займалися інтелектуали – представники української модерної нації, які протистояли російській асиміляції всього українства. Серед представників цієї частини української національної еліти особливий інтерес викликає видатний громадський та культурний діяч другої половини ХІХ століття Михайло Олександрович Максимович, який в умовах постійного переслідування українофілів стає одним із лідерів українського культурного та політичного руху і захисником національної історії та культури.

Історичний світогляд М. О. Максимовича формувався в контексті ідей народництва. Будучи біологом за освітою, митець цікавився питаннями мовознавства, літератури, історії, етнографії, фольклору та археології. Діяльність вченого спрямовувалася на утвердження української ідеї, основою якої було автохтонне походження українців, соборність українських земель. Фактично, М. О. Максимович формував концепцію української історії від найдавніших часів до кінця ХІХ століття, яка репрезентувала перед світовим товариством один з перших наукових викладів схеми розвитку українського народу [1, с. 18].

Із 1834 р. Максимович займається суто історичними, етнографічними дослідженнями. Друком виходить друга частина «Пісень», у якій М. Максимович зібрав вже понад дві з половиною тисячі пісень. Козацькі пісні, що входили до першої з чотирьох частин, мали величезний вплив на формування національної свідомості у 30-х роках ХІХ ст. Як зазначають дослідники, вона не поступалася навіть «Кобзарю» Т. Шевченка [2].

М. О. Максимович був переконаний, що українські пісні дають правдиву картину історичного буття народу. Тому вчений ґрунтовно вивчав усну народну творчість українського народу, і в результаті була опублікована праця «Дні

і місяці українського селянина» (1956 р.), у якій учений подав опис народних звичаїв і обрядів протягом календарного року [3, с. 16].

Одне із провідних місць у науковій спадщині М. О. Максимовича посідають його дослідження проблем походження та ранньої історії Русі.

У 30–50-х рр. ХІХ століття у російській науці і суспільстві актуалізуються питання про походження перших правителів Русі і формування державності у Східній Європі, що поклато початок довготривалій дискусії про роль варягів у цьому процесі та їхню етнічну приналежність. Участь у цих диспутах приймав і сам М. О. Максимович, активно полемізуючи в листуванні і на сторінках періодики з російським істориком М. П. Погодіним. М. О. Максимович, працюючи над вивченням старовинних літописів, глибоко аналізував ломоносівські погляди щодо слов'янських джерел Русі. Хоча погляди українського вченого були діаметрально протилежні погодинській теорії скандинавського походження Русі, М. Максимович не обмежувався критикою норманської концепції походження Русі, а зосередився на дослідженні витоків Русі, в тому числі і крізь призму особливостей правління перших відомих київських князів Аскольда та Діра. В дискусіях з Погодіним М. Максимович відстоював свої позиції щодо спростування норманської теорії походження східних слов'ян і виникнення Русі, а також звертався до досліджень щодо походження різних слов'янських діалектів, аналізув в хронологічному порядку всі відомі писемні пам'ятки стародавньої художньої літератури, доводячи автохтонність східних слов'ян [4, с. 19]. Зокрема, М. О. Максимович писав: «У 1834 році, коли лютували пересуди про вплив скандинавства на руську мову і на все давнє життя Русі, а також різноманітні вчення про походження Русі, - згадує цей період сам видавець у автобіографії, - я дослідив це питання і зупинився на старій руській версії про Русь: що вона була не із скандинавських німців, а з прибалтійських слов'ян, руських або руйських» [5, с. 89]. На той час проблеми історії України не були новими для М. Максимовича: він мав багатий запас історичних знань, що стало міцним ґрунтом для критичного аналізу і дозволило вченому робити свої серйозні висновки.

Велике значення в дослідженнях ідентичності українського народу мали погляди М. Максимовича про етнічний склад Русі. Він відстоював погляди вчених, які критикували концепції про вплив варязьких елементів на все суспільне життя слов'ян.

М. Максимович зазначав, що варязькі елементи в слов'янському середовищі, які прослідковуються серед купців, послів, дружинників, склали абсолютну меншість, тому їх вплив на суспільство був незначний. М. Максимович припускав, що дружина (військо) Рюрика не була суто варязькою, а в ній було ще й багато слов'ян. Зародження найдавнішого духовного життя, на думку М.

Максимовича, високий розвиток народної поезії, письменності, літератури не дозволяє припустити норманську історію Русі.

Вищезазначені засади лягли в основу книги «Звідки йде руська земля. За переказом Несторової повісті та за іншими старовинними писаннями руськими», якою М. Максимович започаткував серію видань з історії України (альманах «Кіевлянин», «Українець», численні публікації у наукових журналах). «Книга про Руську землю (іменем якої у давнину називалася власне земля київська була передмовою до праць над старовиною Києва та усієї Південної Русі» [5, с. 89] – ці слова М. Максимовича стали кредом його історично-видавничої діяльності.

Крім того, у основній частині роботи «Дослідження про Русів та Варягів» послідовно викладено результати дослідження М. Максимовича історії східних слов'ян. Стрижневим у роботі стало питання «від кого дісталось народові і мові нашій ім'я Русі, яке об'єднало собою східних слов'ян? І якщо це ім'я не було спільним для них здавна, то якому народу належало воно спочатку — слов'янському чи неслов'янському, і якому саме?» [5, с. 10]. М. Максимович дає чітку і досить сміливу на той час відповідь на окреслене запитання: «Київ є матір'ю міст руських: звідси пішла Земля Руська» [1, с. 35], під руськими маючи на увазі українські, російські та білоруські міста Чернігів, Переяслав, Любеч, Ростов, Полоцьк та інші.

М. О. Максимович виокремлював чотири основні фактори, які вплинули на подальший розвиток фольклористики як науково-освітньої галузі на українських теренах: 1) концепція історизму усної словесності (історизм виявляється у М. Максимовича у потрактуванні пісень як «пам'ятників». Вони виражають народність (національність) і відображають повір'я, звичаї, події дійсності); 2) концепція національної самобутності (включає в себе дослідження національної ментальності і зумовленої нею художньої специфіки фольклору. М. Максимович змалював картину ментальності українця як неодноманітну та енергійну, що зумовило відповідний характер такої експресивної нашої народної творчості); 3) концепція художньої специфіки фольклору (художню характерність усної народної творчості М. Максимович мислить у тісному зв'язку з національною ментальністю її носія. Динамізм та енергія в характері українця позначилися на такій істотній категорії поетики, як викладова форма твору); 4) концепція зв'язку фольклору та літератури (увагу до народних пісень М. Максимович обґрунтовує намірами оновити літературну поезію її зв'язком зі словесністю, яка виростає на рідному ґрунті, тобто з усною народною поезією. Він сподівається, що звернення до народних джерел сприятиме національній самобутності літератури) [1, с. 19].

Своїми науковими дослідженнями М. Максимович ще в 30–40-х роках ХІХ ст. визначив високий рівень економічного і культурного розвитку слов'ян, обґрунтував передові ідеї про їх етногенез, про особливості діалектичних особливостей за територіальними зонами. М. Максимович визначав, що Русь за часів князя Володимира набула найвищого розвитку й могутності.

Однією із фундаментальних основ української ідентичності для М. О. Максимовича була мова. Виходячи із того, що мова — це першорядний фактор у розвитку держави, у проблематиці історико-філологічних видань М. Максимовича виокремлено дві основні проблеми, вирішення яких, на його думку, — це запорука правильного визначення корінних властивостей української мови: 1) місце руського (тобто українського) народу та його мови серед інших слов'янських; 2) відношення руської мови до церковнослов'янської.

Отже, дослідження ідентичності української нації фактично були наріжним каменем в науково-публіцистичній діяльності М. О. Максимовича. Вчений постійно доводив, що українці є окремим, самодостатнім народом із власною історією, мовою та культурою, а будь-яке об'єднання України з московією він вважав за нещастя для України і джерело її національного гноблення. В подальшому, погляди дослідника на український історичний та політичний процес акумулювали різні історіографічні традиції та підходи, водночас будучи цілком винятковими та унікальними. Таким чином, М. О. Максимович сприяв процесам національної самоідентифікації українського народу, формуванню самосвідомості українців і став гордістю вітчизняної науки.

Література:

1. Короткий В. А., Біленький С. Г. Михайло Максимович та освітні практики на Правобережній Україні в першій половині ХІХ століття. К.: ВЦ «Київський університет», 1999. 388 с.
2. Томенко М. Таємниця життя і світогляду Михайла Максимовича. <https://novynarnia.com/2019/09/15/tayemnitsya-zhittya-i-svitoglyadu-mihayla-maksimovicha/>.
3. Максимович О. М. Дні та місяці українського селянина. Київ: Обереги, 2002. 189 с.
4. Бойко Н. І. М. Максимович – навіки з рідним краєм. Черкаси: Видавець О. Ю. Вовчок, 2004. 248 с.
5. З іменем Святого Володимира: Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників: у 2 кн. упоряд.: В. Короткий, В. Ульяновський. К.: Заповіт, 1994. Т. 1. 398 с.
6. Максимович М. Листи. Упор. і вст. ст. В. Короткого. К.: Либідь, 2004. 312 с.

7. Максимович М. О. У пошуках омріяної України: вибрані українознавчі твори. М. О. Максимович; ред. С. Головка, Ю. Медюк, Т. Янголь. К.: Либідь, 2003. 360 с.

Юрій Багрій,

*аспірант кафедри теорії та історії держави та права
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*

Ідея єдності права та моралі в творчості українських мислителів кінця XIX – поч. XX ст.

1. Актуальність проблеми взаємозв'язку права та моралі є цілком підставною, зважаючи на те, що це ті духовно-культурні чинники, які уже упродовж тисячоліть супроводжують розвиток людства, вдосконалюючи людину і її відносини, її ставлення до світу і до інших людей. Нині ця проблема, можливо, ще більш актуальна, аніж в часи Сократа, бо не дивлячись на, ніби прогресивний розвиток, людство стало на порозі третьої світової війни, яка може завершити людську історію.

До проблеми співвідношення права та моралі в сучасних українських правників інтерес проявився не так давно. Домінування в правовій сфері законницької доктрини, яка ґрунтована на позитивістському підході, виключає питання взаємозв'язку права та моралі, оскільки апіорі постулюється, що право і мораль не перетинаються: право мислиться суто емпіричним, відділеним від духовного виміру життя, державно-політичним явищем. Мораль же трактується як метафізичне духовне явище, створюване із народного життєвого досвіду. Нині, коли українці здійснюють відхід від позитивістсько-законницької доктрини, необхідно відродити морально-етичні засади права, відродити їх діалог, взаємозбагачення, взаєморозвиток. Це треба робити теоретично і особливо практично, оскільки наслідки тривалого їх розриву для нашого суспільства доволі сумні.

2. Українські мислителі кінця XIX- поч. XX ст. ст., працюючи в руслі юс натуралістичного підходу до права, розробляли проблему співвідношення права та моралі як органічних духовно-культурних чинників. Зокрема, І. Франко в своїй творчості, особливо в художній, акцентував на важливості збереження народної моралі як духовного підґрунтя розвитку права. Він проявляв чималу увагу до правових звичаїв, якими в умовах окупаційного життя послуговувалися українці. Він постійно піднімав проблему таких моральних цінностей як повага до людської гідності та честі, повага до людського життя, особистого «я», справедливості, індивідуальної свободи, рівності тощо. Він переймався проблемою гармонійних міжособистісних відносин, спільної співпраці, спільного блага. Правові звичаї, народжуючись із життєвого досвіду людей, як правило, вбирали в себе народну мораль, яка стверджувала і захищала ті ж самі цінності, які

складають смислову основу права. Тобто, по суті, в неофіційному правовому бутті українці творили симбіоз права та моралі, інакше кажучи моралізовано право. І. Франко, захищаючи природні права українців писав, що там, де свавілля є основою закону, немає ні закону, ні волі, немає забезпечення примітивних прав людини. Немає меж насильству при такій системі [1, с.103].

М. Грушевський теж був прихильником ідеї єдності права та моралі. Він з великою шаною ставився до природного права людини і кожного народу бути самим собою, бо це справедливо. Відома його ідея про повагу до національних меншин: «Ми добуваємо державне право для української землі не для того, щоб панувати над національними меншостями України...» [2]. Він, будучи автором Конституції УНР, відстоював принцип поділу влади, принцип незалежності місцевого самоврядування, принцип правової рівності, принцип верховенства права, які реально стверджують загальнолюдські морально-етичні цінності, що є водночас і правовими і можливі лише на морально-етичних засадах.

В. Винниченко як теж один із авторів Конституції УНР у низці своїх творів: «Щоденник», «Відродження нації», «Заповіт борцям за визволення», «Наші орієнтації» та ін. стверджував ідею захисту природних прав українців на власну долю, історію, культуру, державне політичне буття тощо, оскільки усвідомлював, що порушення цього права буде аморальним актом з боку державної влади, яка є похідною від народу, вторинною, бо він її створює, завдяки йому вона існує. Особливо він відстоював принцип правової рівності усіх громадян, оскільки розумів, що кожна людина має гідність, принижувати яку не повинен ніхто, ні інша людина, ні влада. Саме судова влада є гарантією захисту прав людини, тому він переймався проблемою незалежного, а, отже, справедливого, добросовісного суду [3].

Будучи прихильником юснатуралізму, як і М. Грушевський, В. Винниченко та ін., Б. Кістяківський відстоював природні невід'ємні права людини та народу, мислив право як духовно-культурний феномен, форму буття загальнолюдських цінностей. Він писав: «Невід'ємні права людської особи не створюються державою; навпаки, вони за самою своєю суттю безпосередньо присвоєні особі. Серед цих невід'ємних безпосередньо притаманних людині прав на першому місці стоїть свобода совісті» [4, с.846].

Захищаючи таку моральну цінність як людська гідність та честь, людське життя, він виступав проти свавілля, аморального ставлення влади до людини, зазначаючи, що «... не підлягає сумніву, що забезпечення законності при загальному безправ'ї є справжнісінькою ілюзією. При безправ'ї особи можуть процвітати лише адміністративне свавілля і поліцейське насилля. Законність передбачає строгий контроль і повну свободу критики всіх дій влади, а для цього необхідне визнання за особою і суспільством їхніх невід'ємних прав. Отже,

послідовне забезпечення законності вимагає, як свого доповнення, свобод і прав особи і в свою чергу природним чином впливає з них як їх необхідний наслідок» [4, с. 848- 849].

Б. Кістяківський з великою шаную ставився до народу, відстоюючи його право бути реальним суб'єктом права. Він писав, що у правовій державі влада повинна бути організована на морально-правових засадах так, щоб «вона не ути-скала особу; у ній як окрема особа, так і сукупність осіб - народ - мають бути не лише об'єктом влади, а й суб'єктом її» [4, с. 849]. Правова держава у Б. Кістяківського – це держава, де панують загальне благо і справедливість.

В цей же історичний період про єдність моралі та права пишуть М. Володимирський-Буданов, М. Міхновський, В. Липинський та ін.. українські мислителі. Завдяки їх зусиллям українська природно-правова традиція змогла успішно протистояти юридичному позитивізму, який роз'єднав право та мораль, перетворивши тим самим право в інструментальне політико-правове явище.

Література:

1. Франко І. Вибрані твори. Львів: Каменяр, 1977. 254 с.
2. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть? К.: Знання України, 1991. С. 116-121.
3. Винниченко В. Відродження нації: в 3 т. К.: Політвидав України, 1990. Т.1. 348 с.
4. Кістяківський Б. Соціальні науки і право. Б. Кістяківський. Антологія лібералізму. Політико-правові вчення та верховенство права. К., 2008. 992 с.

РЕЗОЛЮЦІЯ

Всеукраїнської науково-практичної конференції «Юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка в персоналіях його викладачів та вчених» на тему: «Творча спадщина професора Олександра Кістяківського (1833-1885): історико-теоретичні та сучасні проблеми розвитку юридичної науки».

Відзначаючи широку потребу у вивченні значимого творчого спадку професорсько-викладацького складу юристів університету святого Володимира та його спадкоємця Київського національного університету імені Тараса Шевченка учасники конференції вважають за необхідне:

1. Започаткувати щорічне проведення всеукраїнських науково-практичних конференцій «Юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка в персоналіях його викладачів та вчених», на яких виносити на публічне обговорення здобутки вчених-попередників, творців наукових шкіл та дослідників, що відзначилися значним внеском у розвиток юридичної науки та освіти.

2. Констатувати, що тематика доповідей, склад учасників конференції свідчать про те, що винесена на обговорення проблематика є невичерпним джерелом майбутніх наукових досліджень.

3. Відзначити високий науковий рівень доповідей, виголошених на конференції, наголосити на вагомій частці молодих науковців серед доповідачів.

4. Опублікувати доповіді учасників науково-практичної конференції «Творча спадщина професора Олександра Кістяківського (1833-1885): історико-теоретичні та сучасні проблеми розвитку юридичної науки» у Збірнику матеріалів конференції, який розмістити в pdf-форматі на сайті кафедри теорії та історії права та держави.

5. На лекційних, семінарських та практичних заняттях, що проводяться кафедрою теорії та історії права та держави, приділяти увагу творчій спадщині тих учених університету святого Володимира та Київського національного університету імені Тараса Шевченка, творчість яких пов'язувалася з актуальними для нинішньої доби націоцентричними та державоцентричними науковими розвідками та практичною діяльністю.

6. На кафедрі теорії та історії права та держави створити студентський науковий гурток, присвячений вивченню історії звичаєвого та українського права і назвати його на честь Олександра Кістяківського – одного з перших його дослідників.

Резолюція ухвалена учасниками Всеукраїнської науково-практичної конференції «Юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка в персоналіях його викладачів та вчених» на тему: «Творча спадщина професора Олександра Кістяківського (1833-1885): історико-теоретичні та сучасні проблеми розвитку юридичної науки».

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут права
Кафедра теорії та історії права та держави
Асоціація українських правників
Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи

**ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ПЕРСОНАЛЯХ
ЙОГО ВИКЛАДАЧІВ ТА ВЧЕНИХ**

Збірник матеріалів

щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції
«Творча спадщина професора Олександра Кістяківського
(1833-1885): історико-теоретичні та сучасні проблеми розвитку
юридичної науки»

Матеріали конференції оприлюднюються у авторській редакції.